TAKİPTEKİ KREDİLERİN ÖZEL SEKTÖRE VERİLEN KREDİLER VE YATIRIMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ*

Cüneyt KOYUNCU
Prof. Dr. Bilecik Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Bilecik

Berrin SAKA
Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Para ve Banka Yüksek Lisans Programı Öğrencisi

ÖZET: Kredilerin geri ödenmesinde yaşanan bir takım aksaklıklar bankacılık sisteminde ve dolayısıyla ekonomik yapıda olumsuzluklara neden olmaktadır. Bundan dolayı bu çalışma Türkiye'de takipteki kredilerin özel sektöre verilen krediler ve yatırımlar üzerindeki etkisini 1986-2008 yılları için analiz etmektedir. Çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre takipteki kredilerin, özel sektöre sağlanan yurtiçi kredileri ve yatırımları azaltıcı yönde etkilediği görülmüştür. Takipteki krediler ile özel sektöre sağlanan yurtiçi krediler ve yatırımlar arasındaki tespit edilen bu negatif ilişki %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Anahtar Kelimeler: Banka Kredileri, Takipteki Krediler, Sorunlu Kredilerin Yönetimi, Sorunlu Kredilerin Etkileri, Çoklu Regresyon Analizi.

NON-PERFORMING LOANS IMPACT ON CREDITS TO PRIVATE SECTOR AND INVESTMENT

ABSTRACT: Encountering a set of faults in the loan repayment leads to troubles in the banking system and thus in the economic structure. Therefore this study analyzes the impact of non-performing loans on domestic credits to private sector and investments for the period of 1986-2008 in Turkey. According to the results from multivariate regression analyses, we observed that non-performing loans affect domestic credits to private sector and investments in a reducing way. Those identified negative associations between non-performing loans and domestic credits to private sector and investments are statistically significant at %1 significance level.

Keywords: Bank Loans, Non-performing Loans, Management of Non-performing Loans, Impacts of Non-performing Loans, Multivariate Regression Analysis.

GİRİŞ

Gelişen dünya ekonomisinde bankaların her geçen gün yeri ve önemi artmaktadır. Bankalar bir ülke ekonomisine farklı yararlar ve dinamikler kazandırır. Bankaların temel işlevi ekonomideki atıl fonların ihtiyaç sahiplerine en verimli şekilde aktarılmasıdır. Krediler, bankaların en temel ürünüdür. Kredilerin büyük bir kısmı tasarruflarını bankaya yatırmış olan tasarruf sahiplerince karşılanır. Bankalar, topladıkları mevduatları kredi olarak kullandırırlar ve bunun neticesinde de karlarını da maksimize etmek istemektedirler. Fakat bu süreçte bankalar kredilerin zamanında geri ödenmemesi riski ile karşı karşıya kalabilmektedirler. Minimum risk ile maksimum kazanç elde etmeyi amaçlayan bankaların bu bağlamda risk ile gelir arasında dengeyi sağlaması gerekir. Bu dengenin sağlanması için ise; kaynaklar ve bu kaynakların kullanımı arasındaki dengeyi kurabilecek, oluşabilecek risklerin nedenlerini belirleyip önlem alabilecek bir yönetim gerekmektedir. Sorunlu (takipteki) kredi, borçlu firma ve bankalar arasında yapılmış olan geri ödeme planının bozulması olarak tanımlanabilir. Kredilerin makul bir süre içerisinde geri ödenmemesi, tahsilatın gecikmesi ve zarar ihtimalinin ortaya çıkması durumları sorunlu kredileri ortaya çıkarmaktadır. Geri ödenmesinde herhangi bir sorun olmaması durumunda krediler bankalar için oldukça karlı bir üründür. Bu nedenle oluşabilecek risklerin engellenmesi önem kazanır. Takipteki kredilerin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde her geçen gün artması ve bankaların bu nedenden dolayı krize sürüklenmesi takipteki

kredi probleminin önemini ortaya koyar. Kredilerin geri ödenmesinde yaşanacak bir takım aksaklıklar bankacılık sisteminde ve dolayısıyla ekonomik yapıda olumsuzluklara neden olmaktadır. Takipteki kredilerin olumsuz etkileri sadece bankacılık sektörü ile sınırlı kalmayacaktır. Bankaların kredilendirme sürecinde yaptıkları hatalar, firmaların yönetim sorunları ya da farklı çevresel faktörler nedeni ile oluşabilecek sorunlu krediler, maliyet yaratmakta ve artan sorunlu krediler nedeni ile finansal sistemde krizler yaşanmaktadır. Sorunlu krediye neden olan faktörlerin tespitinin doğru olarak yapılması, sorunun çözümünü kolaylaştırır. Sorunlu kredilerin yarattığı maliyetler sadece bankalarla sınırlı kalmayıp ülke ekonomisi içinde geçerli olabilmektedir.

Sorunlu kredilerin gerek bankacılık sektörü gerekse ülke ekonomisi için yüklediği maliyet açısından bu kadar önemli olması bu çalışmanın motivasyonunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı takibe düşmüş kredilerin özel sektöre verilen krediler ve yatırımlar üzerinde etkisi olup olmadığını ortaya koymaktır. Söz konusu bu araştırma hipotezimizi test etme amacıyla, Türkiye'ye ilişkin 1986-2008 yıllarına ait veriler kullanılarak çoklu regresyon analizleri yapılmıştır. Analiz bulgularına göre, takipteki krediler ile özel sektöre sağlanan krediler ve yatırımlar arasında istatistiksel olarak anlamlı negatif ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla sorunlu kredi miktarındaki artışın yatırımlar üzerinde direkt ve özel sektöre sağlanan krediler vasıtasıyla da yatırımlar üzerinde ayrıca dolaylı azaltıcı etkileri olduğu söylenebilir.

Çalışmanın izleyen bölümleri şöyledir: sorunlu kredilerin bankacılık açısından önemi ikinci bölümde, sorunlu kredilerin yönetimi üçüncü bölümde, veri ve yöntem dördüncü bölümde, analiz ve bulgular beşinci bölümde, sonuç ve değerlendirme altıncı bölümde incelenmektedir.

SORUNLU KREDİLERİN BANKACILIK AÇISINDAN ÖNEMİ

Ekonomik kalkınmanın sağlanmasında kredilerin önemi oldukça büyüktür. İşletmeler faaliyetlerini sürdürebilmek, büyüyebilmek ve gelişmeleri yakalayabilmek için gerek duydukları fon ihtiyaçlarını bankalardan karşılamaktadırlar. Bankalar topladıkları fonları yatırım alanlarına yönlendirirken karlılık temel hareket noktasıdır. Kredi karlı bir ürün olmasına karşın, riskli bir üründür. Bu nedenle kredi kullandırırken doğabilecek zararların en düşük düzeyde tutulmasına özen gösterilmelidir.

Kredi süreci müşteri ile ilişkiye geçilmesi, kredinin anapara ve faiz ödemeleri ile geri ödenmesi ve teminatların serbest bırakılması ile ilişkinin son bulması sürecini kapsar. Kredinin geri ödenmemesi yani sorunlu hale gelmesi halinde, bu durumdan etkilenen bankalar diğer bankaları da etkileyebileceklerdir. Sorunlu kredi büyüklüklerindeki artış bankaların faizleri arttırmasına ve bankaların kredi koşullarını ağırlaştırmasına yol açabilir. Bu durum tüm bankacılık sektörünün ve ekonominin etkilenmesine neden olabilir (Sayım, 2006: 40). Ödemeler sisteminde aksaklıkların yaşanması bankacılık sektörü dışında reel sektör üzerinde de olumsuz etkiler yaratacaktır. Üretimin finansmanını sağlayacak kaynakların akışında aksaklıklar yaşanacak ve reel sektör ile ekonominin geneli üzerinde yarattığı etki bankacılık sektöründe başlayan krizin niteliğini değiştirebilir. Bu durumda krizin derinliği ve maliyetleri artacaktır. Reel sektör şirketlerinin kurumsal borçlarını ödeyememesi ile bankacılık sisteminde tahsili geciken ve / veya takipteki kredi oranlarında artış yaşanacaktır. Krizin derinleşmesi ile ekonomideki tüm birimlerin yükümlülüklerini yerine getirme durumunda gerileme söz konusu olacaktır. Şirketler kesiminde iflas durumlarının yaşanmasında artış meydana gelebilir ve benzer gelişmeler bankacılık kesiminde de yaşanabilir (Duvan, 2001: 129). Krediler ile tasarruflar, ekonomik faaliyetlerine devam edebilmek için fon gereksiniminde bulunan ihtiyaç sahiplerine sunulur. Böylece ihtiyaç sahiplerinin ekonomik faaliyetlerinin devam etmesi ve genişlemesi sağlanmaktadır. Ancak bu durum karşısında aynı zamanda tasarruf sahipleri de korunmalıdır. Tasarruf mevduatlarına devlet güvencesi verilmesi uygulaması ülkemizde uygulanmış. Ancak bu durum yüzünden ahlaki risk doğmuştur. Bankalar mevduat sahiplerinin denetiminden uzaklaşmış, risk faktörü yeterince dikkate alınmamıştır. Belli bir kesime ve geri dönmeme riski yüksek alanlara kaynak kullandırımı artmıştır (Toprak ve Demir, 2001: 23).

Krediler tedavül aracı olarak ta kullanılır. Nakit para taşınmasını azaltmakta ve ticari işlemleri hızlandırmaktadır. Ekonomik faaliyetlerinin devamı için gereken fon ihtiyacının karşılanması ile işletmelerin piyasada varlıklarını sürdürmeleri istihdamı arttırıcı unsur olacaktır. Üretim yolu ile milli gelir üzerinde de olumlu katkı sağlanacaktır. Kredi sistemi ile atıl fonlar, kredi olarak fon ihtiyacı duyanlara aktarılır. Ekonomide arz talep hareketliliği sağlanmış olur. Yatırımcılar ve girişimciler yatırımlarını gerçekleştirebilmek için ihtiyaç duydukları sermayeyi, öz kaynaklarından ve bankalardan kullanmış oldukları kredilerden sağlamaktadırlar. Bu nedenle krediler ekonomik kalkınmanın sağlanmasında vazgeçilmez finansal kaynaklar arasında bulunmaktadır. Kedilerin sorunlu hale gelmesi durumunda ise, birbirine bağlı etkiler ile bankacılık sisteminin etkilenmesine yol açabilecektir (Yanık, 2008: 54-55). Kullandırılan kredilerin sadece tüketim amaçlı kullanılması ise enflasyonla mücadelenin direncini kırmaktadır. Toplam talep üzerinde arttırıcı etkisi olması nedeni ile bu duruma sebebiyet verir (Türkan, 2000: 3-4). Ekonomik belirsizliğin yaşanması fon maliyetini arttıracaktır. Bu durum kredi talep edenler için yük oluşturur. Ayrıca kamusal yükler de fon maliyetini arttıran unsurlardandır. Bu durumda bankaların kar oranlarının daralmasına neden olabilir. Kamu maliyesinin sağlıklı yapıya kavuşması ve ekonomik belirsizliğin azalması ile sorun giderilebilir (Toprak, 2001: 6).

Bankaların kredi taleplerini değerlendirme işlemi sırasında uzmanların kredi tahsisi ve yönetimi konusunda dikkatli davranmaları gerekmektedir. Çünkü sorunlu krediler bankanın aktif kalitesini bozmakta, uzmanların zamanını daha verimli işlerde değerlendirmesini engellemekte ve ekonomik açıdan maliyet oluşturmaktadır (Mavili, 2008: 107). Oluşabilecek maliyetlerden korunabilmek için kredi portföyünün ölçülmesi, alınan risk için derecelendirme sisteminin kurulması gerekir. Aksi takdirde, maruz kalınan riskin ölçümlenememesi durumunda; doğru yönetim uygulanamayacak ve bu durum karşısında banka, sermaye yeterliliği açığının kapatılmasını sağlama, teminat şartlarının arttırılmasının veya fiyatlama koşullarının yükseltilmesinin engellenmeye çalışılması, kurumun pazardaki etkinliğini olumsuz etkileyecektir (Arda ve Göğebakan, 2004: 3-4).

Ayrıca krediler için ayrılan karşılıkta bankanın mali durumunu olumsuz etkileyebilir. Banka karda iken kredi karşılıklarının bankanın karlılığına olumsuz etki yapabilmesi ancak şu koşullarda düşünülebilir. Eğer banka elde ettiği karları dağıtmayarak yedek akçe hesabında tutma ya da sermayesine ekleme kararını alıyorsa, bu şekilde öz kaynak miktarını arttırmış olacaktır. Öz kaynaklarındaki artış ile bankanın maksimum kredi sınırı artmış olacaktır. Bu durum Bankalar Kanunu'nun 54. maddesinde belirtilmiştir.

Banka elde ettiği karları dağıtmayarak yedek akçe hesabında tutuyor ya da sermayesine ekliyorsa, bankalarca bir gerçek ya da tüzel kişiye verebileceği kredi sınırını arttırmış olacaktır. Bunun yanında öz kaynak sınırlamasına bağlı yatırım alanlarına yatırım yapabileceği maksimum sınırı da arttırmış olacaktır. Bankanın kredileri için ayıracağı karşılıklar öz kaynaklar miktarındaki artışa engel olacağından, bankanın öz kaynak sınırlamasına bağlı yatırım alanlarından maksimum sınıra ulaştığı durumda bankanın daha fazla kredi verme ya da karlı iştiraklerini attırma olanaklarından yararlanamama durumu söz konusu olacaktır. Bu durum ise bankanın karlılığını olumsuz etkileyecektir. Dolayısıyla da banka, kredi fiyatlamasını da yükseltme eğilimine girecektir (Sayım, 2006: 57-58). Bankanın kredi kullandırmadaki maliyetlerinin artması durumunda ise kredi fiyatlamasını daha yüksek yapmak yoluna gitmesi söz konusu olacaktır. Kredinin geri ödemesinin yapılmaması durumunda, banka ya faiz tahakkukunu durdurmalı ya da faizin tahakkuk etmesinin devamı durumunda ise tahakkuk eden tüm faiz tutarı için de özel karşılık ayırmalıdır. Verimsiz bir kredi gelecekte beklenen nakit akımlarının bugünkü değerine taşındığında faiz taşınan tutar üzerinden tahakkuk ettirilebilir ve güncellenmiş şimdiki değerleri yansıtmak amacıyla net gelire dahil edilebilir. Ancak kredinin sorunlu hale gelmesi durumunda, müşterinin krediyi ödeyememesi ile faiz kazancıda sağlayamayacaktır. Bu durumda ise bankanın net gelirinde azalma söz konusu olur (Kredi Muhasebesi,Kredi Riskine İlişkin Kamuoyu Bilgilendirilmesi ve İlgili Konularda Güvenilir Uygulama, 2009: 3). Bunun yanında kredi karşılıklarının olumlu etki yaratması da söz konusudur. Banka eğer dönemi karlı bir şekilde tamamlamışsa, ayırdığı karşılık tutarını dağıtacağı kardan düşeceği için, dağıtacak olduğu kar miktarı da düşecektir. Bu durum, bankanın mali durumu üzerinde olumlu etki yaratacaktır. Karşılık miktarı olarak ayrılan tutar banka bünyesinde kalması ile mali yapısının güçlenmesi sağlanır. Zaten kredi karşılıklarının da en önemli amacı budur (Sayım, 2006: 57).

SORUNLU KREDİLERİN YÖNETİMİ

Sorunlu kredilerin tahsilâtının sağlanması öncelikli olarak kredinin sorunlu hale gelme nedenini doğru şekilde tespit edilmesini gerektirir. Şirketin politika ve faaliyetleri, bankalar ile olan ilişkilerinin seyri sorunlu kredilerin nedenlerini ortaya çıkarmada yardımcı olmaktadır (Mavili, 2008: 44). Finansal piyasalarda da belirsizlik durumundan korkulur. Çünkü finansal piyasalarda belirsizlik ölçülebilen ve yönetilebilen bir unsur değildir. Ancak risk, ölçülebilir ve yönetilebilir (İşipek, 2005: 4). Bankalar kredi değerlendirilmesinden başlayıp, kredinin geri ödenmesi sürecine kadar çeşitli nedenlerle kredi riski ile karşı karşıyadır. Kredilendirme sürecinin başlangıcı olumlu gerçekleştirilmiş olsa dahi gelecekte beklenmedik bir nedenle kredi için risk söz konusu olabilir. Önemli olan karşılaşılan riskleri en iyi şekilde yönetebilmek ve zararlara karşı hazırlıklı olabilmektir (Çelik ve Ekinci, 2002: 8).

Ölçülen kredi riskleri, kredi onay ve limitlerinin belirlenmesinde, karşılık hesaplanmasında, risk fiyatlamasında, sorunlu kredilerin tespit edilmesinde, risk ayarlı getiri hesaplamalarında, sermaye yeterliliğinin hesaplamasında kullanılıyor. Bankalardaki tüm kredi faaliyetleri bu çerçeve içinde algılanarak riskler etkin şekilde yönetiliyor ise modern kredi riski yönetiminin varlığından söz edilebilir. Geleneksel kredi risk yönetiminde de yöntem mali tablolarda izlenen kredi tutarlarına dayanmakta; ancak kredi müşterilerinin risklilik düzeyi bilimsel yöntemlere göre hesaplanmamaktadır (Ünlü, 2010). Kredi riskinin değerlendirilmesi en önemli sorun tutarlı kredi verme politikasının olmayışıdır. Bu nedenle kredi derecelendirme çalışmalarından tutarlı bir istatistikî veri seti oluşturulamamaktadır (Aksel, 2001: 7). Kredinin hangi amaçla kullanıldığı da riskin ölçülebilmesi amacıyla kredilendirme sürecinde belirlenmelidir. Ticari ve kurumsal kredilere nazaran, tüketici kredilerinin daha az risk taşıdığı genel anlamda doğru olarak kabul edilir. Ancak bu genel yargı konut, otomobil vb. için kullanılan kredilerde, alınan mal karşılık olarak gösterildiği ya da garanti edildiği durumlarda kabul edilebilir. Ancak bu durumun aksine dayanıklı tüketim malları, eğitim, tatil, mal ve hizmet alımlarına ilişkin kredi kullanımları için bu yargı kabul edilemez. Bu durumda kredinin sorunlu hale gelmesinde haciz edilme, bu suretle de edinilen emtianın elden çıkarılarak nakde dönüştürülme durumu söz konusu değildir. Bu açıdan karşılığı ya da garantisi olduğu yargısı ile bu tür kredileri risksiz ya da düşük riskli olarak nitelendirmek iyimser bir yaklaşım olacaktır (Türkan, 2000: 3-4).

Etkin kredi yönetimi ve kontrol politikaları ve uygulamalar zamanında muhasebe ve değerleme ile ilgilidir. Bankaların etkin bir sistem kurarak kredilerin değerlemesini yaparak, uygun karşılık tutarlarını ayırması gerekmektedir. Kredileri risk bazında sınıflara ayırarak uygun olan karşılıklarının ayrılmamsına özen gösterilmelidir. Kredi verimsizleşmesinin ölçülmesinde hem özel kurallar hem de yönetimin de yargıları önemlidir.

- Kredi kalitesinin belirlenmesinde onaylanıp belgelenmiş alt yapı olmalıdır.
- Tahminler gerçekçi varsayımlar üzerine kurulmalıdır.
- Genel ekonomide oluşabilecek etkilerin, müşteri faaliyetlerindeki değişimlerin borçluyu nasıl etkileyebileceği ile ilgili varsayımların da gerçekçi ve tutarlı tahminler üzerinde olmalıdır.

Etkin kredi yönetimi, bankanın seçtiği ve uyguladığı muhasebe politikalarının ve muhasebe verilerinin güvenilirliğine de bağlıdır. Güvenilir olmayan muhasebeleşmiş veriler hatalı kredi derecelendirmesine sebep olabilir. Muhasebe verileri gerçekleşen, ya da gerçekleşmesi beklenen her şeyi göstermelidir. Veriler tüm maddi konuları yansıtmalıdır. Muhasebe kayıtları tarafsız olmalı, maddi hata ve önyargıdan uzak olmalıdır. İşlemler ya da olaylar meydana geldikleri dönemlerde kayıt altına alınmalıdır. Banka net gelirinin doğru olarak hesaplanması için gelir ve giderleri ait oldukları dönemlerde kayıt altına alınması gerekmektedir. Bu nedenle gelirin sağlandığı dönem içerisinde, giderin de oluştuğu dönem içerisinde muhasebeleştirilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, sorunlu hale gelmiş olan kredilerin maliyetleri yanıltıcı olacaktır. Bu nedenle de bankanın sorunlu krediler için izleyeceği politika etkisini yitirebilir (Kredi Muhasebesi, Kredi Riskine İlişkin Kamuoyun Bilgilendirilmesi ve İlgili Konularda Güvenilir Uygulamalar, 2009: 8-9).

Ayrıca bankalarımız arasında sürdürülen negatif nitelikli kredilere ilişkin bilgi değişimi de vardır. Borcunu vadesinde ödememesi nedeni ile müşterilerin kimlik bilgileri TCMB'ye bildirilir. Kimlik bilgileri iletilmiş olan müşterilerden daha sonra borcunu ödeyenlerin bilgileri, TCMB tarafından merkezde toplanarak aylık dönemler halinde sisteme katılan bankalara aktarılmaktadır. Bu bilgiler, kredilendirilme aşamasında değerlendirilmek amacıyla gösterge kaynak olması amacıyla kayıt altına alınmaktadır. TCMB'nin görevi bankalar tarafından bildirilen kredi borçlularına ait kimlik bilgilerinin kredi taleplerini kendi yetkileri dahilinde inceleyen diğer bankalara iletmesi ile sınırlıdır. Hata sonucu kimlik bilgileri bildirilmiş olan borçluların bilgilerinde düzeltmeler yapılabilir ancak müşterilerin kredi değerlendirilmesi sürecinde Merkez Bankasının herhangi bir müdahalesi söz konusu değildir. Bu uygulama Merkez Bankası tarafından Ocak 2000 döneminden itibaren başlatılmıştır. Negatif nitelikli ferdi kredi ve kredi kartları kütüğünden, tahsil bildirimi yapılmış kayıtlarda 3 takvim yılını, takip bildirimi yapılmış ancak tahsil bildirimi olmayan kayıtlarda ise 5 takvim yılını doldurmuş olanlar silinmektedir. 3 veya 5 takvim yılını doldurmuş olan kayıtların silinmesi nedeniyle, eski dönemlere ait kişi sayılarında değişme olabilmektedir. Bankaların ise söz konusu süreden sonra kayıtlı olan müşteri bilgilerini kütüklerinden çıkarıp çıkarmamak kendi yetkileri dahilindedir. Kredi kullandıracak olan bankaların, müşterinin kredi değerlendirmesini yaparken kendi sisteminde kayıtlı olan bilgileri dikkate alıp almaması kendi yetkilerinde bulunmaktadır. Aşağıda Tablo1'de 2006-2010 dönemi için ferdi kredi borcunu ve kredi kartları borcunu ödememiş kişilerin sayısı raporlanmıştır.

Tablo 1: Bankalarca Bildirimi Yapılan ve TCMB'nin Negatif Nitelikli Ferdi Kredi ve Kredi Kartları Sisteminde Yer Alan Kişi Sayısı

Yıllar	Ferdi Kredi Borcunu Ödememiş Kişi Sayısı	Kredi Kartları Borcunu Ödememiş Kişi Sayısı	Ferdi Kredi ve Kredi Kartları Borçlarını Ödememiş Kişilerin Toplamı
2006	10978	96859	107837
2007	28829	123022	151851
2008	128592	294487	423079
2009	291927	457796	749723
2010	285658	470707	756365

Kaynak : http: \\www.tcmb.gov.tr\yeni\bgm\nnk\negatif.html, 2011.

Etkin ve güvenilir içsel derecelendirme sisteminin oluşturulabilmesi için bankaların, geçmişte temerrüde düşen müşterilere ait yeterli veri setine sahip olması önemlidir. Bu veri setinden hareketle tasarlanacak içsel derecelendirme modelinin sonuçları doğru sonuçları verip vermediği test edildikten sonra bankalar tarafından uygulanabilir. Müşterinin temerrüt olasılığı ve temerrüt halinde meydana gelebilecek kayıpların hesaplanabilmesi için bankaların içsel derecelendirme sistemlerini kullanmaları önemlidir. İçsel derecelendirme sisteminin amacı geçmiş verilerin değerlendirilmesi ile müşterinin temerrüde düşme olasılıklarının ve risklilik düzeyinin belirlenmesidir. Bankanın elindeki temerrüt verileri sayesinde teminat cinsi, kredi türü vb. değişkenlerin kredilerin geri ödenmesine etkileri incelenerek temerrüt halinde oluşabilecek kayıp hesaplanabilir.

Kredilerin sorunlu hale düşmesini engelleyecek çeşitli önlemler bankalar tarafından alınabilir. Sorunlu kredilere karşı alınabilecek önlemler üç bölümde incelenebilir.

Kredi Verilmeden Önce Alınabilecek Önlemler

Risk düzeyinin en aza indirilmesinde müşterinin kredibilitesi ve kredinin doğruluğu önemlidir. Kredi değerlendirmesini yaparken iki durum söz konusudur; birincisi müşteri kredibilitesini kısmen dikkate alıp, kullandırılacak olan paranın gelir getirecek yatırım unsurlarını geniş tutmak olur ki, burada risk düzeyi yüksek, aktif kalitesi düşük olacaktır. İkincisi ise müşteri kredibilitesini dikkate alıp kullandırılacak olan paranın gelir getirecek yatırım unsurlarını sınırlı tutmaktır. Böyle bir durumda yatırım oranı düşük, risk düzeyi düşük ve aktif kalitesi yüksek olur. Risk öğesi ile karlılık doğru orantıda hareket etmektedir. Risk düzeyi ve yatırım düzeyini makul düzeyde tutabilmek için; (Mavili, 2008: 45-46).

- Kredilendirme süreci için kapsamlı bir çalışma gerekir ancak müşteri şikayetlerine yol açmayacak süre ile sınırlandırılmalıdır.
- Bankaların kullanılabilir kaynaklarının ne kadarının kredilere ayrılacağı saptanmalıdır, stratejik kredi politikaları oluşturulmalıdır.
- Müşteriye uygun kredinin tahsis edilmesi ve hangi amaçla kullanıldığı takip edilmelidir. Kredinin denetimden çıkması sorunlu hale gelmesinde temel etkendir.
- Kredi dosyasının hazırlanması aşamasında müşteriden alınması gereken belgeler alınmalıdır. Elde edilemeyen belgelerin bulunması halinde müşteri ile irtibata geçilmelidir. Müşteriden istenilen bilgilerin alınamaması durumunda ise kredi çalışmasına geçilmemelidir.
- Kredi çalışmalarında alınan teminat caydırıcı niteliktedir. Teminatların nakde dönüşme hızları önemlidir. Bazı teminatların nakde dönüşme hızları uzun zaman alabilir. O nedenle hızlı nakde dönüşebilen teminatlar seçilmelidir. Nakde dönüşmesi durumunda da riski kapsar halde olmalıdır. Aksi takdirde en çok ve en yüksek teminatın alınması riski azaltmayacaktır.
- Müşteriden alınan belge ve imzalarda eksiklik olmamalı, müşterini imzalarının doğruluğu kontrol edilmelidir.

Söz konusu süreçte müşteri ile yapılan işlemler ve alınan bilgiler yazılı olarak dosyalanmalıdır. Kredinin tahsis edilmesi aşamasından, kredinin izlenmesi, geri ödenmesi için önemli birimlerin birbirleri ile koordineli çalışması ile kredi riski en aza indirilebilir. Bunun için bankaların, kullandırdıkları krediden sağlanan verimlilik ile müşterinin kredi kapasitesinin tespit etmesi ve bu kapasitede kredinin geri ödenmesi durumunu belirlemesi önemlidir (Mirza, 2006: 46). Bankaların kredi verme sürecinin başlangıcında kredi verecekleri müşterinin kredi risk derecelendirmesini yapması gerekmektedir. Müşterinin kredi riski derecelendirilmiş olsa dahi kredi riski, çeşitli faktörlere bağlı olarak zaman içerisinde değişim gösterebilecektir. Parasal aktif ve pasiflerinin bankaların bilançoları içerisindeki paylarının yüksek olması nedeni ile maruz kalınan risklerin düzeyi de yüksektir (Yaslıdağ, 2009: 19). Risk ölçümleme işlemi yerel koşullara ve kişilere göre sıklıkla değişmeyecek şekilde ve bankanın standart kuralları kullanılarak gerçekleştirilmesi durumunda başarılı olabilir. Değişik risk derecelerine göre müşterilere farklı fiyatlama politikaları uygulanmalıdır (Özen, 2002: 17).

Kredi değerleme işlemi sırasında 5K olarak belirtilen niteliklerin göz önünde bulundurulması da alınabilecek önlemler arasındadır. Müşterinin karakterine; yani iş ahlakına, kapasitesine; yani iş yapabilme yeteneğine, kapitaline; yani sermayesine, kazancına; yani işinin getirisine veya karlılığına, kefiline; yani kredinin inancalarına dikkat edilmesi gerekecektir (Aktaş, 2000: 12). 5K aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır (Savaşal, 2004: 29-30).
Karakter, borçlunun borcunu geri ödemeye istekli olması durumunu ve kararlılığını ifade eder. Müşterinin karakteri yaşadığı zor durum, kötü iş koşullarında, nakit sıkıntısı durumlarında daha iyi ortaya çıkar.

Kapasite, firmanın nakit yaratabilme kapasitesine sahip olması durumunu ifade eder. Firmanın geçici olarak darboğazda bulunduğu ancak borçlunun tüm yükümlülüklerini karşılayabilecek şekilde nakit yaratabilme gücünde olduğu durum belirtilir. Borçlunun kapasitesi hakkında en önemli bilgiyi finansal tabloları verir, bunun yanında yöneticilerinin deneyimi, uzmanlık dereceleri de borçlunun kapasitesi hakkında bilgi veren unsurlardır.

Kapital, borçlunun etkin bir şekilde çalışarak nakit akışı yaratabilmesi ve rekabetin yoğunlaştığı iş ortamında etkinliği arttırarak faaliyetlerini sürdürmesi için gerekli olan fon miktarıdır. Kredi talebinin incelenmesi durumunda

müşterinin sahip olduğu kapitalin değerlendirilmesi durumunda dikkat edilmesi gereken en önemli unsurlar, sermayedarların işletmeye yatırdıkları fonların yeterliliği ve bu fonların ne derece verimli olarak kullanıldığıdır.

Kazanç, müşterinin karlılık durumunu ifade etmektedir. Ayrıca bu unsur koşular olarak da nitelendirilebilir. Çevresel faktörlerin ve ekonomik durumun firmanın verimliliği ve faaliyetlerini sürdürmesi üzerindeki etkilerine olan etkileri belirtmektedir.

Kefil, borçlunun mali durumunda meydana gelebilecek kötüleşme durumuna kaşın, her koşulda değerini koruyan varlıkların bankaya ipotek edilmesi ve ya güvenilirliği yüksek olan bir kişi ya da kuruluşun kefaletinin alınması olarak ifade edilmektedir. Bu unsurun önemi kredinin geri ödenmesinin imkânsızlaşması durumunda bankayı güvence altına almasıdır.

Kredi Verildiği Anda Sorunlu Hale Gelmeden Önce Alınabilecek Önlemler

Kredinin kullandırma nedeni bir takım projelerin finansmanı ise, projelerin işleyişi izlenmelidir. Projenin mali bütçesinin doğru şekilde değerlendirilmesi önemlidir. Projelerin işleyişinde gözlemlenen aksaklıklar kredinin ödenememesi riskini arttıracaktır. Yaşanan aksaklıkların değerlendirilerek mantıklı nedenler ve sorun yaratmayacağı anlaşılan nedenlerle ortaya çıkan aksaklıklar için kredinin yeniden yapılandırılması düşünülmelidir. Ancak sorun yaratacağının öngörüldüğü durumlarda ise müşterinin geri ödemesi yolunda karar alınmalıdır (Mavili, 2008: 46). Kredinin geri ödenmesinde sorun yaşanmasının beklenmesine karşın bankalar hem bilanço hem de bilanço dışı faaliyetlerindeki kredi riskinin ölçümüne yönelik bilgilere ulaşma sistemlerine sahip olmalıdır. Bankanın risk yoğunlaşmasının tespitine yönelik yeterli bilgiyi temin etmesi sağlanmalıdır. Şirketlere ve bireysel müşterilere kullandırılmış olan krediler yakından izlenmeli ve farklı kredilerine ait risklerinde azaltılması ve kontrolünün sağlanması için bankalar kredi portföyünün niteliğini ve kompozisyonunu izleme sistemlerine sahip olmalıdır (Kredi Risk Yönetimine İlişkin İlkeler, 1999: 3-4). Kredi riskiyle ilgili banka stratejisi ve politikaları yönetim kurulunca düzenli olarak gözden geçirilmeli ve onaylanmalıdır. Kredi risk stratejisi kredinin niteliği, getirisi ve büyüklüğü gibi unsurların tanınmasını sağlamalıdır. Risk/getiri oranının kabul edilebilir düzeyde belirlenmesi gereklidir. Banka yönetim kurulu finansal verilerini düzenli olarak değerlendirilmeli ve değerlendirme sonucunda kredi izleme stratejisi üzerinde gerekli değişiklikleri yapmalıdır.
Kredi zararları çeşitli yöntemlerle öngörülerek karşılık hesabı tahsis edilmektedir. Muhasebe açısından bakıldığında da, tahsil edilemeyeceği muhtemel hale gelen krediler tahsili şüpheli krediler olarak tanımlanmalıdır, böylelikle kredi zarar karşılıkları bankaların kredilerinin değerlerinde gerçekleşen azalmaların belirlenmesinde kullanılan bir yöntem olmaktadır. Bankalar genel karşılık ayırmanın yanında, özel karşılıklar da ayırabilirler. Genel karşılık; belirli varlıkların toplamı üzerinden, tutarı tam olarak belirlenemeyen ancak ileride gerçekleşeceği varsayılan risklerin telafisi için ayrılması gereken bir karşılık olarak ifade edilmektedir. Özel karşılık kavramı ise, tek bir kredide belirlenmiş zararlar için oluşturulan karşılıktır. Örneğin ortak özellikleri olan küçük bakiyeli kredilerin toplanıp, grup bazında değerlendiği karşılıklar olarak ifade edilir (Sayım, 2006: 40-44). Krediler için karşılık ayırma işleminde toplam karşılıkların yeterliliği, özel karşılıklar veya zarar yazılması yoluyla belirlenmiş kayıpların zamanında tanınması önemlidir. Banka, kredi portföyünde meydana gelebilecek kredi zararını karşılayacak durumda karşılık ayırmalıdır. Karşılıkların belirlenme yöntemi kredi zararlarının belirlenmesini sağlamalıdır. Geçmişte yaşanan zararlar ve zararlardaki yeni eğilimler analiz işlevinin ilk aşamasını oluşturur ancak yeterli değildir. İyileştirme uygulamaları ve borç verme prosedürlerindeki değişiklikler, yerel ekonomi ve iş durumlarındaki değişiklikler, kredi yoğunluklarının durumu ve bu yoğunlukların seviyesindeki değişimler, vade süresi dolmuş olan kredilerin büyüklükleri ve etkilerindeki değişimler ile birlikte tahakkuk etmemiş olan kredilerin, sorunlu borç yeniden yapılandırmalarının ve diğer kredi düzenlemelerinin hacminde gözlenen değişim gibi faktörlerin karşılık belirleme yöntemi içerisinde dikkate alınması gerekmektedir (Sayım, 2006: 49-50). Bankaların sorunlu hale gelme olasılığı yüksek olan kredilerin olumsuz durumlarından kısmen de olsa korunmaları için karşılık ayırmaları kaçınılmazdır. Ancak karşılıkların vergisel durumu ülkelerin mevzuat ve uygulamaları açısından farklılıklar göstermektedir. OECD ülkeleri, kredi karşılıklarının büyük bir kısmını vergide düşülmesine izin veren "serbest vergi düzenlemeleri" ne sahip olanlar ve karşılıkların ya çok sınırlı bir kısmını ya da bu konuda hiç bir

indirime izin vermeyen "sınırlayıcı vergi düzenlemeleri" ne sahip olanlar olarak ikiye ayrılırlar. Sınırlayıcı vergi düzenlemeleri, bankaların karşılık ayırmalarına engel olmaktadır. Bankalar kredi portföyündeki kötüleşmenin raporlamasını ertelemek yoluna gidebilir. Bu durum ise gelirlerini yüksek gibi göstererek, sermayelerinin erimesine neden olabilir (Acar ve Erdönmez, 1996: 2-5).
Kredi vadesi süresince risk ile teminat arasındaki denge korunmalıdır. Bu durumun sıklıkla gözden geçirilmesi gerekir. Ancak söz konusu sıklık teminatın niteliğine göre değişmektedir. Bu inceleme sonrasında raporun tekrar yenilenmesi ve değer kaybının bulunması durumunda ise ilave olarak teminatlarında alınması gerekebilir. Kredi kullanıcısının nakit durumu da finansal durumu hakkında bilgi vermektedir. Finansal durumu iyi olan müşterilerin nakit akışları da düzgün olur. Ancak kendisine tahsis edilen kredi limitlerinin dolu olması ve donuk kullanması durumunda müşterinin faaliyetleri ve finansal durumu ile ilgili sıkıntı yaşadığı kanısına varılabilir. Bu durumda olan müşterilerin çeklerinin piyasada yazılmaya başlar, ödemelerini erteler, fiyat konusunda özenini yitirir ve banka ile yapılmak istenen görüşmelerden de kaçınacaktır (Mavili, 2008: 46-47).

Kredi Sorunlu Hale Geldikten Sonra Alınabilecek Önlemler

Sorunlu kredinin meydana geldikten sonraki alınabilecek önlemler için kredinin kapsamlı bir biçimde incelenmesi gerekmektedir. Kredi borçlusu, kredi dosyası, teminatların niteliği ve kredi borçlusunun diğer borç veren kurumlarla ilişkileri incelenmelidir. Kredinin sorunlu hale geldikten sonraki aşamada kredi borçlusunun ne derece dürüst ve güvenilir olduğu önemlidir. Bankanın sorunlu kredinin çözümü konusunda uygulayacağı programa kredi borçlusunun istekli olması ve buna göre hareket etmesi önemlidir. İki taraf arasında mutlaka güvene dayalı bir ilişki olmalıdır. Güven duyulmayan, sorunun çözümü için bankanın uyguladığı politikalara karşı isteksiz olan ve ahlak dışı durumların gözlendiği kredi borçlusu için tek seçenek teminatların nakde çevrilmesi, bunun yanında da gerekli hukuki önlemlerin alınması olacaktır.

Kredi teminatı olarak alınan değerin nakde çevrilmesi sırasında riskle karşılaşılabilir. Çünkü alınan teminatın değeri şirketin sorun yaşaması ile birlikte düşebilir. Söz konusu teminatın, bankanın kredi verme işleminden doğan riski karşılaması önemlidir. Teminat, gerekli hukuki koşullar sağlanarak bankanın mülkiyetine geçirilmesi durumunda ve satıldığı zaman kredinin sorunlu hale gelmesinden kaynaklı olan borcu ödeyebilecek kaynağı yaratıyorsa bir kıymet ifade eder. Teminatın alındığı zaman gerekli hukuki işlemlerin ve elde edilmesi gereken belgelerin eksiksiz olarak kredi dosyası içerisinde olması gerekmektedir. Oluşturulan kredi dosyasında eksikliklerin olması durumunda hukuki süreçte sorunlar yaşanabilir. Hatta, bu durum karşısında banka teminat üzerinde bir hak talep edememe durumu ile karşılaşabilecektir. Herhangi bir eksiklik olması durumunda kötü dosyalama sistemine sahip olduğu kanısına varılmalıdır (Mavili, 2008: 47-48). Kredi dosyalamalarının eksiksiz olarak hazırlanması sorunun belirlenmesi ve çözüm için uygulanacak yolların hızlı bir şekilde belirlenmesini sağlamaktadır. Kredi dosyasında bulunması gereken asgari ve en önemli dokümanlar şunlardır (Kavcıoğlu, 2003: 68):

- Bankalar ve kredi müşterisi arasında kredi hakkında yapılan karşılıklı yazışmalar
- Kredi teklifleri ve onay kararları
- Kredi borçlusunun finansal durumunu gösterecek tasdikli belgeler. Vergi dairesi, mali müşavir ya da denetçiler tarafından onay görmüş belgelerdir. Borçlunun finansal raporları, nakit akış tabloları, mali tahlil raporları, kredi analiz memorandumları

Memorandum; genel olarak hatırlanacak şey anlamında kullanılır. Bir olay ya da hareketi hatırlatmak üzere tutulan bir kayıt, alınan not veya benzeri şey anlamındadır (Seyidoğlu, 1992: 564).

- Kredi borçlusu ile yapılan esas sözleşme, kredi ve hizmet sözleşmeleri, ipotekler, garantiler, temlik ve rehin senetleri
- Kefillerin mal durumunu bildiren mali tablolar, tapu kayıt bilgileri, kredi borçlusu şirket ise, şirket ortaklarının mal varlıklarının dökümü, tapu kayıtlarının dökümü.

VERİ ve YÖNTEM

Bu çalışmada takipteki kredi büyüklüklerinin özel sektöre sağlanan krediler ve yatırımlar üzerinde etkisi olup olmadığı çoklu regresyon analizi yardımıyla 1986–2008 periyotları için yıllık veriler kullanılarak saptanmaya çalışılmaktadır.

Bu bağlamda EKKY(En Küçük Kareler Yöntemi) yöntemi kullanılarak tahmin edilecek olan çoklu regresyon modellerimiz şöyledir:

Model 1: $OSK_t = \beta_0 + \beta_1 TK_t + \beta_2 FO_t + \beta_3 KBP_t + u_t$

Model 2: $Y_t = \beta_0 + \beta_1 TK_t + \beta_2 T_t + \beta_3 FO_t + \beta_4 IHR_t + \beta_5 GDP_t + u_t$

Modellerde kullanılan kısaltmalar ise aşağıda açıklanmaktadır.

OSK: Özel Sektöre Sağlanan Yurtiçi Krediler (%GSYİH) (Domestic credit to private sector, % of GDP)

Y: Gayrisafi Sabit Sermaye Birikimi (%GSYİH) (Gross capital formation, % of GDP)

TK: Takipteki Kredilerin Toplam Kredilere Oranı

FO: Bankalar arası Faiz Oranı (Interbank Money Market Rate, Percent per annum)

KBP: Kamusal Sermayeli Bankaların Sektör Payları (%)

T: Tasarruflar (%GSYİH) (Gross savings, % of GDP)

IHR: Mal ve Hizmet İhracatı (yıllık % büyüme) (Exports of goods and services, annual % growth)

GDP: Kişi Başı GSYİH (yıllık % büyüme) (GDP per capita growth, annual %)

Model 1'de TK'nın OSK üzerindeki etkilerini araştırmak amaçlanmıştır. Model 1 için temel bağımsız değişken TK olurken, FO ve KBP serileri ise kontrol değişken olarak kullanılmıştır. Takipteki kredilerin toplam kredilere oranının artmasının özel sektöre sağlanan yurtiçi kredileri negatif yönde etkileyeceği beklentisi bulunmaktadır. Takipteki kredilerin toplam kredilere oranının artması nedeni ile bankaların aktif durumunda bozulmalar meydana gelecektir. Geri ödemelerde meydana gelen aksaklıklar ile aktif kalitesi bozulan bankaların kredi arzı azalacaktır. Ayrıca kredi kullandırma maliyetleri de artacağı için özel sektöre sağlanan kredilerde azalacaktır. FO değişkeninin artmasının OSK değişkenini negatif etkilemesi beklenmektedir. Sorunlu hale gelen krediler ile bankalar mali bünyelerini düzeltmek için alacaklarını en kısa sürede tahsil etmek yoluna gideceklerdir. Aldıkları riskle bağlantılı olarak faiz oranları artacak, bankalar kredi olanaklarını azaltacaklardır. KBP değişkeninin artmasının da OSK değişkenini negatif etkilemesi beklenmektedir. Kamu sermayeli bankaların payının büyük olmasının negatif etkilemesinin nedeni ise mevduata ödedikleri faiz oranı kadar maliyetle topladıkları fonun kendi iştiraklerine aktarılmasıdır. Bu durumda bankacılık sektöründeki kaynakların aktarılması ile özel sektöre kullandırılabilecek kredi miktarı azalabilir.

Model 2'de, bağımlı değişken Y değişkenidir. TK değişkeni modelin temel bağımsız değişkeni iken, T, FO, IHR, GDP değişkenleri ise kontrol değişken olarak kullanılmıştır. TK değişkeninin artmasının Y değişkenini negatif yönde etkileyeceği beklentisi bulunmaktadır. TK değişkenindeki artış nedeni ile yeni yatırımlar için gerekli finansman azalacaktır. Bu nedenle takipteki kredilerin toplam kredilere oranı değişkenindeki artışın Y değişkenini negatif etkilemesi beklenir. T değişkeninin artmasının Y değişkenini pozitif etkilemesi beklenir. Tasarrufların artması ile bankaların kredi olanakları artmış olacaktır, mevduatlarında artış sağlanmaktadır. Böylece artan tasarruflar sonrasında bankalar daha düşük faiz ile topladıkları kredileri pazarlama imkânına kavuşacaktır. Daha düşük faiz ile borçlanma imkanına kavuşan yatırımcılar yatırımlarını arttıracaktır. Dolayısıyla neticede artan tasarruflar yatırımların artmasına yol açmış olacaktır. FO değişkeninin artmasının Y değişkenini negatif etkilemesi beklenmektedir. Faiz oranlarının artması durumunda kaynak kullanım maliyeti artmış olacaktır. Bu nedenle

yatırımların yapılması için gerekli fonun sağlanmasının da maliyeti artmış olacaktır. Bu nedenle faiz oranlarının yatırımları negatif etkilemesi beklenmektedir. IHR değişkeninin artmasının Y değişkenini pozitif etkilemesi beklenmektedir. İhracattaki artış, üretimdeki artışı ve üretimdeki artışta ek yatırımları gerektirdiği için ihracatın yatırımları pozitif yönde etkilemesi beklenmektedir. GDP değişkeninin artmasının ise Y değişkenini pozitif etkileyeceği beklenmektedir. Büyümenin gerçekleşmesi ile birlikte yatırımların finansmanı için fon sağlanabilecektir. Ayrıca büyüme, ekonomik faaliyetlerin gelişmesini sağlayarak yeni yatırım alanlarının oluşmasına veya mevcut yatırımların genişletilmesine yol açacaktır. Bu nedenle büyüme ile yatırımlar arasında pozitif ilişki beklenmektedir.

Her iki modelin test edilmesi için, değişkenlerin 1986 – 2008 periyoduna ait yıllık verileri kullanılmıştır. TK değişkeni; (takipteki krediler / toplam krediler)*100 olarak oluşturulmuştur. TK ve KBP değişkeni, TBB (Türkiye Bankalar Birliği)' nin "50. Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye'de Bankacılık Sistemi 1958 – 2007" adlı yayınından, Bankalarımız Kitabından elde edilmiştir. OSK, Y, T, IHR, GDP değişkenleri, Dünya Bankası'nın "WDI (World Development Indicators)" veri setinden elde edilmiştir. FO değişkeni IMF (International Monetary Found)' nin "IFS (International Financial Statistics)" veri setinden alınmıştır.

ANALİZ VE BULGULAR

Türkiye'de takipteki kredilerin özel sektöre sağlanan krediler ve yatırımlar üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla yukarıda oluşturulan modellere ilişkin elde edilen analiz sonuçları aşağıda Tablo 2'de sunulmuştur.

Model 1 için elde edilen regresyon analizi sonuçlarını yorumlamamız gerektiğinde bağımsız değişken olan TK, FO ve KBP değişkenleri ile bağımlı değişken olan OSK değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı negatif yönlü ilişki olduğu görülmektedir. Söz konusu bu istatistiksel anlamlılıklar TK değişkeni için %1, FO ve KBP değişkeni için %10 düzeyi için geçerlidir. Analiz sonucunda TK değişkeninde meydana gelen bir birimlik bir artışın OSK değişkeninde 0,68 birimlik azalışa neden olacağı anlamına gelmektedir. FO değişeninin oranında meydana gelen bir birimlik bir artışın OSK değişkeninde 0,04 birimlik azalışa neden olacağı anlamına gelmektedir. KBP değişkeninde meydana gelen bir birimlik bir artışın OSK değişkeninde 0,26 birimlik azalışa neden olacağı görülmektedir. Diğer incelenmesi gereken ise R-kare katsayısıdır. R-kare'nin 0,53 çıkması, modelde yer alan bağımsız değişkenlerin OSK da meydana gelen toplam değişimin %53'lük kısmını açıkladığını ifade etmektedir. Dolayısıyla geriye kalan %47'lik kısmın ise modelin dışında kalan diğer bağımsız değişkenler tarafından açıkladığını ifade edebiliriz. F-istatistik'in 7,387 değerinden modelin bir bütün olarak %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 2: Analiz Sonuçları

	Sabit Terim	*t-istatistik*	*P-değeri*	**TK**	*t-istatistik*	*P-değeri*	**FO**
Model 1	**349,938**	*69,051*	*0,0000*	**-0,6891**	*-33,438*	*0,0034*	**-0,0469**
Model 2	**135,265**	*51,805*	*0,0001*	**-0,4708**	*-44,776*	*0,0004*	**-0,0004**
	t-istatistik	*P-değeri*	**KBP**	*t-istatistik*	*P-değeri*	**T**	*t-istatistik*
Model 1	*-18,205*	*0,0845*	**-0,2680**	*-19,031*	*0,0723*		
Model 2	*-0,0250*	*0,9803*				**0,4541**	*31,891*
	P-değeri	**IHR**	*t-istatistik*	*P-değeri*	**GDP**	*t-istatistik*	*P-değeri*
Model 1							
Model 2	*0,0061*	**0,1084**	*18,875*	*0,0786*	**0,0484**	*0,4124*	*0,6858*
	R-Kare	***F-istatistik***					
Model 1	*0,5384*	*7,387*					
Model 2	*0,8142*	*13,150*					

Model 2 için elde edilen regresyon analizi sonuçlarını yorumlamamız gerektiğinde: TK bağımsız değişkeni ile bağımlı değişken olan Y bağımlı değişkeni arasında istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlı negatif yönlü bir ilişki olduğu; T ve IHR bağımsız değişkenleri ile Y bağımlı değişkeni arasında istatistiksel olarak sırasıyla %1 ve %10 düzeylerinde anlamlı pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. FO ve GDP bağımsız değişkenleri her ne kadar beklenen işareti alıyor olsalar da istatistiksel olarak anlamlı değildirler. Analiz sonucunda TK oranında meydana gelen bir birimlik bir artışın Y değişkeninde 0,47 birimlik azalışa neden olacağı anlamına gelmektedir. T değişkeninde meydana gelen bir birimlik bir artışın Y değişkenini 0,45 birim arttıracağı anlamına gelir. IHR değişkeninde meydana gelen bir birimlik bir artışın Y bağımlı değişkenini 0,10 birim arttıracağı anlamına gelmektedir. R-kare'nin 0,81 çıkması, modelde yer alan bağımsız değişkenlerin Y bağımlı değişkeninde meydana gelen toplam değişimin %81'lik kısmını açıkladığını ifade etmektedir. Dolayısıyla %19'luk kısmın da model dışında kalan diğer bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını ifade edebiliriz. F-istatistik'in 13,150 değerinden modelin bir bütün olarak %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu söyleyebiliriz.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sorunlu kredi, banka ile borçlu arasındaki ödemenin makul süre içerisinde ödenmemesi durumu ile oluşur. Tahsilâtın gecikmesi, verilen kredide zarar ihtimalinin oluşması sorunlu krediyi meydana getirir. Her bankanın kullandırdığı kredilerin belirli bir kısmı sorunlu krediye ya da kredi zararına dönüşebilir. Bankaların kredi yönetimini iyi bir şekilde yürütmeleri hem karlılığı hem de kredi riskinin azalmasını olumlu yönde etkilemektedir. Kredi kullandırılmadan önce müşterinin karakterine, kapasitesine, kapitaline, kazancına, kefiline dikkat edilmesi gerekecektir. Kredi kullandırıldıktan sonra ise, borçlunun ve kredinin etkin izleme süreci önem kazanmaktadır. Ayrıca risk durumu değerlendirilmesi yapılarak karşılık ayrılması da önemlidir. Kredinin artık sorunlu bir kredi haline dönüşmesi durumunda da, kredi teminatının durumu, nakde dönüştürülmesi önem kazanır. Sorunlu kredinin tahsil edilebilmesi için borçlunun ne derece güvenilir ve dürüst olduğu dikkate alınmalıdır.

Sorunlu krediler banka ve bankacılık sektörü için maliyetlere neden olacaktır. Bu maliyetler sadece bankalarla sınırlı kalmayıp ülke ekonomisi içinde geçerli olabilir. Bu amaçla çalışmada, sorunlu hale gelerek takibe düşmüş olan kredilerin özel sektöre verilen krediler ve yatırımlar üzerindeki etkisi 1986-2008 yıllarını kapsayacak bir biçimde Türkiye ekonomi için incelenmiştir. Analizi sonuçlarına göre: takipteki kredilerin özel sektöre sağlanan kredilere ve yatırımlara olan etkisinin negatif yönde olduğu ve söz konusu ilişkilerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Dolayısıyla Türkiye'de takipteki kredilerin artması sonucunda özel sektöre sağlanan kredilerin ve yatırımların azalacağı söylenebilir. Bu bağlamda sorunlu kredi miktarındaki artışın yatırımlar üzerinde direkt ve özel sektöre sağlanan krediler vasıtasıyla da yatırımlar üzerinde ayrıca dolaylı azaltıcı etkileri olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, Türk bankacılık sektöründe takipteki kredi oranlarının artmasının ülke ekonomisine olumsuz etkisi olduğu ve bu nedenle bankaların kredi tahsis ve yönetimi konularını etkin şekilde yürütmesinin büyük önem arz ettiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

ACAR, Özgür ve Pelin Ataman, ERDÖNMEZ, (1996), "Kredi Karşılıklarına İlişkin Düzenlemeler ve Vergi Uygulamaları", Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul.

AKSEL, Kaan, (2001), "Kredi Riski Yönetimi", Active Bankacılık ve Finans Dergisi, No: 18, İstanbul.

AKTAŞ, Mustafa, (2000), "Kredi Taleplerinin Değerlendirilmesinde Finansal Analiz", Eğitim ve Tanıtım Grubu Seminer Notları, Türkiye Bankalar Birliği, 9-11 Ekim 2000 Ankara.

ARDA, Musa ve Cengiz, GÖĞEBAKAN, (2004), "Kredi Risk Yönetimi Açısından İçsel Derecelendirme Modeli", Active Bankacılık ve Finans Dergisi, No:34, İstanbul.

ÇELİK, Faik ve M.Behzat, EKİNCİ, (2002), "Türkiye'de Bankacılık Krizlerinin Önlenmesinde Risk Yönetiminin Yetersizliği, Stratejik Bir Yaklaşım", Active Bankacılık ve Finans Dergisi, No: 23, İstanbul.

DUVAN, Berke, (2001), "Türk Bankacılık Sisteminde Tahsili Gecikmiş Alacakların Tasfiyesi ve Şirket Borçlarının Yapılandırılması", Uzmanlık Tezi, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü Mali Piyasalar Dairesi, Ankara

İŞİPEK, Pekhan, (2005), "Kredi Portföy Riski Yönetimi ve Kredi Riski Ölçüm Metodolojileri", Eğitim ve Tanıtım Grubu Seminer Notları, Türkiye Bankalar Birliği, 24-25 Kasım 2005, İstanbul.

KAVCIOĞLU, Şahap, (2003), Ticari Bankalarda Sorunlu Kredilerin Yönetimi Çözüm Yolları ve Takibi, Türkmen Kitabevi, İstanbul

Kredi Riskinin Yönetimine İlişkin İlkeler, (1999), Türkiye Bankalar Birliği.

Kredi Muhasebesi, Kredi Riskine İlişkin Kamuoyu Bilgilendirilmesi ve İlgili Konularda Güvenilir Uygulamalar, (2009), Türkiye Bankalara Birliği, Kasım 2009.

MAVİLİ, Pınar Top, (2008), "Ticari Bankacılıkta Sorunlu Krediler ve Yönetimi" Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

MİRZA, Ahmet, (2006), "Kredi Riski Yönetiminde Erken Uyarı Sistemleri ve Sorunlu Kredilerin İzlenmesi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Negatif Nitelikli Ferdi Kredi ve Kredi Kartları Sisteminin İşleyişi, http: \\www.tcmb.gov.tr\yeni\bgm\nnk\negatif.html. (14.03.2011).

ÖZEN, Nahit, (2002), "Kredi Riski Ölçümlemesi, Temerrüde Düşme ve Çözüm Yolları", Eğitim ve Tanıtım Grubu Seminer Notları, Türkiye Bankalar Birliği, 17-18 Ekim 2002, İstanbul.

SAVAŞAL, Mustafa, (2004), "Kredi Risk Yönetimi ve Sorunlu Krediler", Eğitim ve Tanıtım Grubu Seminer Notları, Türkiye Bankalar Birliği, 1-3 Kasım 2004, İstanbul.

SAYIM, Ferhat, (2006), Bankalarda Kredi Karşılıkları Sistemi ve Vergisel İncelenmesi, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, İstanbul.

SEYİDOĞLU, Halil, (1992), Ekonomik Terimler, Güzem Yayınları, Ankara

TOPRAK, Metin ve Osman, DEMİR, (2001), "Türk Bankacılık Sektörü: Sorunlar, Krizler ve Arayışlar", Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:2, Sayı:2, Sivas.

TOPRAK, Yusuf Ziya, (2001), "Bankacılık Sektöründeki Sorunlar ve Gelişmeler", Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Dergisi, Sayı:Ocak2001,http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=232&id=14 (10.02.2010).

TÜRKAN, Ercan, (2000), "Enflasyonla Mücadele Programı, Tüketici Kredileri ve Muhtemel Riskler", Mali Sektör Politikaları Dairesi Çalışma Raporları: 2000/1, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, Ekim 2000

ÜNLÜ, Nuri Burak, (2010), "Bankacılıkta Modern Kredi Risk Yönetimi",httpwww.ba.metu.edu.tr~manclubyayinlarglokalpara_bankaparabanka.html (07.03.2010).

YANIK, Hatice, (2008), "Bankacılık Sektörünün Ekonomik Kalkınmaya Etkileri", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul

YASLIDAĞ, Beyhan, (2009), "Kredi Risk Yönetimi ve Kredi Türevleri", Eğitim ve Tanıtım Grubu Seminer Notları, Türkiye Bankalar Birliği, 25-27 Mayıs 2009, İstanbul.

RENGİN KÜLTÜREL ÇAĞRIŞIMLARI

Özge MAZLUM
Dr, Fatih Üniversitesi AMYO Tasarım Bölümü

ÖZET: Kültür bir toplumun gelenek, görenek, inanış, düşünce, bilim ve sanat etkinliklerini kapsamakta ve o toplumun nesilden nesile geçen birikimlerinden oluşmaktadır. Toplumlar içinde bulundukları coğrafi alan, konuştukları dil ve toplumsal yapılarına göre kendi kültürlerini meydana getirmiş ve bunun sonucu olarak da farklı kültür yapılanmalarını ortaya çıkarmıştır. Bu araştırmada; sanatın elemanlarından biri olan rengin, günümüze kadar değişerek gelen farklı kültürlerdeki algısının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Renklerin tarihi çok eski zamanlara dayanmaktadır ve renkler mitlerden çağdaş şiire kadar geniş zaman diliminde çok önemli rol oynamıştır. Renkler tarih boyunca değişik coğrafya ve kültürlerde bir ifade aracı olmanın yanı sıra, sembolik düşüncelerin ve anlamların da ifadesi olmuşlardır. Eski çağlardan günümüze kadar rengin; farklı kültürlerde ve Türklerde sembol değerler olarak kullanımını, daha sonra da günümüzdeki işlevsel kullanımını incelemeyi amaçlayan bu çalışma betimsel bir yöntem ile ele alınarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Renk, Kültür, Sanat, Sembolik Renk, Türk Kültüründe Renk

CULTURAL ASSOCIATIONS OF COLOR

ABSTRACT: Culture encompasses customs, traditions, beliefs, thoughts, and science and art activities of a society as well the accumulations of the society conveyed from generation to generation. In line with the geographical area, the language spoken, and the social structures, communities form their own culture and thus specific cultural structures emerge in different regions. In this study, we aim to explore the perceptions regarding colour as one of the elements of art in different cultures, evolving from ancient times to the present. History of colour goes back to ancient times and colours played an important role during a very a long period from myths to modern poetry. The colors, as well as being a tool of expression throughout history in various geographies and cultures, also became a symbolic expression of ideas and meanings. Also, the colours used by a society became the richness of its culture. A descriptive methodology is used in this study, which aims to examine the concept of colour in cultures from ancient times until today, use of colour as symbolic values in various cultures, as well as for Turks, and then its contemporary functional uses.

Key Words: Color, Culture, Art, Symbolic Color, Colour in Turkish Culture

GİRİŞ

Kültür en kapsamlı tanımıyla, gelenek, görenek, inanış, düşünce, bilim ve sanat etkinliklerinin birikimiyle ortaya çıkan ve toplumlara göre değişen bir kavramdır. Tavırlar, davranışlar, örf ve adetler, düşünceler kültürü oluşturur ve kültür diğer toplumlara göre farklılık gösterir. Bu bağlamda kültür,

insanın tüm yaşamı boyunca deneyim ve eğitim yoluyla edindiği birikim ve davranış biçiminden, yetenekleriyle ortaya koyduğu ürün ve yapıtlara kadar uzanan bir yelpazeye yayılmaktadır.

Kültür, insanoğlunun kuşaklar boyu öğrendiği bilgi ve becerileri, sanatı, gelenek ve görenekleri içine alan bir yapı olup, insanın toplum içindeki kendini, dolayısıyla toplumu ifade biçimidir ve gelecek kuşaklara aktarılacak bir mirastır. Kültür, toplumun bireylerinin duygularını, düşüncelerini, kullandıkları araçlarını, konutlarını, sanatını, dinini, dilini ve geleneklerini kapsar. Kültürden yalnızca insanın var olduğu yerde bahsedilebildiği için insanların değişimi ve farklılıkları ile birlikte kültürün de buna bağlı olarak şekillenip değiştiği söylenebilir.

Sanatın elemanlarından biri olan renk ise değişik coğrafya ve kültürlerde anlamsal farklılıklar göstermektedir. Ayrıca toplumların sevdiği renkler onların kültür zenginliği haline gelmiştir. Renkler, tarih boyunca sanat ve kültürde bir ifade aracı olmanın yanı sıra insanların düşüncelerini açıklamada da simge olarak kullanılmıştır.

Renklerin tarihin ilk zamanlarından itibaren kültürlerde sembolik değerler ve anlamlar içerdiği görülmektedir. Renkler bazen sanatsal çalışmalarda bir ifade aracı olarak bazen de toplumdaki bireylerin duygu ve düşüncelerini anlatmada, mesaj vermede bir iletişim aracı olarak kullanılmıştır. Günümüzde ise renkteki simgesellik yerini işlevsel kullanıma bırakarak farklı bir boyut kazanmıştır. Bu araştırmada; sanatın elemanlarından biri olan rengin, günümüze kadar değişerek gelen farklı kültürlerdeki algısının ve yansıtılma biçiminin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Yapılan araştırmalarda konu ile ilgili yeterli kaynak bulunamamıştır. Bu araştırmanın literatüre katkısının olacağı düşünülmektedir.

KÜLTÜR VE SANAT

Kültür

İnsan topluluğunun nesilden nesile aktardığı inanç, bilgi ve uygulamalar olan kültür, Fransızca "Cultura" kelimesinden gelmekte, Latince "Colere", sürmek, ekip-biçmek anlamına karşılık gelmekte ve "cultura" aynı zamanda Tükçe'deki "ekin" anlamında da kullanılmaktadır (Güvenç, 1974: 96).

Kültür tanımlanması zor bir kavramdır ve kültürün çok sayıda tanımı yapılmıştır. Kültür toplumlara göre farklılık gösterdiği için genel kabul gören ortak bir tanım olmaması da doğaldır. Bu yüzden burada önemli görülen bazı tanımlara yer verilmiştir.

İngiliz antropolog Tylor (1871: 1) kültürü, "bir toplumun üyesi olarak, insanoğlunun öğrendiği (kazandığı) bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütün" olarak tanımlamıştır. Winston'a (1933: 209) göre ise kültür, sosyal etkileşimin ürünüdür. Sembol olarak değerlendirildiğinde kültür, maddi ögelerin, davranışların, fikir ve duyguların, sembollerden oluşan ve sembollere dayanan bir örgütlenmesidir (White, 1949: 363). Sapir'in tanımına göre ise; "Kültür, varlığımızın yapısını (ilişkilerini) belirleyen, sosyal bir süreçle öğrendiğimiz uygulama ve inançların, maddi ve manevi ögelerin birliğidir" (Akt: Güvenç, 1974: 101).

Kültürün temel kaynağı insandır. Kültür örüntüsünü oluşturan her düşünce, her kurum, her nesne, her düşünce, insan tarafından üretilmiştir. Erinç (1995: 20) konu ile ilgili olarak; insanda olmayan ve insan için olmayan kültür olmadığını söylemiştir. Uygur (1984: 17) ise kültürün, insanın ortaya koyduğu,

içinde insanın var olduğu tüm gerçeklik olduğunu ifade etmiştir. Bu durumda kültür kavramından insanın varlığını gördüğümüz her şey anlaşılmaktadır.

Tanımlar açısından farklılık gösterse de belirlenmiş bazı ilkeler vardır ki bunlardan ilki kültürün organik olduğu ve dirik bir anlam taşıdığıdır. Kültür kavramının varlığı için ön koşul, az sayıda da olsa bir insan topluluğunun ya da bir insan varlığının bulunması gereksinimidir (Erinç, 1995: 19-20).

Bireyler farklı toplumlarda farklı gelenek göreneklere sahiptir ve alışkanlıkları ve yasayışları da içinde bulundukları topluma göre değişir. Bu nedenle kültür kavramı incelendiğinde, değişik toplumlara göre farklılıklar gösteren bir yapı ortaya çıktığı görülür. Toplumlar; içinde bulundukları coğrafi alan, konuştukları dil ve toplumsal yapılarına göre kendi kültürlerini meydana getirmekte ve bunun sonucu olarak da değişik bölgelerde kültür yapılanmaları ortaya çıkmaktadır.

Kültür ve Sanat

Kültür sözcüğünün dört ayrı anlamda kullanıldığını belirten Güvenç (1974: 98-99) şu gruplandırmaya dikkat çekmektedir: Bilim alanındaki kültür, uygarlıktır. Beşeri alandaki kültür, eğitim sürecinin ürünüdür. Estetik alandaki kültür, güzel sanatlardır. Madde (teknolojik) ve biyolojik alanda kültür ise üretme, tarım, ekin, çoğalma ve yetiştirmedir. Estetik alandaki kültürün yani güzel sanatların kökeninde düşünce vardır ve sanat düşünceyle gerçekleştirilir. Aynı zamanda sanatın işlediği şey bir toplumun ya da bir ulusun, daha üst düzeyde onun üyesi bulunduğu tüm insanlığın ortak değerleridir.

"Sanat" kavramına dair bilinen çok farklı tanımlar vardır. Sanatçılar da, düşünürler de, sanata farklı anlamlar yüklemişlerdir. Sanatın temel unsuru insandır. İnsan ise sürekli dünyada neler olup bittiğini, kendisinin neden bu dünyada olduğunu sorgulamaktadır. San (1994: 160) sanat kavramı ile ilgili; "insanın doğasında olanı, insanın kendi kimliğinde olanı ortaya çıkarmak istediğini ve kendini dışavurumda sanatı bir araç olarak kullandığını" söylemiştir. Sanat, kendini tanıtmak ve kendini başkalarına ifade etmektir.

Sanat ve kültür konusunda görüşlere bakıldığında ise Boydaş (1996: 8); bireyin, kişisel kültür ortamında sürdürdüğü yaşamını yöresel ve evrensel kültür dünyasından edindiği değerlerle süsleyebilmesi, diğer bir ifade ile orijinal-özgün bir kişiliğe kavuşturabilmesinin de önemli olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca evrensel kültür ve sanat içinde yer kapmanın ve yer tutmanın onları taklit ederek değil, tersine onlara benzemeyerek, kendimiz olmakla mümkün olabileceğini de ifade etmiştir.

RENGİN KÜLTÜREL ÇAĞRIŞIMLARI

Renkler hayatın anlamlı parçalarından birisidir ve mitlerden çağdaş şiire kadar çok büyük zaman diliminde çok önemli rol oynamışlardır. Renklerin insanlar üzerinde yaptığı etki, eski zamanlardan beri bilinmektedir. İnsanoğlu günlük hayatın çeşitli yerlerinde bazen arzularını, isteklerini ve mutluluklarını, bazen de üzüntülerini renklerle yansıtarak kullanmışlardır.

Renk

Renkler, bireylerin duygu, düşünce ve eylemlerinde değişiklikler yaparak, onları doğrudan etkilemektedir. Öztuna (2007: 88) rengin, "şekillerin ifadesi olduğunu, yanılsamacı bir mekan

yarattığını ve renklerin şeyleri betimlemek ya da tanımlamak için kullanılabileceğini" ifade etmiştir. Renkler aynı zamanda sembolik düşüncelerin ve anlamların ifadesi olabilmektedir.

Leonardo ve Holbein renk kavramını; "maddi bir gerçekliği olan ve bütün değerini kendinde taşıyan güzel bir madde" olarak tanımlamıştır (Wölfflin, 1985: 66). Kılıç (2000: 25) ise çizgiyle sınırlanan yüzeyin renkle zenginleştiğini söyleyerek rengin önemini vurgulamıştır.

Çağdaş bilimin açıklamalarına göre renk, elektromanyetik dalgalardan oluşmaktadır. Renk, "ışığın kendi öz yapısına ve nesneler üzerindeki yayılımına bağlı olarak göz üzerinde yaptığı etki" dir (Sözen ve Tanyeli, 1986: 200). Renk fiziksel bir oluşumdur ve ışık ile birlikte var olur. Renk önemli bir sanat ve tasarım elemanı olmakla beraber, sembolik bir değere de sahiptir.

Isaac Newton 1666'da, cam prizma kullanarak yaptığı renk deneyleriyle, her rengin farklı bir hızda cam prizmadan geçerken değişik dalga uzunluğuna sahip olduğunu görmüştür. En uzun dalga uzunluğuna sahip olan kırmızı, daha kısa dalga boyuna sahip olan mordan daha hızlı bir şekilde camdan içeri girer. Işık olmadan rengi görmek mümkün değildir. Çünkü objelerin kendi başlarına renkleri yoktur. Renk olarak algıladığımız şey, ışık ışınlarının yansımasıdır (Öztuna, 2007: 88-89). Güngör (2005: 75) de konu ile ilgili olarak, bir cismin ya da yüzeyin renginin, onun üzerinde bulunan renkli bir zardan kaynaklanmadığını, daha açık bir ifadeyle hiçbir cismin kendi bünyesi içine girmiş bir rengi olmadığını söylemiştir.

Renk tek başına mesaj verebilir, davranışları yönlendirebilir ve insan fizyolojisi üzerinde etkiye sahiptir. Renkler değişik coğrafya ve kültürlerde farklı anlamlar ifade ederler ve izleyenler üzerinde birçok değişik duygular uyandırabilirler. Bunların bir bölümü kişisel, bir bölümü ise genellenebilir duygulardır. Renk aynı zamanda soyut kavramları ve düşünceleri simgeleştirmekte, hayal dünyasını, istekleri ve arzuları dışa vurup; zaman ve mekanı hatırlatmakta ve görsel yanıtlar üretebilmektedir.

RENGİN KÜLTÜREL ALGISI

Bu bölümde kısaca renklerin tarihsel dönemde medeniyetlere göre ne ifade ettiğine değinilmiştir.

Tarihte sembol değerler olarak renk

Bilindiği gibi renkler, her toplumda değişik anlamlar ifade etmiştir. Beyaz renk Türklerde ve Çinlilerde batıyı temsil ederken, Hintlilerde doğuyu, Eski Ahitlerde güneyi, Mayalarda kuzeyi temsil eder (Gabain 1968: 109). Bir toplulukça sevilen renkler, diğer bir toplulukça sevilmeyebilir. Örneğin; "ak", temizlik, arılık, ululuk, yaşlılık, tecrübe, büyüklük gibi yüceltici sıfatlarının yanı sıra Batı'yı temsil eder, "kara" ise toprak, güç, kuvvet ve bazen de keder, yas ve alt tabaka anlamlarını da taşıdığı gibi Kuzey'i de temsil eder (Ögel, 1991: 429-435).

Mısır tarihine bakıldığında kullanılan renklerin oldukça basit olduğu; erkek için kırmızı, kadın için sarı, yer için mor, güneş için sarı, doğanın sonsuzluğu için yeşil, kutsal doğruluk ve cennet için mavi kullanıldığı görülmektedir. Genellikle mabetlerin tavanları, kutsal doğruluğu simgeleyen maviye boyanmış ve takımyıldız resimleriyle süslenmiştir. Yerlerde ise Nil çayırları gibi yeşil ve mavi kullanılmıştır (Muradoğlu, 1992: 18). Görüldüğü gibi renkler daha o zamanlar güzel sanatlar alanının ayrılmaz bir parçası olmuştur.

Yunanlılar ise koloniler kurup ticaretle uğraşmaktaydılar. Bu yüzden birçok ülkeyle ilişkileri olmuş ve o ülkelerde kullanılan renklerden esinlenmişlerdir. Yunanlılar canlı ve parlak renkleri tercih etmişlerdir. Akropolis'teki kadın mermer figürleri hafifçe kırmızı, yeşil ve sarıya boyanmıştır (Daldal, 2000).

Roma'da tanrı renklerle kişileştirilmiştir. Özellikle de mor, imparatorluğun bir simgesi haline gelmiştir. Tanrıları ve tanrıçaları gösteren figürler koyu mavi ve beyaz bir zemin üzerinde pembemsi kırmızı ve yeşil kullanılarak ifade edilmiştir. Bazı figürlerde siyah ve kırmızı ile birlikte ten rengi tonları giysiler ve figürler için kullanılmış ve arka fon da yeşil ve beyaza boyanmıştır. Mozaiklerde de duvar resimlerinde kullanılan renkler kullanılmıştır (Halse, 1968: 5). Bizanslıların yaşam tarzında ve mimarisinde ise büyük lüks görülmektedir. İstanbul'daki Ayasofya kırmızı, yeşil, mavi ve siyah renkli mermerlerle inşa edilmiştir. Bizans'taki mimari renk kullanımı ileriki Hıristiyan kiliselerini, direkt olarak da İslam camilerini etkilemiştir.

Orta Doğu ve Asya medeniyetlerinde de yine rengin sembolik kullanımı görülmektedir. Yıldızların durumlarını ve hareketlerini inceleyen astrolojide gök cisimlerini tanımlamakta renk simgeleri kullanılmıştır. Örneğin, M.Ö. 7. yüzyılda inşa edilen Barsippa'da Zigurat tapınağı yedi katmandan oluşan kare formundaki bir kuledir. 1. kat Satürn'ü temsilen siyah, 2. kat Jüpiter'i temsilen turuncu, 3. kat Mars'ı temsilen kırmızı, 4. kat Güneş'i temsilen sarı, 5. kat Venüs'ü temsilen yeşil, 6. kat Merkür'ü temsilen mavi, 7. kat Ay'ı temsilen beyaz renklidir (Muradoğlu, 1992: 19).

Çin'de renk sembolleri astroloji kaynaklıdır. Çin'deki ilk renkler beş tanedir. Bunlar; kırmızı, sarı, siyah, beyaz ve mavidir. Bu renkler beş Çin malzemesine (ateş, metal, ahşap, toprak ve su), beş heyecana, beş erdeme, beş günaha ve beş iman kuralına bağlıdır. Pekin'deki duvarlar, güneyi, güneşi ve mutluluğu simgeleyen kırmızı renktedir. Çatılar ise toprağı ve dünyayı simgelemek için sarı renktedir (Muradoğlu 1992: 19).

Renklerin kültürlerde sembolik anlamları

Renklerin, farklı kültürlerde ifade etmiş olduğu anlamlar aşağıdaki bölümde yer almaktadır.

Beyaz

Saflık çağrışımı nedeniyle Batı'da gelinlikler genellikle beyazdır. Oysa beyaz, Asya'daki bazı toplumlarda matem ve yas rengidir. Renklerin ses karşılıkları üzerinde durursak beyaz, en huzur verici, nötr, sakin, sessiz tona sahiptir (Uçar, 2004: 48). Beyaz, kış ile bütünleşmektedir. Bazı ülkelerde matem rengi ise de, daha çok saflığın, temizliğin, mikroptan arındırılmışlığın barışın ve tarafsızlığın simgesidir. Teslim olduğunu bildiren ya da barış görüşmesi isteyen tarafın bayrağı da beyaz renkli olur (Halse: 1978: 27-34).

Doğu kültürlerinde beyaz matem rengidir ve de ölümü sembolize etmektedir. Japonya'da özellikle beyaz karanfiller ölüm ile ilişkilidir. Batı kültürlerinde ise saflığın rengi olarak gelinliklerde kullanılır (Ambrose ve Haris, 2003).

Türk kültür ve tarihinde de beyaz rengin kullanımına sıkça rastlanmaktadır. Beyaz rengin, Türklerin en eski inançlarından olan Şamanist dönemle ilgili bazı manevi inanmalardan kaynaklanan ululuk, adalet ve güçlülük anlamları kazandığı görülmektedir. Şöyle ki Türk Şamanizminde Ülgen, hayır ilahıdır. Şaman dualarında ona Beyaz (Parlak) Hakan vb. şeklinde hitap edilir (İnan, 1987: 412–413).

Yine bu inançlardan kaynaklanarak beyaz renk Türklerde "aklık" temizliktir, arılıktır, yüceliktir, ululuktur. Yaşlılık, tecrübe ile dolu oluş ve bir kocalıktır, büyüklüktür. Devlet büyüklerinin, özellikle savaşlarda giydikleri bir giysi, elbise rengidir (Ögel, 1984: 377). Askeri birliklerin içinde üst subay veya komutanların, kendilerini askerlerden ayırabilmeleri için, beyaz giydikleri bilinmektedir. Anadolu'daki beyaz at geleneği ise Alparslan'dan Fatih Sultan Mehmet'e kadar sürüp gitmiştir.

Diğer taraftan Hazreti Muhammed'in kullandığı üç sancaktan (beyaz, yeşil ve siyah) birinin rengi olması dolayısıyla, özellikle Osmanlı dönemi yazarları, Selçuklular ve Osmanlılardaki ünlü "Ak Sancakları" genellikle İslamiyete bağlamışlardır (Genç, 1997: 10-11). Sonuç olarak beyaz rengin Türklerin en eski inanışlarından kaynaklanan, devleti temsil etmiş bir hükümranlık sembolü olduğu söylenilebilir.

Beyaz; masumiyet, zafer, barış, neşe, yücelik, teslimiyet ve merhametin, rengidir ve ölümsüzlüğü de sembolize etmektedir. Beyaz renk genel olarak saflık ve temizliğin sembolü olarak algılanmaktadır ve olumlu, kabul edici bir tavrı vardır.

Siyah

Siyah renk, törenlerde resmiyeti simgeler. Birçok ülke için matem rengidir, korku, ölüm ve üzüntünün simgesidir (Halse: 1978: 27-34). Ciddiyet telkin eder ve aynı zamanda yanlarında yer alan renklerin daha iyi belirmesine yardımcı olur. Küçük yüzeylerde kullanıldığında canlılık verir, büyük yüzeyler halinde kullanıldığında ise korku hissi doğurur.

Siyah, tüm renkler gibi farklı yer ve coğrafyalarda farklı anlam ve sembolik açılımlara erişebilir. Hıristiyanlıkta olduğu gibi, Müslümanlıkta da siyah, fanilik, son ve sonluluk gibi sembolik açılımlarla yüklüdür. Mevlevi dervişleri salona girip dönmeye başlamadan önce, üzerindeki siyah pelerinleri çıkarıp atarak, bu tür eğilimlerden kendilerini arındırdıklarını söylemek ister ve gerçeği, yeniden doğuşu da simgeleyen beyaz roblarla görünür, semaya başlarlar (Ersoy, 1990: 38).

Siyah Batı kültürlerinde matem rengini sembolize ederken, aynı zamanda şıklık ve zarafetin rengi olarak da bilinmektedir (Ambrose ve Haris, 2003). Çin'de siyah renk kışın ve kuzeyin sembolüdür. Buna karşın Eski Mısır ve Kuzey Afrika ülkelerinde siyah, verimli toprağın ve yağmurla şişmiş bulutların rengine benzediği için bereketin simgesel rengidir (Uçar, 2004: 49). Siyah, Hint, Japon ve Çin sembolizmasında zamanın başlangıcındaki kaosun ve şekilsizliğin evrensel maddenin, özün rengidir. Günlük yaşamda kullanılan "kara gün", "kara büyü", "kara kitap" gibi terimler olumsuz ifadeleri vurgulamaktadır (Chevalier ve Gherbrant, 1996: 94).

Siyah rengin de Türk mitolojisine dayanan anlamlar ifade ettiği ve fakat tarihte bu rengin olumludan olumsuza çok değişik anlamlarda kullanıldığı bilinmektedir. Kara'nın Şaman Türkler açısından ifade ettiği anlamlar ilgili olarak, İnan (1987: 404-411) Altaylıların akidelerinde ruhlar aru (pak, temiz, arı) veya kara (habis) zümrelerine ayrıldığını belirtmiştir. Yine işaret edildiği gibi kara renk, Türklerde binlerce yıldan beri kuzeyin sembolü olarak kullanılmıştır. Çünkü çeşitli kavimler ile kültürler, kuzeyin karanlıklar ülkesi olduğu üzerinde birleşmişlerdir (Ögel, 1984: 431).

İslami döneme gelince, Hazret-i Peygamberin üç sancağından siyah olanının Abbas'a vermesinden dolayı bu renk Abbasilerin şiarı olmuştur. Dolayısıyla Abbasi halifelerinden meşruluk fermanı alan

Türk sülalelerinde de, hakimiyet sancakları siyah olmuştur (Genç, 1997: 42). Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu hükümdarları, Abbasi geleneklerine bağlı olarak siyah hükümdarlık bayrağından başka, özellikle ordularında sarı, kırmızı ve yeşil bayraklar kullanmışlardır.

Kara renk toprak, güç, kuvvet, bazen de keder, yas ve alt tabaka manasına gelir. Türk hükümdarların tahta çıkma töreninde oturacağı seccade ve halının siyah renkte olması bu bakımdan önemlidir. Bu nedenle olsa gerek hükümdarlık ifadesi biçiminde değerlendirilen kara renk 11. ve 13. yüzyıllarda sıkça kullanılmıştır (Küçük, 2010: 200).

Siyah tüm renkleri soğuran fiziksel bir yapıya sahiptir; gizli, gizemli, dışa kapalı, bilinmeyen bir anlamı vardır. Siyah aynı zamanda mutsuzluk, umutsuzluk, yasa dışılık ve hayal kırıklığının rengi olarak kabul edilmektedir. Siyah büyüklüğü, gücü gösteren bir simge olarak da kullanılmıştır.

Kırmızı

Kırmızı Arapça'da "al-kirmiz" denilen bir böceğin dişisinin kurutulup ufalandığında aldığı parlak kırmızıdan türemiştir (Ersoy, 1990: 37). Kırmızı renk ana renklerdendir ve tabiatta bu rengin örneği ateş ve kan'dır. Bu renk heyecan, kudret ve akıncılık sembolü olarak anılmaktadır.

Kırmızı renk, bazı toplumlarda ise saltanat ve iktidarın simgesi olarak kabul edildiğinden asilzadelerin, generallerin, hanların, imparatorların ve padişahların rengi olmuştur. En üst din adamları da bu rengi tercih etmişlerdir. Bu yüzden imparatorlar, genellikle kırmızı giysiler içinde olduklarından, sıradan insanların bu rengi kullanmalarını yasaklamışlardır (Willins, 1984: 85).

Hindistan'da gelinliklerde, saflığın rengi olarak kırmızı kullanılır. Batı kültüründe ise kırmızı, dur veya tehlike anlamına gelebilir (Ambrose ve Haris, 2003). Japonya'da, kırmızı, hemen hemen yalnız kadınlar tarafından giyilir. Gönülden içten olmanın ve iyi şansın sembolüdür. Bazı Shinto mezheplerinde kırmızının armoni ve lüksü ifade ettiği öğretilmektedir. Japon askerleri alaya kabul edildiklerinde, imparatorluğa sadakatin bir işareti olarak kırmızı kuşak bağlarlardı. Japonya'da doğum gününde veya bir sınav sonrası elde edilen bir başarıdan sonra kırmızıya boyanmış pirinç gönderme geleneği vardır (Chevalier ve Gherbrant, 1996: 969).

Ateşin rengi olan kırmızı, cehennemin, şeytanlığın rengi olarak da sembolize edilmiştir. Kırmızı bayrak, başkaldırı ve devrimin rengidir. Rus, Çin ve Fransız Devrimi sırasında hep ön saflarda kırmızı bayraklar taşınmıştır (Uçar, 2004: 51). Araştırmacılar kırmızının doğada sık sık tehlike ile ilişkilendirilen bir renk olduğunu (örn: ateş ve kan), bu yüzden de renge karşı doğal tepkinin böyle bir ilişkilendirme olduğunu belirtmişlerdir (Heath, 1997).

Çin kaynakları Göktürkler ve Uygurlar dönemlerinde kuzeydeki Kırgız hakanlarının otağında bir kırmızı bayrak bulunduğunu ve herkesin buna saygı gösterdiğini yazmaktadır. Ayrıca, Göktürkler, Uygurlar ve Moğollarda al kaftanın ve al damganın hakanlık sembolleri olarak kullanıldığı görülmektedir (Ögel, 1984: 36-37, 353, 401-403). Karahanlı, Selçuklu hükümdarlarının bayrakları, tuğları, saltanat şemsiyeleri, otağları ve giydikleri çizmeler de hep kırmızı ve sarı renklerden oluşmuştur. Bu nedenledir ki Türk tarihinde kırmızı, hem saltanatın hem de halkın çok sevdiği renklerden biri olmuştur (Koca, 2002: 55).

Kırmızı klasik sanatta ve ilkçağ sanatlarında çok kullanılan bir renk olmuştur. Bazı toplumlarda kırmızı rengi vatanseverlik duygularını kamçılayan bir renk olarak görülmektedir. Kırmızı pek çok dünya

bayrağında kullanılan bir renk olup, Türk bayrağının rengi olan kırmızı, ülkemizde "bayrak kırmızı" olarak bilinmektedir.

Sarı

Sarı, simgesel olarak güneş ışığını hatırlatır ve dikkat edilmesi gereken önemli noktalar için uyarıcı rol oynar. Renkler içinde en ışıklısı olduğu için en uzaktan görülenidir (Halse: 1978: 27-34). Sarı; altının, güneşin rengidir. Sarı yaldız ve varak aynı zamanda bir değer ve statü sembolüdür. Eski Mısır'da sarı gözden düşme, kıskançlık ve utancı simgelerken, Çin'de saltanatı ve sarayı simgeler. Çin'de sarının krallık ve saltanat rengi olmasının nedeni, Çin hükümdarlarının cennetin merkezinde oturduğuna inanılmasıdır (Uçar, 2004: 52-53).

Çin ve Batı Hıristiyan medeniyetinde sarı renk mukaddeslik sembolü olmuştur. Bu yüzden kiliselerde ve mukaddes kişilerin resimlerinde bir ışık hâle gibi sarı renk kullanılmıştır. Fakat sarı renk siyah ile karıştığı zaman büyük ressamların tablolarında, korkaklık, kıskançlık, hile, hıyanet ve hastalık sembolü olarak kullanılmıştır. İran kültüründe birçok yerde sarı renk, nefret ve hastalık alâmeti gibi tanınmıştır (Ögel, 1995).

Genelde Doğu toplumları için kutsal bir renk olan sarı, Batı toplumlarında eğlence ve mutluluğu da sembolize etmektedir. Uçar (2004: 52-53) sarı rengin, ilkel toplumlarda sonsuza dek yaşamı simgelediğini ve sarı renk ışınlarının, göğün özgür mavisini delip gerçek öbür dünyanın tanrısal güçlerini açığa vurduğuna inanıldığını belirtmektedir. Aztek tanrıları onuruna yapılmış olan tapınaklarda Güneş Tanrısı tüm tanrıların onuruna sarı ve mavi ile boyanmıştır.

Türklerde ise sarı renk, dünya merkezinin sembolü olarak kullanılmıştır. Hayır ilahı Ülgen'in altın kapılı sarayı ve altın tahtı, Türklerde hep sarı renk ile ifade edilmiş ve Ülgen'in tahtı nasıl devletin, ülkenin ve dünyanın merkezinde olarak algılanmış ise, tıpkı onun gibi sarı renk de dünyanın merkezinde sembol rengi olmuştur (Genç, 1997: 31).

Ögel (1984: 31), "Göktürk yazıtlarında altından söz edilirken, yalnızca altın denilmediğini, "sarı altın" denildiğini, daha doğrusu sarı renk ile altının, çoğu zaman birbirlerinden ayrılmadığını" söylemiştir. Altın Ordu Devletinin adındaki altının sembolü de sarıdır ve onun için bu devlet sarı renk ile ifade edilmiş olup, başkentinin adı da bu anlamın tam bir ifadesidir.

Sarı renk, farklı toplumlarda tanrısallıktan kaynaklanan fiziksel bir güç sembolü olarak da karşımıza çıkmaktadır. Tanrı ve tanrıçaların sarışın olarak resmedilmesi buna örnek olarak gösterilebilir.

Mavi

Gökyüzü, su ve denizlerin, aynı zamanda sonsuzluk ve huzurun rengidir. Bir Hint tanrısı olan Vishnu mavi tenli olarak resmedilmiş, cennete ait bir tanrı olarak tanımlanmıştır. Lapis Lazuri taşı Mezopotamya'da yoğun şekilde kullanılmış, aynı zamanda koyu mavi lacivert renk elde edilen pigmenti de tapınak süslemelerinde dekorasyon rengi olarak kullanılmıştır. Mavi, bu coğrafyada tanrısal lütfu ve bağışlamayı ifade etmektedir (Uçar, 2004: 53).

Mavi renk, inancı artıran bir renktir. Bu nedenle cami ve kiliselerin vitraylarında da mavi kullanılmıştır (Halse, 1978: 27-34). Mavi Yahudiler için de kutsal renk olarak kabul edilmektedir.

Derin etkisinden dolayı, Eski Roma'da felsefecilerin akademik cübbelerinin rengi olarak mavi kullanılmıştır. Hristiyanlıkta ise mavi, umut ve dindarlığın rengidir. İbraniler için mavi tanrısal bir renktir. Mavi Çin kültüründe cenneti ve ölümsüzlüğü sembolize eder (Mankhe, 1996: 64). Mavi dünyanın her tarafında güveni temsil eden bir renk olarak bilinmektedir.

Eski Mısır'da kral lahitlerinde zemin rengi olarak kullanılan mavi renk, gökyüzünü, ölümsüzlüğü ve sonsuzluğu ifade etmenin yanı sıra ölümün ve dolayısıyla mutlak gerçeğin rengidir. Mavi insanoğlunu kendinden, gelecek ve kaderden ayırır (Chevailer ve Gherbrant, 1996: 103).

Doğu'da Mısır, İran, Hindistan, Arap Yarımadası ve Anadolu'da kötülükleri uzaklaştıran bir renk olduğuna inanılır. Nazar boncuğundaki etkin ve temel bir renk olan kobalt mavisinin nazara karşı bir anlam ve etkisi olduğuna inanılır. Mavi Arapça'da "ma-i" su rengi demektir (Ersoy, 1990: 59).

Gök Tanrı dinine inanan Türkler için gök mavidir. Şamanlar ululuğu temsil eden mavi rengi gök kelimesiyle adlandırmışlardır. Ancak gök rengi aynı zamanda yeşili de karşılar (Kafalı, 1996: 50). Asya kültürlerinde, Moğol ve Türk boylarındaki efsanelerde mavi kurt ve mavi aslan önemli bir yer tutar. Moğol- Türk mitolojisinde mavi aslan ve kaplanlar, Altay boyunun atası sayılan Tangri'nin gücünü sembolize eder. Tangri Altaylar'da dağların üzerindeki mavi göklerin, mutlak hakimiyetin sembolüydü (Chevailer ve Gherbrant, 1996: 103).

Gök ve su insanlık tarihinde kutsal sayılmıştır. Mavi renk sonsuzluğu, türeyişi, emniyet ve huzuru telkin eder ve sinirler için kırmızının aksine huzur verir. Aynı zamanda mavi renk dostluk, sadakat, vefa, aydınlık, temizlik ve ruhanîlik sembolüdür. Mavi rengin stresi azalttığı ve tansiyonu düşürdüğü bilinmektedir. Mavi renk mekanda kullanıldığında soğukluk hissi vermektedir. Titreşimi zayıf bir renk olan mavi, açık tonlarıyla huzurlu bir ortam yaratırken, koyu tonlarının kötülüklerden koruyucu bir etkiye sahip olduğuna inanılır. Mavi renk, suyu, gökyüzünü ve erkekliği simgeleyen renktir.

Yeşil

Yeşil renk, mavi ve sarı rengin birleşiminden meydana gelmektedir. Sarı renk sıcaklık, mavi renk de sakinlik ve huzuru yeşil renge vermişlerdir. Yeşil renk tabiatta ağaçların ve bitkilerin sembolüdür.

Yeşil, baharın, canlılığın ve olumlu dinginliğin rengidir. İslamiyet'te kutsal bir renk olan yeşil, Hıristiyanlıkta Baba, Oğul ve Kutsal Ruh üçlemesini ifade eder. Uluslararası sembolik bir yapı içinde yeşil, kırmızının karşıtı olumlu bir sembolizmaya sahiptir. Kırmızı ışıkta durur, yeşil ışıkta hareket ederiz. Yeşil doğadaki yaygınlığı dolayısıyla, gıda ambalajlarında tazelik ve doğallık etkisi vermek adına sıkça kullanılmıştır (Uçar, 2004: 56).

Doğanın en yaygın rengi olarak tazelik ve sükûnetin simgesidir. Aynı zamanda verimliliği ve doğurganlığı simgeler. Orta Çağda gelinlerin yeşil giysi giydikleri söylenir. Gözü dinlendirir, ümit ve sükûnet verir (Halse, 1978: 27-34). Yeşil renk Batıda umudu, umutlu olmayı simgelemektedir (Kreitler ve Kreitler, 1972).

Türk mitolojisine göre hayır ilahı Ülgen'in, koruyucu ruh olarak kabul edilen yedi oğlundan birinin adı Yaşıl (Yeşil) Kaan idi ve genellikle bitkilerin yetişip, büyümesini düzenlediğine inanılırdı (Ögel, 1995: 272). Diğer taraftan Türkler yılbaşını başlıca iki tabiat olayının görülmesi ile başlatmışlardır. Bunların ilki otların yeşermesi, diğeri de gök gürlemeleri ile yıldırımların başlaması idi (İnan, 1987: 414-420). İşte en eski dönemlerde büyük çoğunluğu hayvancılıkla geçinen, göçebe hayat yaşayan Türklerin

hayatında otların yeşerme zamanı çok büyük rol oynamıştır. Bu yüzden de yeşil renge ayrıca büyük bir önem verilmiştir.

Yeşil renk aynı zamanda din, iman ve ebediyetin simgesidir. İslâm dininde bu renk üzerinde çok durulmuştur. İslamiyet'le birlikte yeşil rengin, Hz. Muhammed'in üç sancağından birinin rengi olarak ayrıca manevi bir anlam kazandığı ve Müslüman Türklerin hayatında ayrı bir yer işgal ettiği bilinmektedir. Yeşil renk İslamiyet'te kutsal alan ve mekanların vazgeçilmez rengidir. Başta cennet yemyeşil bir ortam olarak hayal edilmiştir. Ayrıca Osmanlılarda da yeşil renkli sancağın eskiden beri kullanıldığı ve İstanbul'un kuşatılmasında Fatih'in gemisinde yeşil sancak olduğu da bilinmektedir.

Yeşil, mavi ve sarının birleşiminden oluşur ve her iki rengin özelliklerinin uyumlu bir birlikteliğini bünyesinde barındırır. Mavide olduğu gibi huzur verici ve dinlendirici bir etkiye sahip iken, sarının da canlılığını taşımaktadır. Yeşil doğayı, cenneti çağrıştıran sessiz ve huzur verici bir renktir. Dekorasyonda sessizliği, rahatsız edilmemeyi çağrıştırır ve bu yüzden hastane odalarında veya tiyatrolarda kullanılan bir renktir.

İşlevsel renk

Eski devirlerin renkteki simgeselliği günümüzde yerini işlevselliğe bırakmıştır. Araştırmalar, yalnızca daha geniş ve sosyal değerler üzerinde değil, bireylerin konforu, sağlığı ve verimliliğine de yöneltilmiştir. Kişisel renk tercihlerinin yerini insanın gereksinimlerini ve isteklerini araştıran tarafsız çalışmalar almıştır.

Rengin en önemli fiziksel özelliklerinden birisi de ışığı, dolayısıyla ısıyı, yansıtma ve yutmasıdır. Akdeniz mimarisinde ve Eskimo evlerinde kullanılan beyazın amacı, yansıtıcı özelliği nedeniyle dış yüzeylerin ısınmamasıdır. Rengin işlevsel olarak en genel kullanımı ise sınıflandırmak ve tanımlamaktır. Askeri binalarda olduğu gibi aynı kuruma ait yapıların aynı renge boyanması, bu yapıların o kuruma ait olduğunu belirtir. Bunun yanı sıra restoranlarda da rengin işlevsel kullanımın rastlayabiliriz. Örneğin; fast-food restoranların masa ve sandalyeleri kahverengi, duvarları ise açık kahverengi, sarı-pembe karışımıdır. Bunun sebebi ise insanların kahverengi tonda kendilerini rahatsız hissetmeleri ve bir an önce yemeklerini yiyip, kalkmalarının amaçlanmasıdır.

İnsanların güvenliğini sağlamak için de renkler işlevsel olarak kullanılabilir. Örneğin; elektrik şalterlerindeki yeşil renk devrenin kapalı olduğunu, kırmızı renk ise açık olduğunu ve tehlikenin varlığını gösterir. Uzmanlarca öngörülen renk kullanımı, bu konuda tüm dünyada ortak bir dil oluşturulması amacını taşımaktadır.

Kırmızı, yangın söndürme istasyonları ve ekipmanlarında kullanılırken; turuncu, yüksek voltaj kanallarının üstündeki alanlar, makine ve tezgâhların tehlikeli kısımlarında; sarı, fiziksel tehlikelerin bulunduğu yerler ve bu tip tehlike yaratabilecek vinç, yükleme, boşaltım rampalarında; yeşil, ilkyardım malzemelerinin bulunduğu yerlerde; mavi, ihtar anlamındaki engel ve barikatlarda, bina ve inşaat iskelelerinde, merdivenlerde, demiryolunda ve akaryakıt tanklarında; erguvan, radyasyon tehlikesi olan yerlerde; beyaz ve siyah ise trafik düzeninde kullanılmaktadır.

Yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, renklerin simgeselliği hayatımızın içine tamamen girmiştir ve toplumlar rengi artık işlevsel olarak kullanmaktadırlar.

SONUÇ

Kültür bir toplumun gelenek ve görenekleri, inanışları, düşünceleri, bilim ve sanatıdır. Kültür bir toplumun yaşam biçimidir ve o toplumun nesilden nesile geçen birikimlerinden oluşmuştur. Kültür aynı zamanda insan aklının doğaya kattığı her şeydir.

Renkler ise hayatın anlamlı parçalarından biridir ve kültürlere göre farklılık göstermektedir. Rengin kültürel tarihi çok eski çağlara dayanmaktadır. Renkler tarih boyunca sanatsal yaratmanın ve bir ifade aracı olmanın yanı sıra insanların düşüncelerini açıklamada da simge olarak kullanılmıştır. Renkler tek başına bir mesaj verebilir, davranışları yönlendirebilir ve insan fizyolojisi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. İnsanlar renkleri günlük hayatın çeşitli yerlerinde arzularını, isteklerini, mutluluklarını ve üzüntülerini renklerle yansıtmak için kullanmışlardır. Matem ortamında insanların siyah renk giymeleri, gökyüzündeki mavi rengin huzur vermesi, beyaz gelinliğin masumiyeti ve temizliği çağrıştırması buna örnek olarak verilebilir.

Renkler toplumların kültürlerinde eski çağlardan bu yana önemli bir sembol olarak yer almıştır. Kimi zaman yönler tanımlanırken (Türklerde binlerce yıldır siyah rengin kuzeyin sembolü olarak kullanılması, Kuzeydeki deniz Karadeniz örneği), kimi zaman milli duygular ifade edilirken (bayraklarda şehit kanını sembolize eden kırmızı rengin sıkça kullanılması), cinsiyet tanımlanırken (pembe ve mavi), dini kimlikler belirlenirken (Mavinin Yahudiler için, yeşilin ise Müslümanlar için kutsal renk kabul edilmesi), camiler, tapınaklar ve mimari yapılar süslenirken vb. renkler sembolik anlamları düşünülerek kullanılmıştır. Günümüzde ise eski devirlerin renkteki simgeselliği yerini işlevselliğe bırakarak farklı bir boyut kazanmıştır. Artık bireylerin konforu, sağlığı ve verimliliği düşünülmektedir.

Renkler tarihin ilk dönemlerinden başlayarak her kültürde farklı algılanmış ve yansıtılmıştır. Ayrıca renklerin tarihsel süreç içerisinde kültürlerde oldukça önemli sembolik anlamlar içerdiği ve bireylerin hayatlarına da yön verdiği görülmüştür.

KAYNAKÇA

AMBROSE, G. ve HARIS. P. (2003). The Fundamentals of Creative Design. Switzerland: Ava Publishing

BOYDAŞ, N. (1996). “Sanat Kültürü Yansıtır”, Millî Eğitim, Temmuz-Ağustos-Eylül

CHEVALIER, J. ve GHERBRANT, A. (1996). Dictionary of Symbols. Çeviren: John Buchanan-Brown. İngiltere: Penguin Books

DALDAL, A. (2000). Mimaride Renk Olgusu, Dokuz Eylül Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İzmir

ERİNÇ, M. S. (1995). Kültür Sanat Sanat Kültür. İstanbul: Çınar Yayıncılık

ERSOY, N. (1990). Semboller ve Yorumlarla Görünenden Görünmeyene. İstanbul: Ersoy Yayın

GABAIN, A. V. (1968). “Renklerin Sembolik Anlamları”, Çeviren: Semih Tezcan, Türkoloji Dergisi, 3: 107-113

GENÇ, R. (1997). Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınevi

GÜVENÇ, B. (1974). İnsan ve Kültür. İstanbul: Remzi Kitabevi

GÜNGÖR, İ. H. (2005). Görsel Sanatlar ve Mimarlık İçin Temel Tasar. 3. Baskı. İstanbul: Bilgisayar Destekli Baskı ve Reklam Hizmetleri Sanayii

HALSE, A. O. (1978). The Use of Color Interiors. 2. Baskı, Mc Graw Hill

HALSE, A. O. (1968). The Use of Color Interiors. Mc Graw Hill

HEATH, R. P. (1997). The Wonderful World of Color. Marketing Tools, October, http://demographics.com/publications/mt/97_mt?mt971022.htm

İNAN, A. (1987). Makaleler ve İncelemeler. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

KAFALI, M. (1996). Türk Kültüründe Renkler- Nevruz ve Renkler. Ankara: AKM Yayınları

KILIÇ, L. (2000). Görüntü Estetiği. İstanbul: İnkılap Yayınevi

KOCA, S. (2002). Eski Türklerde Bayram ve Festivaller. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları

KREITLER, H. ve KREITLER, S. (1972). Psychology of the Arts. Durham NC.: Duke University Press,

KÜÇÜK. S. (2010). "Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı", Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 54: 185-210

MANKHE, F. H. (1996). Color, Environment, and Human Response. New York: John Wiley & Sons Yayınevi

MURADOĞLU, M. (1992). Yapı Fiziği Açısından Renk Olgusunun Konut İç ve Dış Mekanlarında Malzeme Seçimine Etkisi. Mimar Sinan Üniv. Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Fak. Yüksek Lisans Tezi

ÖGEL, B. (1995). Türk Mitolojisi, C II. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

ÖGEL, B. (1991). Türk Kültür Tarihine Giriş. C VI. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları

ÖGEL, B. (1984). Türk Kültür Tarihine Giriş. C VI. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları

ÖZTUNA, H. Y. (2007). "Temel Tasarım Öğeleri-Renk", Grafik Tasarım- Görsel İletişim Kültürü Dergisi, 8: 88-91

SAN, İ. (1994). Sanat Eğitiminin Geleceği. Ankara: Mert Matbaası

SÖZEN, M. ve TANYELİ, U. (1986). Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitabevi

TYLOR, E. B. (1871). Primitive Culture: Researches İnto The Development Of Mithology, Philosophy, Religion, Language, Art And Custom. Londra: J. Murray

UÇAR, T. F. (2004), Görsel İletişim ve Grafik Tasarım. İstanbul: İnkılap Yayınevi

UYGUR, N. (1996). Kültür Kavramı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

WHITE, L. (1949). The Science of Culture. New York: Grove Press Inc.

WILLINS, P. (1984). Renk Terapisi. İstanbul: Altın Yayınları

WINSTON, S. (1933). Culture and Human Behavior. New York: The Ronalds Press Company

WOLFFLIN, H. (1985). Sanat Tarihinin Temel Kavramları. İstanbul: Remzi Kitabevi

ORTAÖĞRETİMDE ÖĞRENCİLERİNİN SAHİP OLDUKLARI İNSANİ DEĞERLER İLE AKADEMİK ERTELEME DAVRANIŞLARININ BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Ruhi YİĞİT
Dr. Konya İl Emniyet Müdür Yrd., KONYA

Bülent DİLMAÇ
Yrd. Doç.Dr. Selçuk Üniversitesi, A.K. Eğitim Fakültesi, KONYA

ÖZET: Araştırmanın amacı, ortaöğretimde öğrenim görmekte olan öğrencilerin sahip oldukları insani değerler ile akademik erteleme davranışlarının, cinsiyet, ya, sınıf, öğrenim görülen okulun türü, anne eğitim ve baba eğitim durum değişkenlerine göre incelenmesidir. Araştırma ilişkisel tarama modeline uygun olarak yapılmıştır. Araştırmanın çalışma evreni Konya ilinde yer alan ortaöğretimde öğrenim görmekte olan öğrencilerden oluşmaktadır. Araştırmanın çalışma grubu ise, Konya merkez ilçelerinde yer alan altı farklı ortaöğretim kurumunda öğrenim görmekte olan 289 kız, 344 erkek öğrenci olmak üzere toplam 633 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırma grubu belirtilen ortaöğretim kurumlarda öğrenim görmekte olan öğrenciler arasından tesadüfi küme örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Araştırmanın veri toplama araçları olarak, Dilmaç (2007), tarafından geliştirilen İnsani Değerler Ölçeği ile Öğrencilerin akademik erteleme davranışlarını belirlemek amacıyla, Çakıcı (2003) tarafından geliştirilen "Akademik Erteleme Ölçeği" kullanılmıştır. Araştırmada öğrencilerin akademik erteleme ile insani değerler ölçeğinin alt boyutları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Pearson momentler çarpım korelasyon kat sayısı tekniği kullanılmıştır. İnsani değerler ölçeğinin, akademik erteleme davranışlarının yordama gücünü belirlemek amacıyla Regresyon tekniği kullanılmıştır. Öğrencilerin insani değerler ile akademik erteleme ile cinsiyet değişkenleri arasındaki farklılaşmanın olup olmadığını belirlemek amacıyla da t testi, sınıf, anne eğitim, baba eğitim, öğrencilerin okul türü değişkenine göre insani değerler ölçeği alt boyutlarının ile akademik erteleme davranışının farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek anacıyla da Varyans analizi yapılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara bakıldığında, akademik erteleme ile insani değerler ölçeğinin alt boyutları arasında ilişkinin olduğu, insani değerler ölçeğinin alt boyutlarının akademik erteleme davranışını yordama gücüne sahip olduğu bulgusu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler*:* Orta öğretim öğrenciler, insani değerler, akademik erteleme

THE STUDY OF ACADEMIC PROCRASTINATION BEHAVIOURS AND HUMAN VALUES OF THE STUDENTS OF SECONDARY EDUCATION IN TERMS OF SOME VARIABLES

ABSTRACT: The purpose of this study is to investigate the academic procrastination behaviors and human values of the students of secondary education by gender, age, class, school type and parental educational background. The study was conducted using general survey model. The universe of the study is the students attending secondary education schools in Konya. 289 female and 344 male students, 633 in total, attending six different secondary education schools in central districts of Konya

participated in the study. For the research group, students attending these secondary schools were selected randomly. Human Values Scale developed by Dilmaç (2007) and "Academic Procrastination Scale " developed by Çakıcı (2003) to determine the academic procrastination behaviors of students were the tools used in order to collect data. the Pearson product-moment correlation coefficient was used to determine the relationship between the lower dimensions of human values scale and academic procrastination scale. Regression technique was used for the prediction of academic procrastination behavior of human values scale. T test was conducted to find out if there was a difference between human values and academic procrastination and gender; and variance analysis was performed to determine if there was a difference between lower dimensions of human values scale and academic procrastination and the variables of class, parental educational background and school type of students. When the findings were examined, it was seen that there was a difference between lower dimensions of human values and academic procrastination scales; and lower dimensions of human values scale could predict the academic procrastination behavior.

Keywords: Secondary school students, human values, academic procrastination

GİRİŞ

İnsan, çevresindeki varlıkları anlamlandırmada kendisine özgü belirli ölçütler kullanır. Bu ölçütler kimi zaman duyu organlarının kimi zaman da duygusal yönün bir ürünüdür. Duyu organları ile elde ettiği özellikleri varlıkları tanımlamada kullanan insan, o varlığa önem atfetmede, kıymet biçmede duygusal olarak sahip olduğu izlenimlerden yararlanır. Duygusal olarak sahip olunan bu izlenimlere genel olarak "değer" adı verilir (Yeşil ve Aydın, 2007). Bu yönüyle değerler, birey ve toplumu, çevresindeki olgu ve olaylara anlam verme, önem atfetme, değer biçme ve kendine konum belirlemeye yönelik ölçütler sunan özellikler olarak yönlendirme gücüne sahiptir. Değer kavramının çok değişik disiplinlere girmiş olması ve pek çok kuramcının değer kavramını çeşitli kavramlarla ilişkilendirerek açıklamaya çalışması bu kavramın tanımını oldukça güçleştirmektedir (Dilmaç, 2007; Dilmaç, Kulaksızoğlu ve Ekşi, 2007). Bu yüzden değer kavramının yeterince açıklığa kavuşturulduğu söylenemez (Ulusoy, 2007). Dunlop (1996), değer kavramını, kısaca nesnelerin nitelikleri olarak tanımlamıştır. Değerler bireyin yaşamındaki farklı etmenlere yüklediği önemdir (Aydın, 2001). Fitcher'e göre (1994) değerler, kültür ve topluma anlam ve önem veren ölçütler olarak da ifade edilmektedir. . Değerler, genel olarak bireyin diğer bireylerle ilişkilerinde belirli durumları tercih etme eğilimi olarak tanımlanabilir (Hofstede, 1991). Değerler, bireylerin ideal davranış tarzları ya da yaşam amaçları hakkındaki inançları olup, davranışa farklı tarzlarda rehberlik eden çok yönlü standartlar olarak ifade edilmenin yanı sıra, bir şeyin arzu edilebilir (iyi) ya da edilemez (kötü) olduğu hakkındaki inanç olarak da ifade edilmektedir (Güngör, 1998; Rokeach, 1973). Schwartz (1992)'e göre, toplumsal çevreye uyum için gerekli olan bilgi, beceri ve tutumların başında, içinde yaşanılan toplumun değerleri ve bu değerlerin verilmesi gerektiği okullar gelmektedir. Değerler, iyi, kötü ayrımıyla ilgili olup birey ya da grupların diğer alternatifler arasında bilinçli olarak seçtikleri ideal ya da arzu edilen davranış kalıplarını belirlemektedirler. Buna göre değerler ulaşılması kolaylıkla olanaklı olanı değil de daha çok ulaşılması istenilen idealleri temsil etmektedir. Değerlerin işaret ettikleri ideal hedefler, dürüstlük, başarı gibi kazanılması arzulanan soyut davranış biçimleridir (Bozkurt, 1996). Değerler insanlarda var olan tutumları ve insanların davranışlarını tüm algılama ve davranış şekillerini etkilemekle (Ayral, 1992) birlikte, insanların sahip oldukları tutumlar ve davranışlarının belirlenmesi ve yönlendirilmesi konusunda da önemli bir

fonksiyona sahiptir (Kulaksızoglu ve Dilmaç, 2000; Dilmaç, Kulaksızoğlu ve Ekşi, 2007). Değerler, bilinçli ya da bilinçsiz, sözel ya da sembolik olarak seçimlerimize rehberlik eden; bilişsel, duyuşsal ve davranışsal yargılarımız için ölçüt teşkil eden bireysel ya da toplumsal olarak sahip olduğumuz inançlardır. Değerler toplumları etkilediği gibi toplumlar da değerleri etkileme gücüne sahiptir (Shearman, 2008). Değerlerin oluşumunda bireylerin yetiştiriliş biçimleri ve kişilik yapıları önemli bir rol oynar. Özellikle bireysel farklılıklar temelinde kişilik yapıları değer yapılarıyla paralellik göstermektedir (Bilsky ve Schwartz, 1994).

Öğrencilerin sahip olmaları gereken duyuşsal özelliklerin yanı sıra sahip olması gereken bir diğer özellik ise sorumluluklarını yerine getirme davranışlarıdır. Bir diğer deyişle öğrencilerin gerek genel erteleme gerekse akademik erteleme davranışlarını yapmamalarıdır. Öğrencilerin sahip oldukları insani değerlerin alt boyutlarından olan sorumluluk kavramı, erteleme davranışlarının öğrenciler tarafından yapılmaması ve sorumluluklarını yerine getirilme sürecinde önemli bir etkiye sahip olduğunu söylememiz mümkündür. Erteleme kavramı, Milgram ve Tene (2000), işleri son ana ertelemeyi, geciktirmeyi ve bununla ilgili olarak da görevleri yapmaktan ve karar vermekten kaçınmayı bireyde kişilik özelliği (trait) ya da davranışsal-durumsal (situational) bir eğilim olarak tanımlamışlardır. Alan yazınına bakıldığında erteleme davranış şeklinin ilk olarak akademik alanlar içerisinde gösterilen durumsal bir özellik olarak akademik erteleme davranışı ve bir diğeri ise kişilik özelliği olarak gösterilen kronik erteleme (trait procratination) olmak üzere yaygın iki türü bulunmaktadır (Milgram ve diğ., 1988; Aydoğan, 2008). Bu bağlamda baktığımız zaman akademik erteleme ise; akademik ertelemeyi bireylerin hemen hemen her zaman akademik sorumluluklarını ya da görevlerini ertelemelerinden dolayı kaygı hissetmeleri olarak tanımlamaktadır (Solomon ve Rothblum, 1984; akt; Balkıs, 2006). Erteleme davranışının çeşitli psikiyatrik sendromlarla ilişkili olduğu bilinmektedir (Ferrari, Johnson ve McCown, 1995). Bu davranış ciddi akademik başarısızlıklara ve ilişkiler içinde önemli problemlere yol açabilir (Sweitzer, 1999). Ferrari, Johnson ve McCown (1995), erteleme ve kendine zarar verme, görevden kaçınma, mükemmeliyetçilik, irrasyonel düşünceler ve depresyon arasında pozitif ilişkiler bulmuşlardır. Akademik erteleme davranışı tipik olarak; akademik göreve başlama ya da tamamlamayı bir sonraki güne bırakmada irrasyonel bir eğilim olarak tanımlanmaktadır (Senecal ve diğ., 2003). Akademik erteleme davranışı; tiksindirici olarak algılanan görevlerden ve sonuçlarından kaçınmadır, kişi için negatif sonuçları olduğu görünmektedir (Ferrari ve diğ., 1995). Yapılan çalışmalar sonucunda, beğenilmeyen zor gelen görevlerin öğrencilerin için daha fazla ertelendiği ve kişinin başarısızlık yaşayacağı bir görevden daha fazla kaçınma eğiliminde olduğunu söyleyebiliriz (Aydoğan, 2008). Bu bağlamda araştırmamızın amacı, ortaöğretimde öğrenim görmekte olan öğrencilerin sahip oldukları insani değerler ile akademik erteleme davranışlarının, cinsiyet, ya, sınıf, öğrenim görülen okulun türü, anne eğitim ve baba eğitim durum değişkenlerine göre incelenmesidir.

Yöntem

Çalışma Evreni ve Grubu

Bu araştırma genel tarama modeline uygun olarak yapılmıştır. Araştırmanın çalışma evreni Konya ilinde yer alan ortaöğretimde öğrenim görmekte olan öğrencilerden oluşmaktadır. Araştırmanın çalışma grubu ise, Konya merkez ilçelerinde yer alan altı farklı ortaöğretim kurumunda öğrenim görmekte olan 289

kız, 344 erkek öğrenci olmak üzere toplam 633 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırma grubu belirtilen ortaöğretim kurumlarda öğrenim görmekte olan öğrenciler arasından tesadüfi küme örnekleme yöntemi ile seçilmiştir.

Veri Toplama Araçları

İnsani Değerler Ölçeği (İDÖ): Bu araştırmada, öğrencilerin insani değerlerini belirlemede, Dilmaç (2007), tarafından ortaöğrenim düzeyindeki örgenciler (ergenler) için geliştirilen "İnsani Değeler Ölçeği *(İDÖ*)" kullanılmıştır. Ölçekte, insani değerler süreci a. Sorumluluk (7 madde) b. Dostlu/Arkadaşlık (7 madde) c. Barışçı Olma (7 madde) d. Saygı (7 madde) e. Hoşgörü (7 madde) f. Dürüstlük (7 madde) olarak altı boyutta toplam 42 madde ile ölçülmektedir. Bu ölçek bireysel veya gruplar halinde uygulanabilen Likert tipi bir ölçektir. Ölçekteki maddeler beş basamaklı "Likert Tipi" (A: Hiçbir Zaman, B: Nadiren, C: Arasıra, D: Sık Sık, E: Her Zaman) bir dereceleme ölçeği seklinde ifade edilmiştir. Maddeler A:1- B:2- C:3- D:4- E:5 seklinde puanlanmıştır. Puanların artması/azalması bireylerin insani değerler daha fazla sahip olduğunu/olmadığını göstermektedir.

İDÖ' nün güvenirlik çalışması için iç tutarlılık katsayıları (Cronbach Alpha) hesaplanmıştır. 7 maddeden oluşan "Sorumluluk" alt ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı alfa: .73 olarak hesaplanmıştır. 7 maddeden oluşan "Dostluk/Arkadaşlık" alt ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı alfa: .69 olarak hesaplanmıştır. 7 maddeden oluşan "Barışçı Olma" alt ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı alfa: .65 olarak hesaplanmıştır. 7 maddeden oluşan "Saygı" alt ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı alfa: .67 olarak hesaplanmıştır. 7 maddeden oluşan "Dürüstlük" alt ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı alfa: .69 olarak hesaplanmıştır. 7 maddeden oluşan "Hoşgörü" alt ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı alfa: .70 ve 42 maddelik tüm ölçek için iç tutarlılık katsayısı ise alfa. 92 bulunmuştur. Bu kararlılık katsayıları "Sorumluluk" için. 73, "Dostluk/Arkadaşlık" için. 91, "Barışçı Olma" için. 80, "Saygı" için. 88, "Dürüstlük" için. 75, "Hoşgörü" için. 79 olarak bulunmuştur. Ölçeğin tümü için kararlılık katsayısı: . 87 bulunmuştur.

Akademik Erteleme Ölçeği: Öğrencilerin akademik erteleme davranışlarını belirlemek amacıyla, Çakıcı (2003) tarafından geliştirilen "Akademik Erteleme Ölçeği" kullanılmıştır. Akademik Erteleme Ölçeği, öğrencilerin öğrenim yaşantılarında yapmakla sorumlu oldukları görevleri içeren (ders çalışma, sınavlara hazırlanma, proje hazırlama gibi) 12 olumsuz, 7 olumlu olmak üzere 19 ifadeden oluşmaktadır. Buölçekte yer alan ifadelere verilen tepkiler "beni hiç yansıtmıyor", "beni çok az yansıtıyor", "beni biraz yansıtıyor", "beni çoğunlukla yansıtıyor", "beni tamamen yansıtıyor" biçiminde olmak üzere beş basamaklı Likert tipinde derecelendirilmektedir. Akademik erteleme ölçeğinin Cronbach alpha güvenirlik katsayısı .92 olarak bulunmuştur. Ölçeğin birinci faktörü için hesaplanan Cronbach alfa katsayısı .89, ikinci faktörü için hesaplanan Cronbach alfa katsayısı .84'dür. Spearman Brown iki yarım test güvenirliği, 10 maddelik birinci yarım test için .87 , 9 maddelik ikinci yarım test için .86 olmak üzere toplam .85 olarak hesaplanmıştır. Akademik Erteleme Ölçeğinin 65 lise öğrencisine on yedi gün ara ile uygulanmasından hesaplanan test-tekrar korelasyon katsayısı .89 olarak bulunmuştur.Ölçeğin test-tekrar test güvenirlik katsayısı birinci faktör için .80 ,
ikinci faktör için .82 olarak hesaplanmıştır (Çakıcı, 2003).

Verileri Analizi

Araştırmada öğrencilerin akademik erteleme ile insani değerler ölçeğinin alt boyutları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Pearson momentler çarpım korelasyon kat sayısı tekniği kullanılmıştır. İnsani değerler ölçeğinin, akademik erteleme davranışlarının yordama gücünü belirlemek amacıyla Regresyon tekniği kullanılmıştır. Öğrencilerin insani değerler ile akademik erteleme ile cinsiyet değişkenleri arasındaki farklılaşmanın olup olmadığını belirlemek amacıyla da t testi, sınıf, anne eğitim, baba eğitim, öğrencilerin okul türü değişkenine göre insani değerler ölçeği alt boyutlarının ile akademik erteleme davranışının farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek anacıyla da Varyans analizi yapılmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde ortaöğretim kurumlarında öğrenim görmekte olan öğrencilerine uygulanan insani değerler ve akademik erteleme ölçeği ve kişisel bilgi formundan elde edilen veriler üzerinde yapılan istatistiksel analizler sunulmuştur.

Tablo 1: Akademik Erteleme ile İnsani Değerler Arasındaki İlişki

		Sorumluluk	Dostluk/Arkadaşlık	Barıcı Olma	Saygı	Dürüstlük Hoşgörü
Akademik Erteleme	r	0.391**	-0.001	0.314**	0.281**	0.211** 0.192**

**p<.05; **p<.01*

Tablo 1incelendiğinde akademik erteleme ölçeği puanları ile insani değerler ölçeğinin sorumluluk, barışçı olma, saygı, dürüstlük ve hoşgörü alt boyutları arasında pozitif yönde ilişki olduğu görülmektedir. Dostluk/Arkadaşlık alt boyutunda ilişki yoktur.

Tablo 2: Akademik Ertelemenin İnsani Değerler Alt Boyutlarını Yordama Gücü

Model	R	R^2	F
Değer	0.46	0.20	27.93**

Değişken	Std. Edilmemiş Beta	Std. Hata	Std. Beta	T	P
Sorumluluk	0.884	0.127	0.322	6.95	0.000
Dostluk/Arkadaşlık	-0.556	0.108	-0.201	-5,145	0.000
Barıcı Olma	0.414	0.128	0.148	3.23	0.001
Saygı	0.047	0.034	0.017	0.352	0.725
Dürüstlük	0.262	0.128	0.081	2.05	0.040
Hoşgörü	0.283	0.129	0.086	2.19	0.028

Tablo 2'den anlaşıldığı üzere; regrasyon analizi sonuçlarına göre, insani değerler ölçeği alt boyutları, akademik ertelemeyi 0.20 düzeyinde açıklamaktadır. Yani insani değer ölçeğinin alt boyutlarının, akademik ertelemeyi açıklama gücü 0.20 dir. Her ne kadar bu değer yüksek sayılamayacak düzeyde olsa da α=0.01 düzeyde manidardır (F=27.93). Bu durum, akademik ertelemeye ilişkin değerlerin 0.20 'si insani değerler ölçeğinin alt boyutlarından kaynaklanırken geri kalanın araştırmaya dâhil edilmeyen değişkenlerden kaynaklandığı şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca, insani değerler ölçeğinin alt boyutlarına ait t değerleri incelendiğinde, birinci alt boyut (sorumluluk) akademik ertelemeyi manidar şekilde açıklamakta (t=6.95), ikinci alt boyut (dostluk/arkadaşlık) akademik ertelemeyi manidar şekilde açıklamakta (t=-5,145), üçüncü alt boyut (barışçı olma) akademik ertelemeyi manidar şekilde açıklamakta (t=-3.23), beşinci alt boyut (dürüstlük) akademik ertelemeyi manidar şekilde açıklamakta (t=-2.05), altıncı alt boyut (hoşgörü) akademik ertelemeyi manidar şekilde açıklamakta (t=-2.19), insani değerler ölçeğinin saygı alt boyutu ise, akademik ertelemeyi açıklamamaktadır.

Tablo 3. Cinsiyet Değişkenine Göre İnsani Değerlerin Alt Boyutlarına Ait t Testi Sonuçları

Değerler	Cinsiyet	n	$\overline{X}$	Ss	t
Sorumluluk	Kız	289	26.06	4.78	3.065**
	Erkek	344	24.93	4.47	
Dostluk/Arkadaşlık	Kız	289	28.86	4.88	2.903**
	Erkek	344	27.80	4.34	
Barışçı Olma	Kız	289	26.36	4.55	5.054**
	Erkek	344	24.55	4.42	
Saygı	Kız	289	26.26	4.82	1.023
	Erkek	344	25.86	4.54	
Dürüstlük	Kız	289	26.67	3.97	3.990**
	Erkek	344	25.44	3.80	
Hoşgörü	Kız	289	24.19	4.20	1.702
	Erkek	344	23.66	3.55	

**p<.05 **p<.01*

Tablo 3 incelendiğinde, insani değerler ölçeği alt boyutlarından sorumluluk alt boyutunda kız öğrencilerinin ortalamalarının $\overline{X}$ = 26.06, erkek öğrencilerinin ortalamasının ise, $\overline{X}$ = 24.93 olduğu görülmektedir. Ortalamalar arasındaki farkın anlamlılığını ortaya koymak amacıyla hesaplanan t değerinin (t=3.065, p<.01) .01 düzeyinde anlamlı bir farkı ifade ettiği görülmektedir. Bu bulgu iki grup arasında 0.01 düzeyinde anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Dostluk/Arkadaşlık alt boyutunda kız öğrencilerinin aritmetik ortalamaları $\overline{X}$ = 28.86, erkek öğrencilerin ortalaması ise, $\overline{X}$ = 27.80 olduğu görülmektedir. Ortalamalar arasındaki farkın anlamlılığını ortaya koymak amacıyla hesaplanan t değerinin (t=2.903, p<.01) .01 düzeyinde anlamlı bir farkı ifade ettiği görülmektedir. İnsani Değerler ölçeğinin bir diğer alt boyutu barışçı olma kız öğrencilerin aritmetik ortalamalarının $\overline{X}$ = 26.36, erkek öğrencilerin ortalaması ise, 25,80 olduğu görülmektedir. . Ortalamalar arasındaki farkın anlamlılığını ortaya koymak amacıyla hesaplanan t değerinin (t=5.054, p<.01) .01 düzeyinde anlamlı bir farkı ifade ettiği görülmektedir. Bu bulgu iki grup arasında 0.01 düzeyinde anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. İnsani Değerler ölçeğinin saygı alt boyutunda kız öğrencilerinin ortalamalarının $\overline{X}$ = 26.26, erkek öğrencilerinin ortalamasının ise, $\overline{X}$ = 25.86 olduğu görülmektedir. Ortalamalar arasındaki farkın anlamlılığını ortaya koymak amacıyla hesaplanan t değerinin (t=3.990, p<.01) 0.01 düzeyinde anlamlı bir farklılık görülmemektedir. Dürüstlük alt boyutunda ise kız öğrencilerinin ortalamalarının $\overline{X}$ = 26.67, erkek öğrencilerinin ortalamasının ise, $\overline{X}$ = 25,44, olduğu görülmektedir. Ortalamalar arasındaki farkın anlamlılığını ortaya koymak amacıyla hesaplanan t değerinin (t=3.990, p<.01) .01 düzeyinde anlamlı bir farkı ifade ettiği görülmektedir. Bu bulgu iki grup arasında 0.01 düzeyinde anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. İnsani Değerler ölçeğinin son alt boyutu olan hoşgörü at boyutunda ise, kız öğrencilerinin ortalamalarının $\overline{X}$ = 24.19, erkek öğrencilerinin ortalamasının ise, $\overline{X}$ = 23.66, olduğu görülmektedir. Ortalamalar arasındaki farkın anlamlılığını ortaya koymak amacıyla hesaplanan t değerinin (t=1.702, p<.01) .01 düzeyinde anlamlı bir farklılık görülmemektedir.

Tablo 4. Cinsiyet Değişkenine Göre Akademik Erteleme Ölçeğine Ait t Testi Sonuçları

Değerler	Cinsiyet	n	$\overline{X}$	Ss	t
Akademik Erteleme	Kız	289	61.31	13.57	1.733
	Erkek	344	59.58	12.00	

**p<.05 **p<.01*

Akademik Erteleme ölçeğinin, kız öğrencilerinin ortalamalarının $\overline{X}$ = 61.31, erkek öğrencilerinin ortalamasının ise, $\overline{X}$ = 59.58, olduğu görülmektedir. Ortalamalar arasındaki farkın anlamlılığını ortaya koymak amacıyla hesaplanan t değerinin (t=1.733, p>.01) .01 düzeyinde anlamlı bir farklılık görülmemektedir.

Tablo 5: Yaş Değişkenine Göre İnsani Değerler Ölçeği Alt Boyutları Varyans Analizi ve LSD Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Yaş	N	$\overline{X}$	Ss	F	LSD
Sorumluluk	15	226	25.51	4.85	.028	-
	16	246	25.39	4.59		
	17	138	25.46	4.34		
	18	23	25.35	5.25		
Dostluk/Arkadaşlık	15	226	28.40	4.67	1.104	-
	16	246	28.37	4.49		
	17	138	28.75	4.76		
	18	23	29.35	4.66		
Barışçı Olma	15	226	25.50	4.68	.237	-
	16	246	25.28	4.55		
	17	138	24.46	4.36		
	18	23	24.78	5.10		
Saygı	15	226	26.35	4.64	1.460	-
	16	246	26.20	4.73		
	17	138	25.48	4.28		
	18	23	25.00	6.22		
Dürüstlük	15	226	26.04	3.90	.493	-
	16	246	25.82	3.93		
	17	138	26.11	3.82		
	18	23	26.74	4.82		
Hoşgörü	15	226	24.21	3.85	1.700	-
	16	246	23.99	3.82		
	17	138	23.37	3.80		
	18	23	23.13	3.87		

**p<.05 **p<.01*

Yaş değişkenine göre İnsani Değerler Ölçeği Alt Boyutları Varyans Analizi sonuçlarına baktığımızda yaş değişkenin insani değerler ölçeği alt boyutlarından sorumluluk, dostluk/arkadaşlık, barışçı olma, saygı, dürüstlük ve hoşgörü alt boyutlarının hiçbirinde puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde farklılık saptanmamıştır.

Tablo 6: Yaş Değişkenine Göre Akademik Erteleme Ölçeği Alt Boyutları Varyans Analizi ve LSD Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Yaş	N	$\overline{X}$	Ss	F	LSD
Akademik Erteleme	15	226	62.84	13.15	4.99	15-18
	16	246	58.93	11.72		
	17	138	59.64	12.32		
	18	23	56.04	18.04		

**p<.05 **p<.01*

Tablo 6 incelendiğinde ortaöğretim öğrencilerinin akademik ertelemenin yaş değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda öğrencilerin akademik erteleme (F= 4.99, p<.05) göre anlamlı düzeyde farklılaşma gösterdiği bulunmuştur. Yapılan analiz sonucunda öğrencilerin yaş değişkenine göre akademik erteleme puan ortalamalarının arasındaki farklılığın kaynağının bulunması amacıyla LSD testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda on beş yaşında olan öğrencilerin puan ortalamaları on sekiz yaşındaki öğrencilerinin puan ortalamalarından yüksek bulunmuştur.

Tablo 7. Sınıf Değişkenine Göre İnsani Değerler Ölçeği Alt Boyutları Varyans Analizi ve LSD Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Sınıf	N	$\overline{X}$	Ss	F	LSD
Sorumluluk	9	312	25.55	4.82	.277	-
	10	204	25.44	4.22		
	11	117	25.18	4.92		
Dostluk/Arkadaşlık	9	312	28.26	4.73	5.795	-
	10	204	28.96	3.94		
	11	117	27.15	5.20		
Barışçı Olma	9	312	25.25	4.63	.523	-
	10	204	25.65	4.35		
	11	117	25.26	4.78		
Saygı	9	312	26.52	4.84	4.001*	9-11
	10	204	25.82	4.16		
	11	117	25.15	4.93		
Dürüstlük	9	312	25.90	3.90	.267	-
	10	204	26.15	3.75		
	11	117	26.01	4.31		
Hoşgörü	9	312	23.94	3.78	1.725	
	10	204	24.17	3.82		
	11	117	23.34	4.09		

**p<.05 **p<.01*

Sınıf değişkenine göre İnsani Değerler Ölçeği Alt Boyutları Varyans Analizi sonuçlarına baktığımızda sınıf değişkenin insani değerler ölçeği alt boyutlarından saygı alt boyutunun puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde (F= 4.001, p<.05) farklılaştığı saptanmıştır. Yapılan analiz sonucunda öğrencilerin sınıf değişkenine göre insani değerler ölçeğinin saygı puan ortalamalarının arasındaki farklılığın kaynağının bulunması amacıyla LSD testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda dokuzuncu sınıf öğrencilerin puan ortalamaları on birinci sınıf öğrencilerinin puan ortalamalarından yüksek bulunmuştur. Sınıf değişkenine göre İnsani Değerler Ölçeği Alt Boyutlarları Varyans Analizi sonuçlarına baktığımızda sınıf değişkenin insani değerler ölçeği alt boyutlarından sorumluluk, dostluk/arkadaşlık, barışçı olma, dürüstlük ve hoşgörü alt boyutlarında da bir farklılaşma saptanmamıştır.

Tablo 8: Sınıf Değişkenine Göre Akademik Erteleme Ölçeği Alt Boyutları Varyans Analizi ve LSD Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Sınıf	N	$\overline{X}$	Ss	F	LSD
Akademik Erteleme	9	312	61.22	12.26	1.34	
	10	204	59.73	12.54		
	11	117	59.21	14.31		

**p<.05 **p<.01*

Tablo 8 incelendiğinde ortaöğretim öğrencilerinin akademik ertelemenin sınıf değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda öğrencilerin akademik erteleme (F= 1.34, p>05) göre anlamlı düzeyde farklılaşma saptanmamıştır.

Tablo 9. Ortaöğretim Kurumu Türü Değişkenine Göre İnsani Değerler Ölçeği Alt Boyutları Varyans Analizi ve LSD Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Kurum	N	$\overline{X}$	Ss	F	LSD
Sorumluluk	(1)Meslek	118	24.8	5.26	1.291	-
	(2)Genel	227	24.72	4.67		
	(3)Anadol	268	25.45	4.32		
Dostluk/Arkadaşlık	(1)Meslek	118	27.53	5.99	2.176	-
	(2)Genel	227	28.29	4.17		
	(3)Anadol	268	28.60	4.30		
Barışçı Olma	(1)Meslek	118	24.75	5.54	2.259	-
	(2)Genel	227	25.25	4.36		
	(3)Anadol	268	25.75	4.30		
Saygı	(1)Meslek	118	25.86	6.07	.603	
	(2)Genel	227	26.30	4.47		
	(3)Anadol	268	25.90	4.67		
Dürüstlük	(1)Meslek	118	23.31	4.49	5.413	2-1
	(2)Genel	227	26.34	3.96		
	(3)Anadol	268	26.15	3.54		
Hoşgörü	(1)Meslek	118	23.31	4.40	1.825	
	(2)Genel	227	23.94	3.93		
	(3)Anadol	268	24.12	3.52		

**p<.05 **p<.01*

Öğrenim görülen ortaöğretim kurum türüne göre İnsani Değerler Ölçeği Alt Boyutları Varyans Analizi sonuçlarına baktığımızda sınıf değişkenin insani değerler ölçeği alt boyutlarından dürüstlük alt boyutunun puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde (F= 5.413 p<.05) farklılaştığı saptanmıştır. Yapılan analiz sonucunda öğrencilerin öğrenim görülen ortaöğretim kurum türüne değişkenine göre akademik erteleme puan ortalamalarının arasındaki farklılığın kaynağının bulunması amacıyla LSD testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda genel lise sınıf öğrencilerin puan ortalamaları meslek lisesiöğrencilerinin puan ortalamalarından yüksek bulunmuştur. Sınıf değişkenine göre İnsani Değerler

Ölçeği Alt Boyutlarları Varyans Analizi sonuçlarına baktığımızda sınıf değişkenin insani değerler ölçeği alt boyutlarından sorumluluk, dostluk/arkadaşlık, barışçı olma, saygı ve hoşgörü alt boyutlarında da bir farklılaşma saptanmamıştır.

Tablo 10: Ortaöğretim Kurumu Türü Değişkenine Göre Akademik Erteleme Ölçeği Alt Boyutları Varyans Analizi ve LSD Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Kurum	N	$\overline{X}$	Ss	F	LSD
Akademik Erteleme	(1)Meslek	118	57.69	16.64	3.649	2-1
	(2)Genel	227	61.53	13.26		
	(3)Anadol	268	60.49	9.88		

**p<.05 **p<.01*

Tablo 10 incelendiğinde ortaöğretim öğrencilerinin akademik ertelemenin ortaöğretim kurumu türü değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda öğrencilerin akademik erteleme (F= 3.649, p<.05) göre anlamlı düzeyde farklılaşma gösterdiği bulunmuştur. Yapılan analiz sonucunda öğrencilerin yaş değişkenine göre akademik erteleme puan ortalamalarının arasındaki farklılığın kaynağının bulunması amacıyla LSD testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda genel lisede öğrenim gören öğrencilerin puan ortalamaları meslek lisesinde öğrenim gören öğrencilerinin puan ortalamalarından yüksek bulunmuştur.

Tablo 11: Anne Eğitim Değişkenine Göre İnsani Değerler Ölçeği Alt Boyutları Varyans Analizi ve LSD Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Anne Eğitim	N	$\overline{X}$	Ss	F	LSD
Sorumluluk	(1)İlköğr.	361	25.88	4.55	5.566	-
	(2)Ortaöğt.	198	25.22	4.66		
	(3)Üniver.	74	23.97	4.79		
Dostluk/Arkadaşlık	(1)İlköğr.	361	28.39	4.81	1.552	-
	(2)Ortaöğt.	198	28.42	4.22		
	(3)Üniver.	74	27.39	4.66		
Barışçı Olma	(1)İlköğr.	361	25.56	4.56	.687	-
	(2)Ortaöğt.	198	25.10	4.55		
	(3)Üniver.	74	25.22	4.69		
Saygı	(1)İlköğr.	361	26.42	4.32	3.009*	1-2
	(2)Ortaöğt.	198	25.68	5.13		
	(3)Üniver.	74	25.20	4.91		
Dürüstlük	(1)İlköğr.	361	26.36	3.78	4.6330	1-3
	(2)Ortaöğt.	198	2573	3.88		
	(3)Üniver.	74	24.96	4.52		
Hoşgörü	(1)İlköğr.	361	24.05	3.72	.664	-
	(2)Ortaöğt.	198	23.69	4.03		
	(3)Üniver.	74	23.73	4.13		

**p<.05 **p<.01*

Öğrencilerin anne eğitim türüne göre İnsani Değerler Ölçeği Alt Boyutları Varyans Analizi sonuçlarına baktığımızda anne eğitim değişkenin insani değerler ölçeği alt boyutlarından saygı (F= 3.009 p<.05) ve dürüstlük alt boyutunun puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde (F= 4.6330 p<.05) farklılaştığı saptanmıştır. Yapılan analiz sonucunda anne eğitim değişkenine göre saygı alt boyutu puan ortalamalarının arasındaki farklılığın kaynağının bulunması amacıyla LSD testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda saygı alt boyutunda ilköğretim mezunu olan annelerin puan ortalamaları ortaöğretim mezunu olan annelerin puan ortalamalarından yüksek bulunmuştur. Dürüstlük alt boyutunda da, ilköğretim mezunu olan annelerin puan ortalamaları üniversite mezunu olan annelerin puan ortalamalarından yüksek bulunmuştur. Anne eğitim değişkenine göre İnsani Değerler Ölçeği Alt Boyutlarları Varyans Analizi sonuçlarına baktığımızda anne eğitim değişkeninin insani değerler ölçeği alt boyutlarından sorumluluk, dostluk/arkadaşlık, barışçı olma ve hoşgörü alt boyutlarında da bir farklılaşma saptanmamıştır.

Tablo 12: Anne Eğitim Değişkenine Göre Akademik Erteleme Ölçeği Alt Boyutları Varyans Analizi ve LSD Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Anne Eğitim	N	$\overline{X}$	Ss	F	LSD
Akademik Erteleme	(1)İlköğr.	361	60.83	12.12	2.692	
	(2)Ortaöğt.	198	60.74	14.20		
	(3)Üniver.	74	57.15	11.39		

**p<.05 **p<.01*

Tablo 12 incelendiğinde ortaöğretim öğrencilerinin anne eğitim sınıf değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda öğrencilerin akademik erteleme (F= 2.692, p>05) göre anlamlı düzeyde farklılaşma saptanmamıştır.

Tablo 13: Baba Eğitim Değişkenine Göre İnsani Değerler Ölçeği Alt Boyutları Varyans Analizi ve LSD Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Baba Eğitim	N	$\overline{X}$	Ss	F	LSD
Sorumluluk	(1)İlköğr.	205	26.10	4.58	3.541*	1-2, 1-4
	(2)Orta.	219	25.60	4.55		
	(3)Üniv.	176	24.62	4.74		
	(4)Lisüst.	33	24.82	4.72		
Dostluk/Arkadaşlık	(1)İlköğr.	205	28.45	4.75	1.712	-
	(2)Orta.	219	27.73	4.82		
	(3)Üniv.	176	28.66	4.37		
	(4)Lisüst.	33	28.85	3.49		
Barışçı Olma	(1)İlköğr.	205	25.47	4.80	.144	-
	(2)Orta.	219	25.21	4.22		
	(3)Üniv.	176	25.47	4.77		
	(4)Lisüst.	33	25.40	4.30		
Saygı	(1)İlköğr.	205	26.55	4.40	1.262	

	(2)Orta.	219	25.91	4.64		
	(3)Üniv.	176	25.76	5.09		
	(4)Lisüst.	33	25.42	4.01		
Dürüstlük	(1)İlköğr.	205	26.77	3.86	5.997**	1-3, 1-2
	(2)Orta.	219	25.53	3.80		
	(3)Üniv.	176	26.02	4.02		
	(4)Lisüst.	33	24.24	3.74		
Hoşgörü	(1)İlköğr.	205	24.40	3.87	2.708*	1-2,1-4
	(2)Orta.	219	23.38	3.62		
	(3)Üniv.	176	24.05	4.18		
	(4)Lisüst.	33	23.48	3.27		

**p<.05 **p<.01*

Öğrencilerin baba eğitim türüne göre İnsani Değerler Ölçeği Alt Boyutları Varyans Analizi sonuçlarına baktığımızda baba eğitim değişkenin insani değerler ölçeği alt boyutlarından sorumluluk (F= 3.541 p<.05) ,dürüstlük alt boyutunun puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde (F= 5.997 p<.01) ve Hoşgörü alt boyutu boyutunun puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde (F= 2.708 p<.05) farklılaştığı saptanmıştır. Yapılan analiz sonucunda anne eğitim değişkenine göre insani değerler ölçeği alt boyutlarının puan ortalamalarının arasındaki farklılığın kaynağının bulunması amacıyla LSD testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda saygı alt boyutunda ilköğretim mezunu olan annelerin puan ortalamaları ortaöğretim mezunu olan annelerin puan ortalamalarından yüksek bulunmuştur. Dürüstlük alt boyutunda da, ilköğretim mezunu olan annelerin puan ortalamaları üniversite mezunu olan annelerin puan ortalamalarından yüksek bulunmuştur. Hoşgörü alt boyutunda da, ilköğretim mezunu olan annelerin puan ortalamaları yüksek bulunmuştur. Anne eğitim değişkenine göre İnsani Değerler Ölçeği Alt Boyutlarları Varyans Analizi sonuçlarına baktığımızda anne eğitim değişkeninin insani değerler ölçeği alt boyutlarından sorumluluk, dostluk/arkadaşlık ve barışçı olma alt boyutlarında da bir farklılaşma saptanmamıştır.

Tablo 14: Baba Eğitim Değişkenine Göre Akademik Erteleme Ölçeği Alt Boyutları Varyans Analizi ve LSD Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Baba Eğitim	N	$\overline{X}$	Ss	F	LSD
Akademik Erteleme	(1)İlköğr.	205	62.82	12.80	4.670*	1-2, 1-3
	(2)Orta.	219	60.04	12.15		
	(3)Üniv.	176	58.61	13.18		
	(4)Lisüst.	33	56.73	12.00		

**p<.05 **p<.01*

Tablo 14 incelendiğinde ortaöğretim öğrencilerinin baba eğitim değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda baba eğitim düzeyleri ile akademik erteleme (F= 4.670 , p<05) göre anlamlı düzeyde farklılaşma göstermektedir.

Yapılan analiz sonucunda öğrencilerin baba eğitim değişkenine göre akademik erteleme puan ortalamalarının arasındaki farklılığın kaynağının bulunması amacıyla LSD testi yapılmıştır. Babaların eğitim durumuma göre ilköğretim mezunu olan babaların puan ortalamaları yüksek bulunmuştur

TARTIŞMA VE SONUÇ

Ortaöğretim öğrencilerinin sahip oldukları insani değerler ile akademik erteleme davranışlarının bazı değişkenler açısından incelenmesinden elde edilen bulgular ışığında aşağıda tartışma sureci gerçekleştirilmiştir. Ancak yapılan literatür çalışmalarında gerek çalışma grubu gerekse de kullanılan ölçme araçları bazında benzer araştırma sonuçlarına rastlanamamıştır. Bu doğrultuda; alandaki çalışmaların bir kısmı, araştırmamızın tartışma kısmına katkı sağlamıştır.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara bakıldığında akademik erteleme ölçeği puanları ile insani değerler ölçeğinin sorumluluk, barışçı olma, saygı, dürüstlük ve hoşgörü alt boyutları arasında pozitif yönde ilişki olduğu görülmektedir. Dostluk/Arkadaşlık alt boyutunda ilişki yoktur.. Dilmaç, Hamarta, Yiğit, Yıldız ve Büyükyıldırım (2011), tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada ise, aynı yaş gurubuna yönelik olup kullanılan ölçüm araçlarından insani değerler ölçeğinin aynı olduğu, ortaöğretim öğrencilerinin değer tercihleri ile fonksiyonel olmayan tutumlarının arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik gerçekleştirilen araştırma bulgusuna bakıldığında fonksiyonel olmayan tutumlar ölçeği mükemmelci tutum alt boyutunun insani değerler ölçeğinin sorumluluk, dostluk/arkadaşlık, barışçı olma ve hoşgörü alt boyutları ile manidar bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. En yüksek ilişki sorumluluk alt boyutunda yer almaktadır. Fonksiyonel olmayan tutum ölçeğinin onaylama ihtiyacı alt boyutunun insani değerler ölçeğinin sorumluluk, barışçı olma, saygı ve hoşgörü alt boyutları ile manidar bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. En yüksek ilişki saygı alt boyutunda yer almaktadır. Fonksiyonel olmayan tutum ölçeğinin bağımsız tutum alt boyutunun insani değerler ölçeğinin sorumluluk ve hoşgörü alt boyutları ile manidar bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. En yüksek ilişki hoşgörü alt boyutunda yer almaktadır. Fonksiyonel olmayan tutum ölçeğinin değişken tutum alt boyutunun insani değerler ölçeğinin sadece hoşgörü alt boyutu ile manidar bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu araştırma bulgu, araştırmamızdan elde etmiş olduğumuz bulgumuzu doğrudan destekler nitelikte olmasa, dolaylı olarak ilişki olduğunu varsaymamız mümkündür. Dilmaç, Deniz ve Deniz (2009), tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada öğrencilerin öz anlayış puanları ile değerler ölçeğinin başarı, hazcılık, öz denetim ve uyarılma, evrensellik, yardımseverlik, uyum ve güvenlik alt boyutları arasında pozitif ilişki olduğu görülmektedir. Araştırma bulgusundan da anlaşıldığı gibi problemlerine mantıklı çözüm arama olarak tanımlanan öz-anlayış ile öğrencilerin sahip oldukları değerler arasında pozitif ilişki olduğu ifade edilmiştir. Bu araştırma bulguları da, elde edilen araştırma bulgularını da dolaylıda olsa destekler niteliktedir.

Araştırmanın ikinci bulgusuna bakıldığında, insani değer ölçeğinin alt boyutlarının, akademik ertelemeyi açıklama gücüne sahiptir. Ayrıca, insani değerler ölçeğinin alt boyutlarına ait t değerleri incelendiğinde, birinci alt boyut (sorumluluk), ikinci alt boyut (dostluk/arkadaşlık), üçüncü alt boyut (barışçı olma), beşinci alt boyut (dürüstlük) ve alt boyut (hoşgörü) akademik ertelemeyi manidar şekilde açıklamakla birlikte, insani değerler ölçeğinin saygı alt boyutu ise, akademik ertelemeyi açıklamamaktadır. Çakıcı (2003), 260 lise ve 287 üniversite olmak üzere toplam 587 öğrenci üzerinde

yaptığı çalışmada; lise öğrencilerinde ana-baba okul başarısı değerlendirme ve okul başarısından doyum düzeyi, kişinin kendisine yönelik mükemmeliyetçiliği ve kişinin başkalarının kendisinden beklentileri ile ilgili mükemmeliyetçiliğinin akademik ertelemenin önemli yordayıcıları olduğu belirlenmiştir. Üniversite öğrencilerinde de akademik başarının, kişinin kendisine yönelik mükemmeliyetçiliğinin ve kişinin başkalarının kendisinden beklentileri ile ilgili mükemmeliyetçiliğinin akademik ertelemenin önemli birer yordayıcı olduğu belirlenmiştir. Bu araştırma bulgusu, araştırmamızın bulgusunu doğrudan etkilememekle birlikte değişkenlerden akademik erteleme değişkenin ortak olmasından dolayı dolaylı olarak araştırma bulgumuzu destekler niteliktedir. Doğrudan olmasa da dolaylı olarak araştırmamızı destekler nitelikte olan bir diğer araştırma bulgusu da Deniz, Traş ve Aydoğan (2007), yaptıkları araştırmanın bulguları, stresle başa çıkma sürecinin, akademik erteleme davranışını anlamlı düzeyde yordadığını göstermektedir.

Bir diğer bulgu ise, insani değerler ölçeği alt boyutlarından sorumluluk, dostluk/arkadaşlık, barışçı olma saygı, dürüstlük ve hoşgörü alt boyutunda kız öğrenciler ile erkek öğrenciler arasında anlamlı bir farkın olduğu görülmektedir. Araştırmadan elde edilen bir diğer bulguda ise, akademik erteleme puanlarının cinsiyete göre anlamlı bir farklılık görülmemektedir. Dilmaç, Bozgeyikli ve Çıkılı (2008), tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada ise, evrensellik, özyönelim ve güç değerleri açısından cinsiyetler arası bir farklılığın ortaya çıktığını görmekteyiz. Evrensellik ve özyönelim değerleri boyutunda farklılaşma erkek öğrenciler lehineyken, güç boyutunda kız öğretmen adaylarının lehine farklılaşma gösterdiği gözlenmiştir. Mehmedoğlu (2006), tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada ise, araştırmada kız ve erkek öğrencilerin değer grubuna verdikleri önem düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına bakılmıştır. Bir diğer araştırma bulgusu da Dilmaç, Deniz ve Deniz (2007), tarafından gerçekleştirilen araştırmadır. Bu araştırma bulgusunda ise cinsiyet değişkenine göre değerlerin alt boyutlarının arasında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Hazcılık alt boyutunda kız öğrenciler ile erkek öğrenciler arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Bu fark erkek öğrencilerin lehinedir. Değerler ölçeğinin bir diğer alt boyutu öz denetimde, kız öğrencilerin aritmetik ortalamaları anlamlı bir farkı ifade ettiği görülmektedir. Bu fark kız öğrencilerinin lehine olduğu görülmektedir. Yardımseverlik, Uyum, Güvenlik alt boyutlarınıda da kız öğrencilerinin lehine olduğu görülmektedir.

Bu araştırmanın bir başka bulgusu da yaş değişkenin insani değerler ölçeği alt boyutlarından sorumluluk, dostluk/arkadaşlık, barışçı olma, saygı, dürüstlük ve hoşgörü alt boyutlarının hiçbirinde puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde farklılık saptanmamıştır. Bir diğer bulgu ise, ortaöğretim öğrencilerinin akademik ertelemenin yaş değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşma gösterdiği bulunmuştur. Yapılan analiz sonucunda on beş yaşında olan öğrencilerin puan ortalamaları onsekiz yaşındaki öğrencilerinin puan ortalamalarından yüksek bulunmuştur. Akademik erteleme davranışı çoğu öğrenci için çok kuvvetli bir engeldir, okulla ilgili problemlere yol açar (örneğin, düşük notlar) ve stresle ilgili fiziksel rahatsızlıklara yol açar (Johson ve diğ., 2000; Lay, 1992; Pychyl ve Shanahan, 2007; Solomon ve Rothblum, 1984; Tice ve Baumeister, 1997; Yorulmaz, 2003; Aydoğan, 2008). Ekşi ve Dilmaç (2010), tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada ise, akademik erteleme eğilimi davranışlarıyla yaş değişkeni arasında bir farklılaşma bulunamamasıdır. Bu araştırma bulgusuyla benzerlik gösteren bir diğer araştırma bulgusu da Çakıcı (2003), tarafından gerçekleştirilmiştir.

Araştırma sonucuna göre üniversite öğrencilerinde akademik erteleme ile yaş arasında bir ilişki bulunamamıştır.

Sınıf değişkenine göre İnsani Değerler Ölçeği Alt Boyutları Varyans Analizi sonuçlarına baktığımızda sınıf değişkenin insani değerler ölçeği alt boyutlarından saygı alt boyutunun puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde farklılaştığı saptanmıştır. Sınıf değişkenin insani değerler ölçeği alt boyutlarından sorumluluk, dostluk/arkadaşlık, barışçı olma, dürüstlük ve hoşgörü alt boyutlarında da bir farklılaşma saptanmamıştır. Dilmaç, Deniz ve Deniz (2009), tarafından gerçekleştirilen araştırma bulgusunda ise, değer tercihleri ile sınıf değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemektir. Elde edilen bulgular, değerler ölçeği alt boyutlarından öz denetim, evrensellik, yardımseverlik güvenlik alt boyutlarının puan ortalamaları arasında anlamlı dizeyde farklılaştığı saptanmıştır. Dilmaç ve diğerleri (2008) tarafından gerçekleştirilen araştırmada ise, üçüncü sınıf öğrencilerin geleneksellik değer algıları birinci sınıf, ikinci sınıf ve dördüncü sınıf öğrencilerinin geleneksellik değer algılarına göre daha yüksek olduğu ifade edilmiştir Sınıf değişkenine göre elde edilen bir diğer bulgu ise, akademik erteleme davranmışı ile sınıf değişkeni arasında anlamlı bir farklılaşmanın olup olmamasıdır. Farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda öğrencilerin akademik ertelemesinde farklılaşma görülmemektedir. Ekşi ve Dilmaç (2010), tarafından gerçekleştirmiş olduğu bir araştırmada da öğrencilerin akademik erteleme eğilimi ve genel erteleme eğilimi düzeyleri ile sınıf değişkeni arasında anlamı bir farklılıklaşma bulunmuştur. Bizim araştırma bulgunuzda da akademik erteleme ile sınıf değişkeni arasında bir farklılaşmaya rastlanmamıştır. Bu bulgu ile araştırmamızdan elde edilen bulgu birbirini destekler niteliktedir.

Öğrenim görülen ortaöğretim kurum türüne göre İnsani Değerler Ölçeği Alt Boyutları Varyans Analizi sonuçlarına baktığımızda ortaöğretim kurumu değişkenine göre, insani değerler ölçeği alt boyutlarından dürüstlük alt boyutunun puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde farklılaştığı saptanmıştır. Sınıf değişkenine göre İnsani Değerler Ölçeği Alt Boyutlarları Varyans Analizi sonuçlarına baktığımızda ortaöğretim kurumu değişkenine göre, insani değerler ölçeği alt boyutlarından sorumluluk, dostluk/arkadaşlık, barışçı olma, saygı ve hoşgörü alt boyutlarında bir farklılaşma görülmemektedir. Elde edilen bir diğer bulgu ise, ortaöğretim öğrencilerinin akademik ertelemenin ortaöğretim kurumu türü değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda öğrencilerin akademik erteleme göre anlamlı düzeyde farklılaşma gösterdiği bulunmuştur. Yapılan analiz sonucunda genel lisede öğrenim gören öğrencilerin puan ortalamaları meslek lisesinde öğrenim gören öğrencilerinin puan ortalamalarından yüksek bulunmuştur.

Öğrencilerin anne eğitim türüne göre İnsani Değerler Ölçeği Alt Boyutları Varyans Analizi sonuçlarına baktığımızda anne eğitim değişkenin insani değerler ölçeği alt boyutlarından saygı ve dürüstlük alt boyutunun puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde farklılaştığı saptanmıştır. Yapılan analiz sonucunda saygı alt boyutunda ilköğretim mezunu olan annelerin puan ortalamaları ortaöğretim mezunu olan annelerin puan ortalamalarından yüksek bulunmuştur. Dürüstlük alt boyutunda da, ilköğretim mezunu olan annelerin puan ortalamaları üniversite mezunu olan annelerin puan ortalamalarından yüksek bulunmuştur. Anne eğitim değişkenine göre İnsani Değerler Ölçeği Alt Boyutlarları Varyans Analizi sonuçlarına baktığımızda anne eğitim değişkeninin insani değerler ölçeği alt boyutlarından sorumluluk, dostluk/arkadaşlık, barışçı olma ve hoşgörü alt boyutlarında da bir farklılaşma saptanmamıştır. Bir başka bulgu ise, ortaöğretim öğrencilerinin anne eğitim değişkenin akademik

erteleme davranışlarına göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda öğrencilerin akademik göre anlamlı düzeyde farklılaşma saptanmamıştır.

Öğrencilerin baba eğitim türüne göre elde edilen bulguya baktığımızda, İnsani Değerler Ölçeği Alt Boyutları Varyans Analizi sonuçlarına baktığımızda baba eğitim değişkenin insani değerler ölçeği alt boyutlarından sorumluluk, dürüstlük ve hoşgörü alt boyutu boyutunun puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde farklılaştığı saptanmıştır. Araştırmamızdan elde edilen son bulgu ise; ortaöğretim öğrencilerinin baba eğitim değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda baba eğitim düzeyleri ile akademik erteleme arasında anlamlı düzeyde farklılaşma göstermektedir.

KAYNAKÇA

Aydın, İ. P. (2001). Yönetsel, Mesleki ve Örgütsel Etik. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Aydoğan, D. (2008). Akademik Erteleme Davranışının Benlik Saygısı, Durumluluk Kaygı ve Öz Yeterliliği İle Açıklanabilirliği. Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayımlamamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara.

Ayral, A.E. (1992). Akademisyenlerin Çalışmayla İlgili Değerleri, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İngilizce İsletme Bölümü Organizational Behavior Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Balkıs, M., 2006. Öğretmen Adaylarının Davranışlarındaki Erteleme Eğiliminin, Düşünme ve Karar Verme Tarzları İle İlişkisi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlamamış Doktora Tezi.

Bilsky, W. ve Schwartz, S.H.(1994). Values and Personality. European Journal of Personality, 8, 163-181.

Bozkurt, T. (1996). "İşletme Kültürü: Kavram, Tanımı ve Metodolojik Sorunlar". Endüstri ve Örgüt Psikolojisi (Edt: S. Tevrüz). Ankara: Türk Psikologlar Derneği-Kalite Derneği.

Çakıcı, Ç. D. (2003). Lise ve Üniversite Öğrencilerinde Genel Erteleme ve Akademik Erteleme Davranışının İncelenmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Deniz, M. E., Traş, Z., Aydoğan, D. (2007). Akademik Erteleme ve Denetim Odağının Duygusal Zeka Yeteneklerine Göre İncelenmesi. IX. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi,17-19 Ekim. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Dilmaç, B. (2007). Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği ile Sınanması. (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Dilmaç, B, Kulaksızoğlu, A. ve Ekşi H. (2007). "An examination of the humane values education program on a group of science high school students Educational Sciences: Th eory & Practice . Cilt 7, Sayı 3, 1221–1261.

Dilmaç, B., Bozgeyikli, H.& Çıkılı, Y. (2008). Öğretmen adaylarının değer algılarının farklı değişkenler açısından incelenmesi. Değerler Eğitimi Dergisi, 6(16), 65-92.

Dilmaç, B., Hamarta, E., Yiğit, R., Bayır, M. Ve Büyükyıldırım, İ. (2011). The relationship between secondary school students' dysfunctional attitudes and their human values. European Journal of Educational Studies. 3(2), 353-363.

Dilmaç, B., Deniz, M. ve Deniz, M.E.(2009). Üniversite Öğrencilerinin Öz-Anlayışları ile Değer Tercihlerinin İncelenmesi. Değerler Eğitimi Dergisi, Cilt 7, No. 18, 9-24.

Dunlop, F. (1996). Democratic values and the foundations of political education. Values in education and education in values (Ed. J.M. Halstead ve M.J. Taylor). London: Falmer Pres.

Ekşi, H. Ve Dilmaç, B. (2010). Üniversite Öğrencilerinin Genel Erteleme, Karar Vermeyi Erteleme ve Akademik Erteleme Düzeylerinin Sürekli Kaygı Açısından İncelenmesi. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 23 (2), 433-450.

Ferrari, J. R., Johnson, J. L. and McCown, W. G., 1995. Procrastination andnTask Avoidance: Theory, Research, and Treatment. New York: Plenum Press.

Fitcher, J. (1994). Sosyoloji Nedir? (Çev: N. Çelebi). Ankara: Atilla Kitabevi.

Güngör, E. (1998). Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Hofstede, G. (1991). Cultures and Organizations. London: Harper Collins Business.

Johnson, M. E., Gren, K. E. and Kluever, C. R. (2000). Psychometric Characteristics of the Revised Procrastination İnventory. Research in Higher Education, 41(2), 269–279.

Kulaksızoglu, A. ve Dilmaç, B. (2000). İnsani Değerler Eğitim Programı. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, Sayı:12. Sayı:12. 199–208.

Lay, C. H. (1992). Trait Procrastination and Perception of Person-Task Characteristics. Journal of Social Behavior and Personality, 7, 483-494.

Mehmedoğlu, U. (2006). Gençlik, Değerler ve din. Küreselleşme, ahlak ve değerler. (Ed. U. Mehmedoğlu & Mehmedoğlu). İstanbul: Litera Yayıncılık.

Milgram, N.A. and Tenne, R. (2000). Personality Correlates of Decisional and Task Avoidant Procrastination. European Journal of Personality. 14, 141-156.

Milgram, N. A., Sroloff, B. and Rosenbaum, M. (1988). The Procrastination of Everyday Life. Journal of Research in Personality, 22, 197-212.

Pychyl, T.A. , Morin, R.W. and Salmon, R. B. (2000). Procrastination and Planning Fallacy: An Examination of The Study Habits of University Students. Journal of Social Behavior & Personality, 2000 Special Issue. 15 (5),135-150.

Rokeach, M. (1973). The Nature of the Human Values. New York: The Free Press.

Senecal, C., Julien, E. and Guay, F., (2003). Role conflict and academic procrastination: A self-determination perspective. European Journal of Social Psychology, 33, 135-145.

Schwartz, S.H.(1992). Universals in the Content Structure of Values: Theoritical Advences and Emprical Tests İn 20 Countries. In Zanna (Ed.). Advances in Experimental Social Psychology (Vol. 25, pp. 1-65). New York: Academic Pres.

Shearman, S.M.(2008). Culture, values, and cultural variability: Hofstede, inglehart, and Schwartz's approach. The Annual Convention of the International Communication Association, Montreal, QC, Canada.

Solomon, L. J. and Rothblum, E. D. (1984). Academic Procrastination: Frequency and Congnitive-Behavioral Correlates. Journal of Counseling Psychology, 31, 503-509.

Sweitzer, N.G., 1999. "Fiddle-Dee-Dee, I'll Think About It Tomorrow": Overcoming Academic Procrastination in Higher Education. M.A. Thesis, Biola University: The Faculty of The Department of Education.

Ulusoy, K. (2007). Lise Tarih Programında Yer Alan Geleneksel ve Demokratik Değerlere Yönelik Öğrenci Tutumlarının ve Görüşlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi. (Yayınlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Tice, D.M. and Baumeister, R.F. (1997). Longitudinal Study of Procrastination, Performance, Stress, and Health: The Costs and Benefits of Dawdling. Psychological Science, 8, 454-458.

Yorulmaz, A. (2003). Erteleme Davranışının Çeşitli Psikolojik Değişkenler Açısından İncelenmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Ankara Üniversitesi,Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Yeşil, R. & Aydın, D. (2007). Demokratik Değerlerin Eğitiminde Yöntem ve Zamanlama. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11 (2), 65-84.

FOOD OR LOVE? MOTHERING, FEEDING, EATING AND DESIRE IN FAY WELDON'S *REMEMBER ME*

Tatiana GOLBAN
Yrd. Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü

> Breakfast! Bon appétit! If you can.
> The manner of the breakfast declares the aspiration of the family. Some breakfast standing, some sitting, some united in silence, some fragmented in noisiness and some, as in a television commercial, seeming to have all the time and money and good will in the world; and some in gloomy isolation. It is the meal at which we betray ourselves, being still more our sleeping than our waking selves. (Fay Weldon, *Remember Me*)

ABSTRACT: Since the publication of her first novels, Fay Weldon has been continuously acclaimed as a feminist writer whose writings represent an angry retort at the oppressive conditions which trap the contemporary female personality within the traditional boundaries of a patriarchal society. It may be so, but there are many other literary concerns in her novels which, although regard directly the status of women, become independent thematic perspectives and as such deserve to be topics of critical interest. Among them, food and its consumption, which are the central themes of *Remember Me*. The present study aims to disclose the ways in which the novelist confers literary significance to food and employs it as a means of rendering the private and social experience of women, which comprises, in the case of this novel, such issues as self-identity, social interaction, wife-husband and mother-child relations, nourishment, love, desire, and sexuality.

Keywords: food, eating disorders, body, desire, self-identity, mother-daughter relationship, inter-human relationship.

ÖZET: İlk romanlarının yayınlanmasından bu yana Fay Weldon, ataerkil toplumun geleneksel sınırlarında kalan günümüz kadın karakterinin kısıldığı kapanın baskın koşullarını öfkeyle eleştiren feminist bir yazar olarak tanınır. Weldon'ın romanlarında kadınların durumuyla ilgili olsa da eleştirel analiz gerektiren bağımsız tematik perspektifler de yer almaktadır. Bunların arasında *Remember Me*'nin temel izleği "yemek" ve "yemek tüketimi" olarak kabul edilebilir. Bu çalışma, romancının yemeğe verdiği yazınsal önemin etkilerini açığa çıkarmayı ve onu kadının özel ve toplumsal deneyimlerinin –ki romanda bunlar öz kimlik, sosyal etkileşim, karı-koca ve anne-çocuk ilişkileri, beslenme, aşk, arzu ve cinsellik şeklinde ortaya çıkmaktadır- bir aracı haline getirmesinin önemini ortaya koymayı amaçlar.

Anahtar Kelimeler: yemek, yemeğe bağlı bozukluklar, beden, arzu, öz kimlik, anne-kız ilişkisi, insan ilişkileri

I. Introduction: Food and Its Symbolic, Social, and Individual Significance

Eating is an indispensable activity. It is one the first things we learn to do in our life; it is a major source of pleasure and frustration; it is the foundation of our education and enculturation. Food is essential for our survival and it has a social function. On one hand, what is the food we eat, how we eat, who accompanies us while eating, why and what we feel about food are essential questions in the attempt to understand and explain the human relationships in society. On the other hand, "the major significances of eating, however, are not biological but symbolic" (Sceats, 2000: 1). And, continues Sceats, the symbolical significance of eating is great, because, according to psychoanalytic theory, the formative feeding experiences are inscribed in the psyche. The consumption of food represents a fundamental activity in the process of building self-identity and is essential in the definition of family, social class, ethnicity, etc. According to Peter Garnsey,

> food is at once nutrition, needed by the body for its survival, and cultural object, with various non-food uses and associations. Food functions as a sign or means of communication. It governs human relationships at all levels. Food serves to bind together people linked by blood, religion or citizenship; conversely, it is divisive, being distributed and consumed in accordance with existing hierarchies. (Garnsey, 1999: xi)

Appetite, taste and ingestion are signs and means of communication, which firmly circumscribe a person within certain cultural context and invest the eating activity with moral, psychological, and affective values. The growing number of eating disorders in Western societies of the last decades is a clear signal of insecurity of the human about embodiment, the nature of being, as well as of the boundaries between the self and the outside world. The physical boundaries are definitively connected to food and eating activity, since the consumed food passes into and out of the body, normally leading to its shaping. However, not only the body is shaped by food, but also the self is influenced and changed by the nourishment and the provider of the nourishment.

II. Fay Weldon and the Concern with Food and Its Consumption in *Remember Me*

Although the relation between food and human identity has been illustrated in various literary works since Antiquity, we become aware of the growing interest in this concern in the contemporary works of such women writers as Doris Lessing, Angela Carter, Margaret Atwood, Fay Weldon, and others. This situation occurs as a consequence of the tradition established in Western culture, in which the woman is the producer and the provider of food, with all the powers and services it implies. Of course women's writings have various other areas of concern apart from the one suggested above, but we cannot avoid the temptation to explore the female culinary sensuousness, her authority in cooking and the exertion of power through food and acts of eating, which are lavishly presented in contemporary female writings.

This article considers the contemporary writer Fay Weldon and her novel *Remember Me* (1976) in its concern with society, power and women's roles and experiences which are coded, among other things, through food, appetite, eating and female body. A prolific novelist, playwright, television and radio script writer, Fay Weldon deals with the subjects of sexual initiation, marriage, infidelity, divorce, contraception, abortion, motherhood and housework. Her novels reveal the difficulties of establishing

self-identity and meaning in a world in which love does not last, marriage is not happy and motherhood is not serene. These subjects are explored in close relation to the issues concerning the female body, desire, food and nurturing activities.

Described by Lynn Schwartz as an "urban tale of middleclass marital reshuffling, proliferating guilt, resentment, awkward diner parties, and left-over children" (Schwartz, 1977: 560), the novel *Remember Me* focuses on the revenge of a jilted ex-wife Madeline who dies early in the story only to return to haunt and persecute her ex-husband Jarvis, the architect, and his new wife Lily through the agency of Margot, who is Jarvis's part-time secretary and a doctor's wife. Gentle Margot, unacknowledged wife and mother, gradually assumes the identity of Madeline, the wronged wife, and exerts Madeline's revenge on the new couple. Somehow Margot, named during this period as Margot/Madeline, absorbs enough of Madeline's energy and anger to force her family to remember and recognize her and accept her demand to bring Hilary, the architect's and Madeline's daughter, into their family. By the time of the funeral, Margot/Madeline achieves an admission of guilt and apology from Jarvis and Lily and the settlement of Hilary with Margot's family rather than with Jarvis and Lily. Even the spoiled and extraordinary step-mother Lily, who almost loses her son Jonathan to Madeline's revenge, learns to appreciate the fragility of life and love, promising to be a better mother and step-mother in the future.

III. Food and Nurturing Revealing Motherhood

One of the most important themes in Fay Weldon's novel is that of mothering, which is made explicit through the motif of food-giving and nourishment. In Western culture, the connection of food to love centers traditionally on mother, since she is the most important figure in an infant's world, the one who nourishes, fulfills and completes. The mother is the person who forms the child's appetite and expectations of the world and develops the table manners and other manners and values which would be important throughout adult life.

Along with the food, the mother nurtures to her child love, encouragement, frustration or fear. Considering this power of formation over someone's self, the ancient matriarchal archetypes present maternity as limitless and unquestionable authority. However, the role of mother in Western world is a confusing one, taking into account the overwhelming and powerful role of mothers, on one hand, and the social and domestic disempowerment by their nurturing and serving role, on the other hand.

Fay Weldon explores and portrays many of the complexities of maternal nurturing, ranging from anxious infantile hungers and difficulties of relationship to the paradoxical demands of the mothering role itself. Madeline, one of the maternal figures presented in the novel, cannot think of anything else but revenge against her former husband Jarvis and his new wife Lily. Poor, divorced, and depressed, she lives in a squalor that announces the world about her victimization: "Oh, I am Madeline, the first wife. I am the victim. I have right on my side. It makes me strong. I feed on misery." (Weldon, 2003: 16) To be betrayed by her husband and the much younger Lily represents the source of Madeline's recurrent wrath.

Madeline is forty-four and is very thin: "She eats and eats Sugar Puffs by the jumbo-size packet, and tinned milk (cheaper than fresh) by the dozen cans – but Madeline just gets thinner and thinner."

(Weldon, 2003: 12) She lives her life structured by consumption: the consumption of food and television. The pastimes as well as the foods are unnourishing and insubstantial. Her excessive eating has less to do with satisfying hunger than with soothing herself: food, similar to drink, sleep, radio and TV, is a drug, a kind of escapist entertainment that demonstrates Madeline's decision to become a consumer par excellence who produces and provides nothing. In her grimy basement flat with barred windows she abandons all efforts toward cleanness and cooking, leaving her face and body dirty and letting the kitchen be damp and unused. "Why have toast when bread and butter will do?" (Weldon, 2003: 13)

These descriptions of Madeline's carelessness evoke the revulsion that Julia Kristeva describes as "abjection". The process of abjection is caused by what "disturbs identity, system, order. What does not respect borders, positions, rules" rather than by "lack of cleanliness" per se (Kristeva, 1982: 4). The soiled and constantly eating Madeline, dressed in ragged clothes, exemplifies the grotesque body as described by Bakhtin: both abjection and grotesque suggest a failure of control, a transgression of boundaries. The grotesque body is the body in transition, the unfinished and open body which outgrows itself and which is not separated from the rest of the world (Bakhtin, 1968: 26-27).

Fay Weldon describes her protagonist as following: "Madeline! Madeline the ogre, the vampire, looking not so much dangerous as dirty and depressed (…) Madeline brought down, reduced, humbled by life and Lily." (Weldon, 2003: 52) Feeding continuously on misery and hatred, she laments in her basement flat, leaving her maternal concern to "evaporate altogether in the general depression of the morning" (Weldon, 2003: 11). Having the custody of her only child, Madeline profoundly affects her daughter's appetites and capacity for future nurturing, allowing Hilary to eat herself to huge proportions with Sugar Puffs, adding more and more sugar on the already sweetened cereal. Madeline, having neither energy nor desire to stop her daughter from destroying herself, is absent and ineffectual as a mother: "Hilary is walking witness to Madeline's wrongs, Madeline's ruin. See, says Madeline in her heart, regarding Hilary, see what has become of me. See what Jarvis has done?" (Weldon, 2003: 11). Hilary is fourteen and weighs 154 pounds. With large feet and large bust, Hilary copes with the misery of her unhappy life – being the product of an indifferent father and a vindictive mother – by living on sweets.

The truest victim and casualty in the novel, Hilary silently cries out to her mother: "Mother, do you hear me? I need your help. I am growing stunted, I know I am. If you don't do something soon, I'll fall apart like some dried-up walnut, and you will find me withered in my shell inside (…) Mother, do you hear?" (Weldon, 2003: 91) The hopeless abusive mother drives her child not only to overeating but also to a deep sense of guilt:

> I am Hilary. I am the daughter of two houses, at home in neither. I am the girl who should have been born a boy, forcing my parents apart by disappointment. Well, something made this separation, something came between them, entered in, and pierced and tore apart. Me? In all probability. My fault, but not my doing. (Weldon, 2003: 90)

Such an anxiety has partly to do with the absence of a nurturing mother figure that would be responsible for giving food and love to her child and also for comforting and pacifying her fears. Weldon portrays Hilary as an anxious daughter, desperate for food and attention, yearning to be cuddled by her mother,

because she feels alone and frightened. But when she climbs into her mother's bed and "lies there sleepless, cold and lardy, against her mother's hard and feverish side", she remains uncomforted "like any usurper to an abdicated throne." (Weldon, 2003: 2)

The maternal failure in the case of Madeline can be also suggested by the chilly disregard with which she treats her daughter, while preferring the self-imposed state of suffering and victimization. She neither supervises the nurturing nor intervenes in her daughter's periods of distress and unhappiness, and her relief at being spared of Hilary's company – when the daughter goes to school or to her father's house for the weekends – is almost palpable: "Madeline values her peaceful weekends: her Saturday and her Sunday, minus Hilary, marked by nothing more demanding than the change of programme on the radio." (Weldon, 2003: 53) This negative mothering and "failures of nurturing don't have to be associated with malignity"; on the contrary, they may "reflect a mother's own insecurities and inadequacies" (Sceats, 2000: 18). Crushed and disappointed, Madeline's nurturing consists of attempts to mold Hilary into a figure resembling their pet, a guinea pig that lives in a cage and eats every morning the same Sugar Puffs and old cabbage leaves in the evening.

Besides her failure to nurture, Madeline experiences a "sense of embattlement" (Sceats, 2000: 19) originating, partially, in the ambiguities implied by the role of a mother. Viewed through a child's perspective, the mother represents a great authority, an immeasurable power; however, the child, not always willing to cooperate and obey, can confront the mother with a great, powerful will. Madeline's desire to control what her daughter wears and eats leads Hilary to revolt against her mother's impositions: "Then let me find my own way out of it, please!" (Weldon, 2003: 15) To experience domination and powerlessness at the same time is deeply frustrating for Madeline. It is disturbing for her to deal at once with omnipotence and the lack of power, the sense of disempowerment being emphasized in her case by her being abandoned by Jarvis and by her living on his low alimony.

No such disempowerment is presented in the other maternal figure of the novel, who is Lily, Jarvis's second wife, his "lucky ticket in the lottery of life" (Weldon, 2003: 6). Lily spends enormous sums of money refurbishing the house and giving lavish dinner parties. Lily introduces herself as the architect's wife, no longer the lowly butcher's daughter:

> It was my mother, Ida, on her wild Australian shore, who taught me how to care so well for possessions, both material and human, there being so little of either about. How pleasant everything is since I became the architect's wife. All things around me ordained, considered, under control. The house is well converted, the plasterwork is sound, the polished floor blocks on the ground floor are both practical and attractive; the carpets upstairs are both luxurious and hard-wearing. Is this not what Jarvis has worked for; what I myself made possible for him? How happy we are – like children. (Weldon, 2003: 30)

The beautiful, young and desirable Lily wishes everything to be beautiful and perfect, like she is. Not only has she achieved perfection in her household, which is, according to Madeline, "a monument of sickly self-esteem" (Weldon, 2003: 51), but she has done so with her husband and son, or so it seems to her. Jonathan, their two-year old child, has learned to climb into his own high chair and to sit quietly

while Lily prepares the meal. Receiving great disapproval when he cries or makes a fuss and gets little affection otherwise, Jonathan has learned how to keep the peace, just as Jarvis has.

The nurturing characteristic of mothering and the pleasures obtained from feeding people is obvious in the satisfaction Lily manifests while preparing the breakfast:

> Lily squeezes fresh chilled oranges into the blender, adds honey, and blends for fifteen seconds. She has iced glasses waiting. She put them in the refrigerator the night before, as is her custom. Lily's husband and son wait obediently at the breakfast counter, their faces and hands washed, their hair combed, marveling at such wifely and maternal excellence. The coffee is filtering, newly made from freshly ground, lately roasted beans. Eggs from the health-food shop have been boiled for three and three-quarter minutes: the starch-reduced bread has been evenly toasted, shaken free of crumbs and placed in the little white chine toast-rack. The tablecloth is white and clean: the china blue and white: knives and forks, carefully washed by hand and not in the machine, retain their strength and colour. (Weldon, 2003: 5-6)

The pleasure of creating nourishment and well-appreciated food empowers Lily in her household, while Jarvis "sits, waits, watches and marvels" (Weldon, 2003: 6) at the sight of his extraordinary wife. This aspect of positive maternal nurturing in the case of Lily might suggest the relationship between food and love, a relationship which is almost inseparable in the first stages of an infant's life, "especially for mothers who breastfeed, and women almost invariably express love for their children through food" (Sceats, 2000: 20). However, the satisfaction Lily experiences through her gift of nourishment might have dangerous consequences upon its receiver, Jonathan, which questions Lily's capacity to nurture her child on love through the means of food: "Lily washes Jonathan's silver christening spoon. Jonathan needs it for his egg. Lily cleans the spoon with silver polish every single day (…) The spoon is becoming very thin, almost sharp. If Lily carries on like this, Jonathan will cut his little mouth on its edges." (Weldon, 2003: 6-7) Therefore, Lily's pretence of a careful, loving and nurturing mother supports only her narcissist obsession with self-perfection.

Lily's narcissist fixation as a perfect mother is made explicit in the following fragment: "I even want Hilary, Jarvis's child. I want Hilary to be happy too, to make up for all things she's lost, all the things Madeline has taken from her. I want to show everyone what a truly successful person I am: wife, daughter, mother, stepmother." (Weldon, 2003: 33) In her desire to exhibit to the entire world her care for Hilary, Lily forgets or fails to admit that she is the first reason for the child's deprivations. She runs everything efficiently around Hilary when the latter spends the weekends in their house, aiming to slim Hilary down. It becomes her great preoccupation, her earnest desire: "On Saturdays and Sundays Lily gives Hilary a breakfast of lemon tea with artificial sweetener, two boiled eggs and one slice of starch-reduced toast spread with low-calorie margarine." (Weldon, 2003: 11)

In one of her articles focused on nursing mothers, Stephanie Demetrakopoulos claims that "women who force their children to eat, who stuff them with food/love, may be extending their lactation powers and own fulfillment, forcing the child to act as the replete and filled vessel of her gift of nourishment." (Demetrakopoulos, 1982: 432) Between Lily's satisfaction as a giver of nourishment and Madeline's failure of nurturing, Hilary is revealed as a true victim, with her expanded bosom, a puffy face, a double

chin and a stogy body, since "Lily's breakfast, followed by equally austere lunches and dinners, cannot, alas, undo the damage done by Madeline on Monday, Tuesday, Wednesday, Thursday and Friday." (Weldon, 2003: 11)

The wicked stepmother's apparent desire to help Hilary has definitely nothing to do with love and care for her stepdaughter, but explicitly with Lily's empowerment and desire to control and subdue Hilary. The novelist discloses this wish through Lily taking Hilary to the hairdresser to have her long and golden hair cut, the hair being the only beautiful attribute of this otherwise disgraceful child. This action suggests not only the taming and the subdual of the stepdaughter, but also her mutilation, since the child cries and remains frustrated for a long time. In her anxiety to hide her new look, Hilary screams: "Don't look at it. It's horrible. I can't go out of the house for at least six weeks." (Weldon, 2003: 85)

The cruel and indifferent Lily continues the line of abusive mothers presented by the novelist. It seems that Weldon undermines the potential of a biological mother to fulfill the nurturing and the feeding aspects of motherhood. Instead, she creates a substitute figure, a non-biological mother who is allowed to behave 'maternally'. This is Margot, the doctor's wife, who is the mother of two healthy children and later also the substitute mother to Hilary. Margot introduces herself at the beginning of the novel: "Oh, I am the doctor's wife, waking. I am Margot, housewife, mother, waking to the world I have made; a worm and homely place, in which others grow if not myself. How nice!" (Weldon, 2003: 4)

Margot is a loving mother for her children and her affection and dedication finds a powerful expression through her cooking. She prepares bacon and eggs 'delicately', and the fresh meat pies prepared for her family are described in the novel in very comforting terms. The radiant and homely picture developed by the novelist sketches a maternal archetype, but this archetype is an equivocal one. The offering of food and the offering of love are inseparable in the case of Madeline, but she is a passive wife who always puts her husband's needs first, then those of her children and only at the end her own needs. Concerning nurture, Madeline feels empowered, since she is a powerful provider of food and an irresistible authority.

However, this position, rooted in her nurturing and serving role, enslaves her in the family background. Her husband and children see her only in this inferior hypostasis and for a long time she refuses to admit the mistreatment. Instead, she scrubs and cleans, keeping herself too busy with domestic drudgery to be able to question her position in the family hierarchy. With "her past unacknowledged, her future unquestioned, making herself useful, as women do" (Weldon, 2003: 4), Margot plows through the dullness of her life without complaint. Her husband, Philip, is not openly abusive, and neither he nor the children consciously victimize and enslave Margot, but their quiet expectation of family peace, submission, order, nurturing, and dinner leaves her feelings unappreciated and invisible. Accustomed to self-sacrifice and denial, Margot has a difficult time, breaking the old patterns that seem to have held the family together but have provided little spiritual nourishment for herself as a mother and wife.

IV. The Thematic Juxtaposition of Food and Eating with Love, Desire and Sex

The satisfaction or dissatisfaction with nourishment and the status of the woman as the provider of nourishment should be considered also in relation to human desire. The idea that 'the way to a man's

heart lies through his stomach' is widespread in Western culture. Women imitate sometimes the infantile experience of feeding/love in their relationship with husbands, playing the roles of mothers and manipulating them like they do with their children. Not only do women exert their authority and control over food, but they also "are able to take advantage of men's subordination to the powerful maternal figures of their childhoods". (Sceats, 2000: 21) Certainly the nourishment, as an expression of love, could not be limited to the references to maternity and sexuality. Disinterested offering of love/food, as expression of nourishment, could be also considered in relation to friendship, sisterhood, altruistic compassion, responsibility, and religious engagement. However, the sexual love emphasizes most brightly the relation between food and love; the courting and seduction, or the declaration of love, in literature, as well as in life, are frequently accompanied by food and drink.

It can be said that Fay Weldon creates a *qui pro quo* motif in the food relations of actual lovers, or potential lovers, or ex-partners. The adultery of Jarvis and Margot took place many years ago at a party, after both of them having eaten and drunk excessively. Jarvis forgets the incident that has dissipated in the air similar to the drink he had during that night. What else to be expected? "It had been a dimly-lit party, in the days when most people smoked, and the smell of hot punch had filled the air, and one girl had been much like another, tight-waisted and teetering around on stiletto hills." (Weldon, 2003: 39) Margot, on the contrary, holds the encounter as one of the most precious memories; for her, this adultery confers power over her husband Philipp, who ignores her and is indifferent to her, and grants power over Jarvis as well, who has forgotten everything long ago, but she hides this "secret knowledge" that thrills and excites her throughout the entire life.

The correlation of food and sex is a complex one and it is interlocked with the connotation of appetite in the case of the two drives. Even the term 'sexual appetite' refers clearly to the relation between food and sex: "The link is made linguistically, so that what is subject specific language moves freely between the two areas of food and sexuality, people being described as 'tasty', a 'dish' or a 'tart', or people being said to 'feast their eyes' on the object of desire, to be hungry for love." (Sceats, 2000: 22) Madeline in her youth was a very attractive woman, "bright as a button", entertaining and energetic, brave and rebellious. Her boldness made Jarvis desire her a lot: "what an angry little girl she'd been, smearing the walls with far worse than puffed wheat" (Weldon, 2003: 61). Ironically, the fact that she was at the beginning too bold determined Jarvis's appetite and desire for her to cool down. "Neglecting the washing-up on the grounds that it was trivial, housework humiliating, cooking a waist of human energy and world resources" (Weldon, 2003: 60), Madeline fails not only in her role of mother, but also in her role of wife, being ineffective as a nurturer of her husband's desires.

After discovering Jarvis's adultery, Madeline considers sexual fidelity meaningless, returning home "from God knows where but suspiciously late, smelling of drink and sex". (Weldon, 2003: 61) Abandoning every attempt at cooking and every attempt to love, Madeline is not able to nurture the needs of her hearth, which leads to her being abandoned by Jarvis: "Sex is good enough for Madeline, not for Jarvis. Jarvis falls in love with Lily. Who's to blame him?" (Weldon, 2003: 56)

The image of food and eating as a sexual metaphor has a long established tradition, such a connection between food and sexuality being explained by the possibility of food and sex to perpetuate life. Both are associated with bodily needs, act upon body and set the mind towards it. Undoubtedly, food and sex

interweave through the agency of the body and it is important for the continuation of life to stimulate and satisfy both appetites. However, the psyche, more than the body, provides a very persuasive interrelation of these two strong appetites. In his 'Three Essays on the Theory of Sexuality', Freud claims that the sexual instinct originates in the infant's earliest experiences of eating. By being nourished at the mother's breast, that is to say, by sucking the milk from the mother's breast, the infant achieves a proto-sexual satisfaction. The activity of sucking and of receiving the milk stimulates the mucous membrane of the mouth, thus generating a sexual pleasure. In this case, Freud considers that lips "behave like an erotogenic zone", and continues:

> The satisfaction of the erotogenic zone is associated, in the first instance, with the satisfaction of the need for nourishment. To begin with, sexual activity attaches itself to functions serving the purpose of self-preservation and does not become independent of them until later. No one who has seen a baby sinking back satiated from the breast and falling asleep with flushed cheeks and a blissful smile can escape the reflection that this picture persists as a prototype of the expression of sexual satisfaction in later life. The need for repeating the sexual satisfaction now becomes detached from the need for the taking nourishment. (Freud, 1961: 181-182)

It is clear that Freud considers the sexual desire to originate and develop out of the fulfillment of the hunger for food. Likewise, in Fay Weldon's novel, food and its consumption are strongly interwoven with sex and power, and her writing suggests the inevitability of this interconnection. In *Remember Me*, the issue of food is presented as the center of desire and eating as a fundamental act. The food preparation and the activity of eating may imply stimulation of desire, satiety and also narcissistic self-contemplation of some characters. It is the case of Lily, in her relation with Jarvis, who manifests a strong sexual behavior through the implication of food: "Lily and Jarvis! What games they play, in bed and out of it." (Weldon, 2003: 30) Lily, beautiful as a 'painted angel', with long and full legs and rounded buttocks, with high and rounded breasts, always going bra-less, holds the control over Jarvis' food and drink, but also over his morning and evening sex. Weldon emphasizes Lily's narcissism in her contemplation of herself, her body and also her perfect food preparation for Jarvis. Her sensuality implies power, especially sexual power. Lily is a woman who likes to hold everything under control: Jarvis's diet (whose waist was thirty-eight inches when he married Madeline but now is thirty inches) and even his digestion or indigestion. Her concern with Jarvis's body is also a part of her narcissistic desire to make him "erect, rouse this pale stiff lovely Lily to passion, flush her cool skin with intemperate desire". (Weldon, 2003: 7) Lily's power is obvious not only in their sexual relation, but also in the food that begins to upset Jarvis' stomach:

> Last night's drink and this morning's sex still fuddle his perceptions of the world. Jarvis breathes heavily as he waits for his egg in the pause between orange juice and coffee. The orange juice, so fresh and cold, trickled in a chilly stream down his throat and to his stomach, and now lies there, acid and uneasy. Jarvis does not like orange juice but scarcely cares to say so. (Weldon, 2003: 6)

Lily's particular exploitation of her role as nurturer, her sexuality, and Jarvis's obedience and disempowerment are evident in this fragment. Lily experiences self-contemplation and self-satisfaction generated by her empowerment, whereas Madeline experiences 'abjection', as to mention again Julia

Kristeva's term. Madeline acknowledges her failure as a mother, wife and woman, realizes that she has been thrown away from all these positions, and this determines her feelings of self-disgust and guilt, and a sense of impurity and insecurity. Her last and desperate date and sexual experience with Mr. Quincey proves to be another disaster, since Madeline is able neither to take nor to offer satisfaction, but only feigns excitement and pleasure. Questioning her self-identity, which is highly precarious, Madeline feels vulnerability and guilt. Before her death, she examines once again her situation which seems repulsive to her:

> Oh, I am Madeline, I am the first wife, I am the rightful one. My house, my home, my life, gone with my marriage. Myself left walking about the world, striped of my identity. I am Madeline: I am Hilary's mother. I cannot give her what she needs. But what am I to do? I cannot take pleasure in her; as Iris took no pleasure in me. There is a mist over my eyes: the weariness of hating too much, too silently. Hilary will wither in spite of my love, because of it, like a dried-up walnut in its shell: she can take no nourishment from me. I consume myself; there is nothing left over. (Weldon, 2003: 92)

Does this experience signify the total collapse and failure of mothers and women to nurture? Definitely not. As mentioned earlier, Weldon suggests that if the biological mother fails, the nurturing and feeding aspects of motherhood can be transposed onto substitute figures. Margot, after Madeline's funeral, takes Hilary to her house; Margot and her family make the necessary adjustments to accommodate Hilary and eventually the peace and equilibrium of the household are restored. Setting her home once again and re-entering the role of nurturer, Margot reassures the pleasures of servitude and succeeds in reconciling with herself and others, above all with Madeline by means of identification:

> I am Margot, the doctor's wife, no longer young. I shall be happier, now that I have acknowledged grief, and loss, and the damage done to me by time, and other people, and events; and the damage that I did (…) I am Margot and Madeline in one, and always was. She was my sister, after all, and she was right: her child was mine, and mine was hers. (Weldon, 2003: 277)

Weldon emphasizes the necessity to establish new and alternative models for caring, nurturing, and responsibility. The prospect to achieve these models might seem utopian; however, the concept of the repetition of certain patterns of motherhood is a vivid one. We know from the experience of life that people who have been abused tend themselves to abuse other people. Nancy Chodorow suggests that "mothering itself is a repeating pattern"; she also claims that mothers produce daughters with definite "mothering capacities" and "evident desire to mother". (Chodorow, 1978: 7) This is exactly the case of Margot and also that of Hilary, the latter enjoying the pleasure of mothering her half-brother Jonathan. This aspect suggests the victory of the nurturing potential and also of the desire to care for others. The victory of Margot, who establishes herself once again as an authoritative nurturer in the house, gives hope of eventually being victorious to Hilary, who is now Margot's daughter and as such would imitate the mother. Hilary's final song of liberation and victory is obvious:

> Oh, I am Hilary, daughter of a once-living mother, mother of children yet unknown. I shall never eat Sugar Puffs again, MY MOTHER'S DEATH HAS SET ME FREE. My life, her

> death – that's the sum she gave me. Dying was the best thing she could do for me – this was her good and final gift. (Weldon, 2003: 274)

Conclusion

At first sight apparently a narrative of marital revenge, the novel is, as we have attempted to argue in the present study, much more complex than that, its thematic level comprising a large number of perspectives and concerns. Among them, of primary importance stands the idea of food and its consumption, which is presented and developed in relation to the issues regarding family life and matrimonial links, love and sexual desire, nourishment and care, and the status of woman as wife and mother.

The novel ends with a sense of reconciliation and the prospect of fulfillment of a woman's personality, Fay Weldon advocating and confirming by *Remember Me* and her other novels the powerful and eventually the victorious position of female characters and female authorship in the contemporary period despite the repeated declarations about the oppressive situations that continue to trap the female personality in a patriarchal society.

REFERENCES

BAKHTIN M. (1968) Rabelais and His World. Cambridge, MITP.

CHODOROW N. (1978) The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender. Berkeley, University of California Press.

DEMETRAKOPOULOS S. (1982) The Nursing Mother and Feminine Metaphysics: An Essay on Embodiment. In: Soundings: an Interdisciplinary Journal, nr. 65 (4), pp. 430-443.

FREUD S. (1961) Three Essays on the Theory of Sexuality. In: The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, vol. VII. London, Hogarth Press and The Institute of Psycho-Analysis.

GARNSEY P. (1999) Food and Society in Classical Antiquity. West Nyack, Cambridge University Press.

KRISTEVA J. (1982) The Powers of Horror. New York, Columbia University Press.

SCEATS S. (2000) Food, Consumption and the Body in Contemporary Women's Fiction. Port Chester, Cambridge University Press.

SCHWARTZ L. (1977) Quartet Plus Ghost: Review of Remember Me by Fay Weldon. In: Village Voice, 3 January 1977, nr. 58, rpt. Contemporary Literary Criticism, vol. 9.

WELDON F. (2003) Remember Me. London, Flamingo.

KARBON PİYASALARI VE TÜRKİYE PERSPEKTİFİ

Hakan ÇELİKKOL
Yrd. Doç. Dr. DPÜ İİBF İşletme Bölümü

Nasıf ÖZKAN
Arş. Grv. DPÜ UBYO Bankacılık ve Finans Bölümü

ÖZET*:* Atmosferdeki sera gazı emisyonu artışına bağlı olarak küresel ısınmanın da arttığı, bu durumun iklim değişikliklerine, bazı alışılmadık çevresel olaylara ve dolayısıyla büyüme ve kalkınma üzerinde olumsuz etkilere neden olacağı bilim adamlarınca dile getirilmektedir. İklim değişikliğinin olumsuz etkilerini azaltmayı hedefleyen Kyoto Protokolü ile birlikte, özellikle emisyon ticareti, çokça tartışılan iklim politikası aracı haline gelmiştir. ABD'de 1970'li ve 1990'lı yıllarda bazı ulusal emisyon ticareti programlarının ortaya çıkmış olması da emisyon ticaretine olan ilginin artmasının diğer bir nedenidir. Buna bağlı olarak, emisyon ticareti kapsamında birçok ulusal ve uluslararası program oluşturulmuş ve ülkelere verilen emisyon izinlerinin bu programlar dahilinde tezgâhüstü piyasalar ve borsalarda spot ve türev ürünler olarak işlem görmesi sağlanmıştır.

Çalışmada, öncelikle iklim değişikliği sorunu, ekonomik etkileri ve buna karşı alınan küresel önlemler hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra, dünya karbon piyasaları ve bu piyasalarda işlem gören ürünler açıklanarak, konu ülkemiz finans piyasaları açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler*:* Karbon piyasaları, Kyoto mekanizmaları, emisyon ticareti, AB ETS.

CARBON MARKETS AND ITS PERSPECTIVE FROM TURKEY

ABSTRACT*:* Scientists have expressed that the increase in greenhouse gas emissions in the atmosphere causes an increase in global warming which results in climate changes, some unusual environmental events, and has negative effects on economic growth and development. With the adoption of the Kyoto Protocol, aiming to reduce the negative effects of climate change, especially, emissions trading have become widely discussed as an instrument of climate policy. The emerging of some of the national emissions trading programs in the US in the 1970s and 1990s has also increased the interest in emission trading. Therefore, in terms of emissions trading many national and international programs have been established and within these programs the emission allowances of countries have been traded as spot and derivatives instruments on the over-the-counter markets and stock exchanges.

This paper first gives a brief overview of the issue of climate change, its economic impacts and global precautions taken against climate change. Then, the world's carbon markets and instruments traded on these markets are explained. Also, the issue is reviewed in terms of Turkish financial markets.

Keywords*:* Carbon markets, the Kyoto mechanisms, emissions trading, EU ETS.

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ SORUNU VE EKONOMİK ETKİLERİ

Yapılan tüm bilimsel araştırmalar, dünya iklim sisteminde bir bozulmanın olduğunu göstermektedir. Doğal dengenin bozulmasında büyük etken olan insanlar eğer gerekli tedbirleri almazlarsa, küresel ısınmaya bağlı iklim değişikliklerinin ve bozulmaların daha da artacağı öngörülmektedir. İklim değişikliğinin ekonomi üzerindeki etkilerinin incelendiği Stern Raporu'nda, iklim değişikliğinin; enerji, sanayi, ulaşım ve arazi kullanımı gibi ekonomik faaliyetlerle ilişkili sera gazı emisyonlarındaki artıştan kaynaklanan küresel ısınmanın sonucunda ortaya çıktığı belirtilmektedir. Mevcut durum itibariyle, sera gazı emisyonları içinde en büyük pay gelişmiş ülkelerin iken, 2020'lerde gelişmekte olan ülkelerin emisyon seviyelerinin gelişmiş ülkelerin bugünkü emisyon seviyelerine eşit olacağı öngörülmektedir (Yamin, 2005: xxxvi; Brohé vd., 2009: 16).

İklim değişikliğine neden olan sera gazı emisyonu seviyeleri (CO_2'ye eşdeğer olarak ölçülür) 1750'lerde 280 ppm (ppm: milyonda bir) seviyelerindeyken, bugün yaklaşık 430 ppm seviyelerine yükselmiştir ve bu yükseliş her yıl 2 ppm'den fazla olmaktadır. Herhangi bir önlem alınmazsa ve dünya aynı oranda karbonu atmosfere bırakmaya devam ederse, 21. yüzyılın sonuna gelmeden emisyonlar 750 ppm'ye, buna bağlı olarak küresel sıcaklık da sanayi devrimi öncesi seviyelerin 2.2-6.4 ^{o}C üzerine çıkacaktır. Buna karşılık, atmosferdeki sera gazı seviyeleri 450-550 ppm arasında CO_2 (karbondioksit)'e eşdeğer seviyelerde tutulabilirse, iklim değişikliğinin kötü etkilerinin önemli ölçüde azaltılabileceği tahmin edilmektedir (Stern, 2007: vii; IMF, 2008: 33).

İklim değişikliğinin büyüme ve kalkınma üzerinde ciddi etkileri söz konusudur. Stern Raporu tahminlerine göre, küresel ısınmaya karşı harekete geçilmezse, iklim değişikliğinin maliyeti her yıl küresel GSMH'nin en az %5'ini kaybetmeye eşdeğer olacaktır. Eğer geniş çaplı riskler ve etkiler de hesaba katılırsa, kaybın GSMH'nin %20 veya daha fazlasına çıkabileceği vurgulanmaktadır. Buna karşılık, sera gazı emisyonlarının iklim değişikliği üzerindeki kötü etkilerini azaltmak için alınacak tedbirlerin maliyetinin ise, her yıl küresel GSMH'nın yaklaşık %1'i kadar olacağı tahmin edilmektedir. Bu nedenle, raporda iklim değişikliğinin küresel bir problem olduğu ve alınacak önlemlerin de uluslararası olması gerektiği vurgulanmaktadır.

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ SORUNUNA KARŞI ALINAN ÖNLEMLER

1992 Rio Zirvesiyle imzaya açılan ve 1994'te yürürlüğe giren BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (United Nations Framework Convention on Climate Change -UNFCCC-) ile 2005 yılında UNFCCC'ye ek bir anlaşma olarak yürürlüğe giren Kyoto Protokolü, iklim değişikliğini ve bunun olumsuz etkilerini azaltmayı hedefleyen küresel bazlı girişimlerdir. UNFCCC'de sera gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik eylem stratejileri ve yükümlülükler düzenlenmiştir (Türkeş, 2001b: 2; Alper ve Anbar, 2008: 226). Kyoto Protokolü ise, iklim değişikliği ile savaşmak adına 1997 yılında kabul edilmiş ve 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. Protokol, UNFCCC doğrultusunda küresel ısınmayı azaltmaya yönelik ilk uluslararası anlaşma olup, ilgili ülkeler 2008-2012 yılları arasında sera gazı emisyonlarını 1990 yılı seviyelerinin ortalama %5 altına indirmeyi taahhüt etmiştir. Protokol, bazı mekanizmalar aracılığıyla sera gazlarını azaltmayı hedeflemektedir. Bunlar "Ortak Uygulama (Joint Implementation -JI-)", "Temiz Kalkınma (Clean Development Mechanism -CDM-)" ve "Emisyon Ticareti (Emission Trading -ET-)" mekanizmalarıdır. Ortak Uygulama ve Temiz Kalkınma proje bazlı mekanizmalar iken, Emisyon Ticareti piyasa bazlı bir mekanizmadır.

Ortak Uygulama Mekanizması ile, emisyon hedefi belirlemiş gelişmiş herhangi bir ülke, yine emisyon hedefi belirlemiş bir başka gelişmiş ülkede emisyon azaltımına yönelik ortak projeler yürütebilmektedir. Bu projeler sonunda emisyon hacmini azaltmayı başaran ev sahibi ülke "Emisyon Azaltım Birimi (Emission Reduction Unit -ERU-)" adı verilen krediler kazanmakta ve kazanılan bu krediler emisyon hedefi belirlemiş yatırımcı ülkeye satılabilmektedir. Böylece, yatırımcı ülke satın almış olduğu kredileri toplam hedefine ekleyerek sera gazı emisyonunu arttırabilirken, transfer edilen emisyon azaltım kredisi miktarı ev sahibi ülkenin toplam sera gazı emisyonundan düşülmektedir. Ortak Uygulama Mekanizmasına katılan ülkeler, Kyoto Protokolü taahhütlerini esnek ve maliyet etkin olarak gerçekleştirirken, projeye ev sahipliği yapan ülke de yabancı sermaye yatırımları ve teknoloji transferinden yararlanmaktadır (www.unfccc.int, 2010). Çoğu Ortak Uygulama projesi, endüstrileşmedeki yetersizliği ile emisyon azaltmanın nispeten daha ucuza mal edildiği Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinde geliştirilmektedir (Kadılar, 2010: 26).

Temiz Kalkınma Mekanizması ise, emisyon hedefi belirlenmiş gelişmiş bir ülkenin, emisyon hedefi olmayan gelişmekte olan bir ülkede yapmış olduğu emisyon azaltıcı proje yatırımları yoluyla "Sertifikalandırılmış Emisyon Azaltımı (Certified Emission Reduction -CER-)" kredisi kazanmasını ve kazanılan bu kredi sayesinde, ülke içerisinde bu kredi miktarı kadar daha fazla emisyon yapma hakkı elde etmesini sağlamaktadır. Görüldüğü gibi, Ortak Uygulama projeleri bir başka gelişmiş ülkede gerçekleştirilirken, Temiz Kalkınma Mekanizması projeleri gelişmekte olan ülkelerde uygulanmaktadır. Temiz Kalkınma Mekanizması, gelişmiş ülkelerin emisyon azaltım taahhütlerine riayet etmelerini desteklerken, gelişmekte olan ülkelere de sürdürülebilir kalkınmada yardımcı olmaktadır (www.unfccc.int, 2010). Sera gazları atmosfere homojen bir şekilde dağıldığından, azalma nerede gerçekleşirse gerçekleşsin, CO_2 oranındaki azalmanın etkisi her yerde aynı olmaktadır. Bu da emisyon azaltımının marjinal maliyetin en düşük olduğu yerde gerçekleştirilmesi için oldukça önemli bir nedendir. Endüstrinin yetersiz ve çevre yönetmeliklerinin nispeten daha gevşek olması nedeniyle, sera gazı emisyonunu gelişmekte olan ülkelerde azaltmaya çalışmak, gelişmiş ülkelerde olduğundan çok daha ucuza mal olmaktadır (Kadılar, 2010: 24).

Kyoto Protokolü'nün yarattığı üçüncü mekanizma olan Emisyon Ticareti ise, piyasa bazlı bir mekanizma olup, bu mekanizma aracılığıyla belirli emisyon hedefi olan ülkelerin kendi aralarında emisyon izinlerinin (European Union Allowance Unit -EUA-) bir bölümünü alıp satabilmeleri sağlanmaktadır. Buna göre, emisyon hedefi olan bir ülke emisyon azaltımı yapmışsa, bu azaltımı bir başka ülkeye satabilmektedir. Bu durum, emisyon azaltımına dayalı yeni bir piyasanın oluşmasını ve bu piyasada işlem görecek enstrümanların geliştirilmesini sağlamıştır. Piyasada çoğunlukla CO_2 ticareti yapılması nedeniyle, bu piyasalara genel olarak "karbon piyasası", yapılan işleme de "karbon ticareti" adı verilmektedir (www.unfccc.int, 2010). ERU ve CER gibi kredilerin verilmesini Birleşmiş Milletler denetlemektedir ve bu krediler, sadece bağımsız akredite kuruluşların onayladığı emisyon azaltımı projelerine verilmektedir. EUA'ların (emisyon izinleri) alım-satımı ile ERU ve CER'lerin (proje bazlı krediler) alım-satımı birbirinden çok farklı işlemlerdir ve farklı türde riskler içermektedir (Kadılar, 2010: 44).

Kyoto Protokolü ile ortaya çıkan bu mekanizmalar, dünyanın neresinde olursa olsun, alınan önlemlerin atmosferdeki sera gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik eylemler olduğunun kanıtıdır. Bu mekanizmalar, aynı zamanda, sera gazı emisyonlarını azaltma çabalarının düşük maliyetle gerçekleştirilmesi amacıyla tasarlanmıştır. Yakın geçmişte ABD, Avustralya, Kanada, Japonya ve bazı

AB ülkelerinde farklı emisyon ticareti programları uygulamaya konulmuş olup, bunların bazıları hala devam etmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI: EMİSYON TİCARETİNİN TEORİK TEMELLERİ

Emisyon ticareti ile ilgili çalışmaların çoğunluğu çevresel ve politik konular üzerine yoğunlaşırken, konunun finans piyasası açısından değerlendirilmesi az sayıda araştırmaya konu olmuştur. 1950'lerin sonuna kadar ekonomistler ve politikacılar, kirliliği kontrol altına almayı hedefleyen bazı politikalar oluşturmuştur. Ekonomistler fiyata dayalı çözümleri teşvik ederken, politikacılar miktara dayalı politikalar üzerine yoğunlaşmıştır. Ekonomistler, Pigou (1920)'nun yaklaşımı ile kirlilik problemine çözüm aramıştır. Buna göre, çevreyi kirleten emisyonlara birim başına vergi uygulanmalı, yani kirliliğe bir fiyat konulmalıdır. Burada uygulanacak vergi oranı, etkin tahsiste kirliliğin son birimince neden olunan marjinal dışsal sosyal zarara eşit olacaktır. Politikacılar ise, kirliği bir dizi yasal düzenlemeyle kontrol etmeyi tercih etmiştir. Bu düzenlemeler, kirliliğe yol açan aktiviteleri insanlardan uzak tutmak için faaliyet yerlerinin kontrolü ve emisyon tavan seviyelerinin belirlenmesi gibi konuları içermektedir (Tietenberg, 2006: 2-5).

Kirlilik problemi ile mücadelede piyasa bazlı tekniklerle ilgili ilk çalışmalar Coase (1960) ve Dales (1968)'e aittir. Bu çalışmalarda, kirliliğin azaltılması sorunu ekonomik bir olay olarak görülmüş ve sorunun maliyet-fayda kavramı çerçevesinde ticari faaliyetlerle çözülebileceği vurgulanmıştır. Buna göre, devlet kirliliği kontrol altına almak üzere yaptığı yasal düzenlemelerle, sera gazı bırakabilmek için bir mülkiyet hakkı (emisyon izni) tayin etmektedir. Bu mülkiyet haklarının devredilebilirliği, önceden şart koşulmuş azaltımları gerçekleştirmek için en düşük maliyetlerle azaltım yapılmasını da teşvik etmektedir. Bu çalışmaları aynı düşünce paralelinde Montgomery (1972) izlemiş ve piyasa bazlı yaklaşımın etkin tahsis yoluyla çeşitli kirlilik kaynaklarının azaltım maliyetlerini düşürdüğünü teorik olarak açıklamaya çalışmıştır. Kirlilik sertifikaları tam rekabet piyasası için statik bir model kullanarak, çevresel bir hedefle karşı karşıya olan işletmelerin minimum maliyet dengesinin varlığını ilk kez göstermiştir.

Ellerman vd. (2003), emisyon kaynaklarına kendi aralarında emisyon kredileri ve izinleri alıp-satma esnekliği verilmesinin, emisyon hedefine ulaşmada uyum maliyetlerini azaltacağını vurgulamıştır. Ticaret mekanizması, emisyon azaltımlarını emisyon kaynakları arasında en etkin maliyetle paylaştırır ve bunu yaparken işletmelerin bireysel bilgileri, çıkarları ve kararlarından yararlanılır, idari düzenlemeye ise bakılmaz. Hansjürgens (2005), piyasa bazlı emisyon ticareti sisteminin maliyet etkinliği sağlamasından dolayı, ekonomistlerce geleneksel kamu otoritesi politikalarına tercih edildiğini vurgulamakta ve yapılan analizlerin, emisyon ticareti sisteminin geleneksel kamu otoritesi politikaları ile karşılaştırıldığında %90'a varan maliyet tasarrufu sağlayabileceğini ileri sürdüğünün altını çizmektedir. Ayrıca Ellerman vd. (2003) de, program dönemleri arasında ticarete izin verilmesi ile birlikte toplam maliyetleri azaltan emisyon kredilerinin veya izinlerinin biriktirilerek gelecekte uygun dönemlerde kullanabileceğini ve böylece kaynakların emisyonları erkenden azaltma olanağı kazanacaklarını işaret etmektedir.

Cronshaw ve Kruse (1996) ve Rubin (1996)'in çalışmalarında olduğu gibi, çoğu araştırma, etkin bir piyasada emisyon izinlerinin denge fiyatının, en ucuz kirlilik azaltıcı çözüm yolunun marjinal maliyetine eşitliği düşüncesine dayanmaktadır. Bu ifade, doğal olarak yüksek fiyatlı emisyon izinlerinin, düşük marjinal azaltım maliyetine sahip işletmeleri fiyat farklılıklarından yararlanmaya sevk

ettiği fikrini desteklemektedir. Belirsizliğin gözardı edildiği bu modellerde, söz konusu işletmeler sera gazı emisyonlarını belirlenen hedeflerden çok daha fazla azaltmakta ve ellerinde kalan fazla izinleri piyasada satarak kâr elde etmektedir. Shennach (2000) ise, emisyon izinleri piyasasını belirsizlik koşulları altında ele almış ve Rubin (1996)'nin modelini genişleterek belirsizlik kısıtlarının üstesinden gelmeye çalışmıştır.

Son yıllarda, teori ve piyasa fiyatı davranışları arasındaki farkı gidermek üzere, geçmiş emisyon izinlerinin fiyatlarını inceleyen ampirik çalışma sayısı giderek artmaktadır. Benz ve Trück (2009), Fehr ve Hinz (2006), Paolella ve Taschini (2006), Seifert vd. (2006) ile Uhrig-Homburg ve Wagner (2007), emisyon sertifikalarının dinamik fiyat davranışlarını ve AB emisyon izinlerinin (EUA) spot fiyat hareketlerini inceleyen çalışmalar yapmışlardır. EUA sözleşmelerinin spot ve vadeli fiyatlarını birlikte analiz eden ilk çalışma ise Daskalakis, Psychoyios ve Markellos (2006) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada, 2008-2010 dönemine ait vadeli fiyatlar için mevcut spot fiyatlara dayanan bir denge fiyatlama modeli kullanılmıştır.

Türkiye'de ise, emisyon ticaretini bu anlamda inceleyen ve finans piyasaları bağlamında değerlendiren çalışma sayısı son derece azdır. Çetinkaya ve Sokulgan (2009), Çikot (2009) ve Kadılar (2010)'ın emisyon piyasaları, bu piyasaların işleyişi ve bu piyasalarda işlem gören araçlar ile Türkiye'nin Kyoto Protokolü'ne katılımıyla ortaya çıkabilecek gelişmeler üzerine çalışmaları bulunmaktadır. Peker ve Demirci (2008), iklim değişikliğini bilim ve ekonomi perspektifinden analiz ederek emisyon ticaretinin önemini vurgularken, Pamukçu (2007), iklim değişikliği ile mücadelede AB Emisyon Ticareti Sistemi'nin (AB ETS) küresel bir emisyon ticareti sistemine model olup olamayacağını değerlendirmiştir. Alper ve Anbar (2008) ise, iklim değişikliğinin, finansal hizmet sektöründe faaliyet gösteren sigorta ve reasürans şirketleri, bankalar ve fon yönetim şirketleri üzerindeki etkilerini tartışmıştır. Bunun dışındaki çalışmalar (Türkeş vd. (2000), Türkeş (2001a, 2001b, 2006), Öztürk (2002), Aksay vd. (2005), Sağlam (2008)) ise, konuyu sera gazı emisyonları, iklim değişikliği, küresel ısınma ve Kyoto Protokolü gibi genel başlıklar çerçevesinde inceleyen mühendislik ve fen bilimleri ağırlıklı çalışmalar olup, finans piyasaları ile bağlantısı bulunmamaktadır.

DÜNYA KARBON PİYASALARI VE BU PİYASALARDA İŞLEM GÖREN ÜRÜNLER

Karbon piyasası, iklim değişikliğine neden olan sera gazları için çıkarılmış ve emisyon kaynaklarına tahsis edilmiş emisyon izinlerinin alınıp satıldığı bir piyasadır. Ülkelerin emisyon azaltım maliyetleri birbirlerinden farklılık göstermektedir. Bazı ülkeler diğer ülkelere göre daha düşük maliyetle ve daha fazla oranda sera gazı azaltma olanağına sahiptir. Kyoto Protokolü'nün 3. ve 17. maddelerine göre, bir ülke kendisine tahsis edilen emisyon izinlerini, emisyon iznine ihtiyacı olan diğer ülkelere satabilir. Bunun için ticarete katılmak isteyen ülke kendi içerisinde bir emisyon takip, dağıtım ve kontrol sistemi kurmalı ve uluslararası standartlara uymayı taahhüt etmelidir (Çetinkaya ve Sokulgan, 2009: 38).

Karbon emisyon izinleri hali hazırda AB ETS, Kyoto Protokolü kapsamındaki diğer uluslararası programlar ve ABD Bölgesel Sera Gazı İnisiyatifi Programı (Regional Greenhouse Gas Initiative - RGGI-) içerisinde işlem görmektedir (Monast vd., 2009: 8). Tablo 1, dünya karbon piyasasının 2005-2008 yılları arası faaliyetlerini göstermektedir. Bu süreçte, karbon piyasası büyümesini sürdürmüş ve her yıl piyasa değeri yaklaşık iki kat artmıştır. Piyasanın 2008'de toplam işlem hacmi 4.811 $MtCO_2$'dir ve 2005 yılına göre yaklaşık yedi kat artış göstermiştir. Ayrıca 2008 yılında toplam işlem değeri 126.345 milyon dolara yükselerek 2005 yılının yaklaşık oniki katına ulaşmıştır. Bu toplam hacmin

yaklaşık %64'ü ve alım-satım değerinin yaklaşık %73'ü, AB ETS kapsamındaki emisyon izinleri ve türev ürünleri işlemlerinden kaynaklanmaktadır. AB ETS faaliyete başladığı yıldan itibaren karbon piyasasındaki egemenliğini sürdürmektedir. 2008 yılında Temiz Kalkınma Mekanizması yatırımları sonucu kazanılan CER'lerin ikincil piyasası, karbon piyasasındaki ikinci büyük kesimi oluşturmaktadır. Bu finansal piyasadaki spot, future ve opsiyon işlemleri 26.277 milyon doları aşan işlem değeri ile 2007 yılına göre beş kat yükselmiştir. Tablo 1'den de görüleceği üzere, bu enstrümanların işlem değerleri son yıllarda hızla artmaktadır. Projeye dayalı mekanizmalar sonucu elde edilen CER, ERU ile gönüllü karbon ticareti piyasası işlemleri toplamı 2008 yılında 7.210 milyon dolara düşmüştür. Bu düşüşün nedeni olarak sertifikaların kayıt ve ihraç alanındaki düzenlemelere ilişkin gecikmeler ile küresel finans krizi gösterilmektedir. Özellikle, kriz ile birlikte ekonomik üretimin azalması beklenenden daha az sera gazı emisyonuna neden olmuş ve emisyon izinlerine olan talep hızla düşmüştür (Capoor ve Ambrosi, 2009: 1-2).

Tablo 1: Karbon Piyasası Büyüklüğü ve Değeri

	2005		**2006**		**2007**		**2008**	
	İşlem Hacmi ($MtCO_{2e}$)	İşlem Değeri (Milyon Dolar)	İşlem Hacmi ($MtCO_{2e}$)	İşlem Değeri (Milyon Dolar)	İşlem Hacmi ($MtCO_{2e}$)	İşlem Değeri (Milyon Dolar)	İşlem Hacmi ($MtCO_{2e}$)	İşlem Değeri (Milyon Dolar)
PROJE BAZLI İŞLEMLER								
CDM Birincil Piyasa	341	2.417	537	5.804	552	7.433	389	6.519
JI	11	68	16	141	41	499	20	294
Gönüllü Karbon Ticareti	20	187	33	146	43	263	54	297
Ara Toplam	**372**	**2.672**	**586**	**6.091**	**636**	**8.195**	**463**	**7.210**
CDM İKİNCİL PİYASA								
Ara Toplam	**10**	**221**	**24**	**445**	**240**	**5.451**	**1.072**	**26.277**
EMİSYON İZİNLERİ PİYASALARI								
AB ETS	321	7.908	1.104	24.436	2.060	49.065	3.093	91.910
New South Wales (Avustralya	6	59	20	225	25	224	31	183
CCX	1	3	10	38	23	72	69	309
RGGI	-	-	-	-	-	-	65	246
AAUs	-	-	-	-	-	-	18	211
Ara Toplam	**328**	**7.970**	**1.134**	**24.699**	**2.108**	**49.361**	**3.276**	**92.859**
TOPLAM	**710**	**10.863**	**1.744**	**31.235**	**2.984**	**63.007**	**4.811**	**126.345**

Kaynak: Capoor ve Ambrosi, 2009.

2008 yılında karbon piyasasında kaynaklara tahsis edilen emisyon izinleri (Tahsisli Miktar Birimleri: Assigned Amount Units -AAUs-) işlem görmeye başlamış ve ABD'nin kuzeydoğusunda on eyaletin oluşturduğu emisyon ticareti programı olan RGGI faaliyete geçmiştir. Bu limitli alım-satım programının amacı CO_2 emisyonlarını 2020'ye kadar 1990 yılı seviyelerinin %10 altına indirmektir. RGGI'de ilk

emisyon izinleri 2008'de müzayede ile satılmıştır ve kısa sürede piyasa faaliyetleri 65 $MtCO_2$ işlem hacmi ve 246 milyon dolarlık işlem değerine ulaşmıştır (Peace ve Juliani, 2009: 307).

Gönüllü karbon piyasaları da emisyonlarını azaltmak veya mahsup etmek isteyen işletmelerin ve bireylerin talepleriyle gelişmektedir. Chicago Climate Exchange (CCX) gönüllü karbon piyasalarına bir örnektir. Aralık 2003'den bu yana gönüllü hedefler üstlenmiştir ve ABD merkezli işletmeler sera gazı emisyonlarını azaltıp hedeflerine ulaşmak için bu piyasayı kullanmaktadır (Stern, 2007: 329). CCX, 2008 yılında 69 $MtCO_2$ işlem hacmiyle 2007 yılı işlem hacmini üçe katlamış, 309 milyon dolarlık işlem değeriyle de 2007 yılı işlem değerinin dört katına ulaşmıştır.

AB ETS, UK ETS, New South Wales Ticaret Sistemi ve CCX, Dünya Bankası Karbon Finans Birimi (The World Bank Carbon Finance Unit -CF-) ve Uluslararası Emisyon Ticareti Birliği (International Emission Trading Association -IETA-) tarafından dört aktif karbon piyasası olarak kabul edilmektedir. Avrupa piyasaları, CO_2 emisyon izinleri için en önemli emisyon piyasalarıdır. Avrupa'da EUA'ların ticareti mevcut enerji piyasaları aracılığıyla yapılmaktadır. Çünkü emisyonlar genellikle yakıt tüketimi ve enerji üretimi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, emisyonla ilgili maliyetler doğrudan enerji sektörüyle bağlantılıdır. AB ETS kapsamında, EUA'ların spot işlem sözleşmeleri; Nordic Power Market (Nord Pool), European Energy Exchange (EEX), European Climate Exchange (ECX), Energy Exchange Austria (EXAA), French Power Exchange (Powernext) ve Climex gibi altı farklı borsada işlem görmekteyken, vadeli işlem sözleşmeleri sadece Nord Pool, EEX ve ECX'de işlem görmektedir (Daskalakis vd., 2006: 7). ABD'de ise, ilk zorunlu karbon azaltım programı olan "RGGI ürünleri" ile gönüllü emisyon kredisi olan "Karbon Finansal Enstrümanı (Carbon Financial Instrument -CFI-)", Chicago Climate Exchange (CCX) ve Chicago Climate Futures Exchange (CCFE)'de işlem görmektedir (Çetinkaya ve Sokulgan, 2009: 40).

Uhrig-Homburg ve Wagner (2007), emisyon azaltımı düzenlemesi altındaki işletme ve yatırımcıların, emisyon ticaretinde bazı risklerle karşı karşıya bulunduklarını belirtmektedir. Bu risklerin başlıcaları emisyon izni fiyat dalgalanmaları ve hacim riskidir. Çünkü emisyon kaynakları, enerji talebindeki beklenmeyen dalgalanmalar nedeniyle ne kadar EUA talep edeceklerini kesin olarak tahmin edemez (Miclăuş vd., 2008: 121). Bu nedenle, Kyoto Protokolü ve AB ETS sonrası yükümlülükleri artan emisyon kaynakları, emisyon ticaretinin karmaşık yapısından kaynaklanan risklere karşı etkin korunma sağlamak amacıyla birçok ürün ve servise ihtiyaç duymuşlardır. Bu bağlamda, karbon piyasası katılımcılarına risk yönetimi sağlayarak, piyasa volatilitesini ölçülür hale getirme düşüncesi türev araçları ortaya çıkarmıştır. Karbon piyasasındaki bu yeni ürünler emisyon kaynaklarının emisyon ticareti risklerinden korunmasını sağlarken, aracı kurumlar için de yeni bir iş alanı yaratmıştır (Benz ve Trück, 2009: 5). Aracı kurumlar, türev araçların ticareti yanında müşterilerinin emisyon izni hesaplarının sorumluluklarını yüklenerek, onlara emisyon izni portföy yönetimi hizmetleri de sunabilmektedir. Böyle bir hizmet ile emisyon kaynakları, kendi bünyelerinde uzmanlık isteyen bir bölüm kurmak zorunda kalmayacak ve işlem maliyetlerini de düşürebilecektir.

Karbon borsalarında farklı spot ve türev ürünler işlem görmektedir. AB Emisyon İzinleri (EUA), Sertifikalandırılmış Emisyon Azaltım Kredileri (CER) ve Karbon Finansal Enstrümanı (CFI) ile emisyon izin ve kredi türevleri (EUA futures, CER futures ve CFI opsiyonları gibi) Avrupa ve ABD karbon piyasalarında işlem gören başlıca finansal ürünlerdir. Bu finansal ürünler, piyasa katılımcılarına tahsis edildikten sonra taraflar arasında alım-satımına izin verilmekte ve organize borsaların yanısıra tezgâhüstü (OTC) piyasalarda da işlem görebilmektedir. Ancak, Avrupa karbon piyasasında toplam

işlem hacminin yaklaşık %95'ini türev ürün işlemleri oluştururken, kalan %5'lik kısım spot işlemlerden oluşmaktadır (www.ecx.eu, 2010; Hull, 2008: 8). Monast vd. (2009), emisyon izinlerine dayalı enstrümanların daha çok türev ürünler şeklinde işlem görmesinin nedenini, emisyon izinlerinin düşük işlem hacmine ve/veya gelecek yıllardaki muhtemel fiyat oynaklığı endişesine bağlamaktadır. Ayrıca, türev ürün ticaretinin piyasadaki mevcut emisyon izin hacminden etkilenmediğini belirtmektedir. Çünkü türev araçların ticareti, emisyon izinlerinin sonraki bir tarihte teslimini gerektirmektedir. Dolayısıyla, emisyon izinleri türevlerinin alım-satımı, özellikle karbon piyasasının başlangıç yıllarında, dolaşımda daha az emisyon izni olmasına rağmen daha fazla gerçekleşebilmektedir.

Karbon piyasalarında kullanılan türev ürünler olarak forward ve futures sözleşmeler, opsiyonlar, swaplar sayılabilir:

(i) Forward sözleşmeler: Bir varlığı, gelecekte belirli zamanda ve belirli bir fiyattan alma veya satma hakkı sağlayan ve tezgahüstü piyasalarda işlem gören sözleşmelerdir (Hull, 2008: 3). Böylece, şimdiden sabit bir fiyattan satın alınan emisyon izinleri gelecekte belirli bir tarihte temin edilecektir.

(ii) Futures sözleşmeler: Forward sözleşmeler gibi, bir malı veya bir finansal aracı gelecekte belirli bir tarihte, kararlaştırılan bir fiyattan alma veya satma hakkı verir. Ancak, daha çok organize borsalarda işlem görür ve sözleşme şartları standarttır. Bu nedenle, futures sözleşmelerinde; sözleşme konusu varlık, sözleşme büyüklüğü, varlığın teslim adresi ve teslim tarihi belirtilmelidir. Sözleşme sonrası oluşan açık pozisyon, sözleşme konusu varlığın teslimi yoluyla veya borsada ters pozisyon alınarak kapatılır (Hull, 2008: 40-42).

(iii) Opsiyonlar: Alıcısına belirli miktarda varlığı, belirli bir fiyattan ve belirli bir dönem içerisinde (veya sonunda), varlığın piyasa fiyatından bağımsız olarak alma veya satma hakkı veren sözleşmelerdir (Monast, 2009: 8). Böylece, emisyon izinlerini belirli bir dönem içerisinde (veya tarihte), sabit bir fiyattan alma veya satma hakkı garantisi elde edilmiş olmaktadır. Opsiyonları, forward ve futures sözleşmelerden ayıran temel özellik, sözleşmenin sahibine vermiş olduğu hakkın kullanma zorunluluğunun olmamasıdır. Bu özelliğinden dolayı opsiyon elde etmek için bir bedel ödenmesi gerekir. Opsiyonlar, organize ve tezgahüstü piyasalarda işlem görebilmektedir (Hull, 2008: 6).

(iv) Swap: İki taraf arasında, gelecekteki nakit akışlarının değişimini sağlayan bir takas sözleşmesidir. Sözleşmede, nakit akışlarının gerçekleşeceği tarihler ve bunların hesaplanma şekilleri belirtilir. Nakit akışlarının hesaplanması, genellikle faiz oranı, döviz kuru veya diğer piyasa değişkenlerinin gelecekteki değerlerini içerir. Forward sözleşmeler, swapların basit bir örneğidir. Ancak, forward sözleşmeler gelecekte sadece bir tarihteki nakit akışlarının takasına olanak verirken, swaplar birkaç tarihte meydana gelecek nakit akışlarının değişimini sağlar. Swaplar genellikle tezgahüstü piyasalarda işlem görmektedir (Hull, 2008: 149). Ödeme yükümlülüklerinin değiştirilmesiyle, farklı döviz türünden emisyon izinleri takas edilebilmektedir.

Türev piyasalar son yıllarda çarpıcı bir başarı yakalamıştır. Bunun temel nedeni, farklı yatırımcıların ilgisini çeken, çok likit piyasalar olmalarıdır. Bu piyasalarda işlem gören türev ürünler genellikle risk yönetimi, arbitraj ve yatırım amacıyla tercih edilir (Hull, 2008: 8). Risk yönetimi, limitli alım-satım sisteminin özellikle başlangıç dönemlerinde, emisyon hedefi belirlemiş kaynakların karbon piyasasındaki risk ve volatiliteye uyum sağlamaları açısından önemlidir. Emisyon kaynakları, yapmış

oldukları türev işlem sonrası, bu riski borsada getiri elde etmeyi amaçlayan spekülatörlere devrederek, emisyon izni elde etme maliyetlerindeki dalgalanmalara karşı korunma sağlayabilmektedir (Monast, 2009: 8). Miclăuş vd. (2008) güvenilir bir fiyatlandırma ve tahmin modelinin işletmelerin, yatırımcıların ve borsa aracılarının etkin ticaret stratejileri geliştirmelerine, riski yönetmelerine ve doğru yatırım kararı almalarına olanak sağladığını belirtmektedir. Bununla birlikte, karbon piyasaları henüz gelişmekte olduğu için, bu ürünlerin geçmiş spot ve vadeli fiyatlarını kullanarak, potansiyel CO_2 fiyat hareketlerinin temel özelliklerini kestirmenin oldukça zor olduğunu da vurgulamaktadır.

Aşağıda, öncelikle dünyanın ilk büyük ölçekli emisyon ticaret programı olarak kabul edilen AB ETS tanıtılmış, daha sonra başlıca karbon borsaları ve bu borsalarda işlem gören ürünler hakkında bilgi verilmiştir.

Avrupa Birliği Emisyon Ticareti Sistemi (AB ETS)

Kyoto Protokolü imzalanana kadar Avrupa'da emisyon ticareti ile ilgili neredeyse hiçbir program uygulanmamıştır. Ancak Protokol'ün kabulüyle birlikte, belirlenen zorunlu emisyon azaltım hedeflerine ulaşmada emisyon ticaretinin kullanımı, AB'de dikkatle değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda, AB Komisyonu 2000 yılında emisyon ticaretini kullanmayı öneren Green Paper'ı yayınlamıştır. Green Paper, Kyoto Protokolü hedeflerine uyum maliyetlerini azaltmayı sağlayan kapsamlı bir ticaret programını öngörmüştür. 1 Ocak 2005'te uygulamaya konulan ve Avrupa Birliği Emisyon Ticareti Sistemi (AB ETS) olarak adlandırılan bu program, aynı zamanda dünyanın en büyük çokuluslu sera gazı emisyon ticareti piyasasını oluşturmuştur ve halen gelişme sürecindedir (Stern, 2007: 327).

AB ETS, enerji ve diğer karbon yoğun endüstrilerden kaynaklanan CO_2 emisyonlarının en uygun maliyetle azaltılmasını ve sınırlandırılmasını sağlayarak, üye ülkelerin Kyoto Protokolü kapsamındaki taahhütlerini yerine getirebilmeleri için kurulmuştur. Önemli bir politika yeniliği olan AB ETS, 27 AB ülkesinde ve Avrupa Ekonomik Alanı'nda yer alan Norveç, İzlanda ve Lihtenstayn'da dört büyük sanayi sektöründe faaliyette bulunan 12.000'in üzerinde işletmeyi kapsadığı için, dünyanın ilk büyük ölçekli emisyon ticaret programı olarak kabul edilmektedir (Ellerman: 2008: 3; Voß, 2007a: 339; Kruger vd., 2007: 5). Ellerman (2008) ve Engels (2009), bu büyüklükteki bir emisyon ticaret sisteminin gelecekte küresel karbon ticareti programı için bir model olarak görüldüğünü vurgulamaktadır.

AB üyesi ülkelerin kendi ulusal emisyon hedefleri, emisyon azaltım yükümlülüklerini tanımlayan AB yük paylaşım anlaşması çerçevesinde oluşturulmuştur. Her ülkenin bir Ulusal Tahsis Planı (National Allocation Plan -NAP-) geliştirmesi gerekmektedir (Kruger vd., 2007: 5). Bu planlar, programın farklı aşamalarında her AB ülkesindeki kaynaklara yıllık belirli hacimde CO_2'yi atmosfere bırakmalarını sağlayan emisyon izinleri (EUA) tahsis etmektedir (www.eur-lex.europa.eu, 2010). Emisyon izinleri tahsis edilirken, öncelikle tüm sektörler için toplam emisyon hacmi belirlenmekte ve daha sonra bu toplama orantılı miktarlarda emisyon izinleri verilmektedir (Voß, 2007b: 98). Her yıl sonunda kaynaklar bıraktıkları toplam CO_2 hacmine karşılık gelen miktardaki EUA'ları ülkenin emisyon kayıt defterine işletmek zorundadır (www.eur-lex.europa.eu, 2010).

Emisyon izinleri müzayede yoluyla satış ya da ücretsiz olmak üzere iki yolla tahsis edilmektedir. Kaynaklar elde ettikleri bu izinleri, kendi sera gazı emisyonlarını karşılamada ya da diğer kaynaklarla değiştirmede kullanabilir. Fazla emisyon iznine sahip kaynaklar bu izinleri piyasada ihtiyacı olanlara satmak, ek emisyon iznine ihtiyaç duyan kaynaklar da bu izinleri satın almak isteyebilir. Buna ilişkin olarak, emisyon kaynakları, emisyon azaltım maliyetleri ile piyasadaki emisyon izin fiyatlarını

karşılaştıracaktır. Düşük marjinal azaltım maliyeti olan kaynaklar emisyonlarını azaltmaya yönelik önlemler alıp fazla emisyon izinlerini piyasada satarken, yüksek marjinal azaltım maliyeti olan kaynaklar da emisyon izni satın alır. Böylece, emisyonlar en düşük maliyetle azaltılmış olur (Hansjürgens, 2005: 2; Jaehn ve Letmathe, 2010: 249). Görüldüğü gibi, atmosfere bırakılan zararlı sera gazlarının piyasa mekanizması yoluyla azaltılmasına yönelik olarak tasarlanan emisyon ticareti mekanizması, hedeflenen emisyon seviyesine, toplumu en az maliyetle ulaştırmayı taahhüt etmektedir (Voß, 2007b: 98). Emisyon ticaretinin maliyet etkinliği sağlayan bu özelliği, tam rekabet piyasası ve bütün piyasa katılımcılarının rasyonel davrandığı varsayımları altında, birçok ekonomist ve politikacı tarafından çevre politikalarını destekleyen, piyasa bazlı ve etkin bir araç olarak görülmesini sağlamıştır (Jaehn ve Letmathe, 2010: 249).

AB ETS, emisyon yoğun işletmelere gelecek yıllara ait EUA'ları cari yıl içinde programa uyum için ödünç alarak kullanabilecekleri bir esneklik sağlarken, likiditeyi arttırmak için kaynaklar veya bireysel yatırımcıların spekülasyon amacıyla EUA ticareti yapmalarına da izin vermektedir. Bunun için tek şart, yatırımcının bir AB üyesi ülkenin emisyon kayıt defterinde hesap açtırmasıdır (Daskalakis ve Markellos, 2008: 107). AB ETS'nin kurulma kararıyla birlikte, çoğunlukla EUA'ların işlem gördüğü ilk tezgâhüstü türev piyasalar 2003 yılında, CER'lerin işlem gördüğü türev piyasalar da 2005 yılında ortaya çıkmıştır. CER türev ürün ticaretinin geç başlamasına neden olarak, CDM kapsamındaki Temiz Kalkınma Projelerinin gelişmesi için zamana ihtiyaç duyulması gösterilmektedir.

Nordic Power Market (Nord Pool)

Finlandiya, İsveç, Danimarka ve Norveç için fiziki ve finansal enerji sözleşmeleri ile EUA ve CER gibi emisyon ürünlerinin işlem gördüğü bir borsadır. Borsanın fiziki piyasası, İskandinav bölgesinin enerji tüketiminin %70'inden fazlasını karşılamaktadır. Borsaya 20'den fazla ülkeden 400'e yakın finansal kurum, enerji üreticisi ve tüketicisi sanayi kuruluşu üyedir.

Nord Pool bünyesinde faaliyette bulunan iki farklı piyasadan Nord Pool ASA'da finansal ürünler, Nord Pool Spot AS'de ise fiziki ürünler işlem görmektedir. Nord Pool ASA'da enerji türev sözleşmelerinin ticareti yapılmaktadır. Piyasada, kendinin çıkardığı İskandinav bölgesi türev ürünleri ve Nasdaq OMX Commodities'in çıkardığı Alman-Hollanda türev ürünleri ile birlikte EUA ve CER karbon sözleşmeleri işlem görmektedir. İşlem gören ürünler arasında günlük ve haftalık futures sözleşmeleri, aylık, üç aylık ve yıllık forward sözleşmeleri, opsiyonlar ve fark sözleşmeleri bulunmaktadır. Nord Pool Spot AS ise, elektrik ticareti için dizayn edilmiş fiziksel bir piyasa konumundadır. Spot fiyat burada belirlenmekte ve bu fiyatlar finansal piyasa için temel oluşturmaktadır (www.nordpool.com, 2010). Tablo 2'de, Nord Pool'un 2005-2010 yılları arası EUA spot, EUA tezgahüstü ve EUA forward piyasa işlem hacmi gösterilmiştir:

Tablo 2: Nord Pool İşlem Hacmi (Bin Ton)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010/01
EUA Spot	440	4.587	1.408	463	3.278	2.629
EUA Forward Tezgahüstü	14.744	42.238	62.765	89.639	27.835	1.865
EUA Forward Piyasa	13.207	17.330	32.440	32.610	18.620	3.839

Kaynak: Nord Pool (www.nordpool.com, 2010).

European Energy Exchange (EEX)

Alman elektrik piyasası EEX, 2002 yılında LPX Leipzig ve European Power Exchange'in birleşmesi ile ortaya çıkmıştır. Borsada; doğalgaz, kömür ve elektrik enerjisi sözleşmeleri ile emisyon izinleri, spot ve türev ürünler olarak işlem görmektedir. Elektrik enerjisi sözleşmeleri spot işlemleri 2001, EUA spot işlemleri 2005 yılında başlamıştır. Elektrik enerjisi endekslerine dayalı futures sözleşmeleri türev piyasası ise 2001'de kurulmuştur (Daskalakis vd. 2006: 9). Almanya, Fransa, Avusturya ve İsviçre için, kısa vadeli elektrik enerjisi sözleşmeleri işlemleri, EEX'in %50 hissesini elinde tuttuğu Paris merkezli EPEX Spot piyasasında yapılmaktadır. Alman ve Fransız elektrik enerjisi türevleri işlemleri ise EEX Power Derivatives GmbH'de yoğunlaşmıştır. Doğal gaz sözleşmeleri ve EUA'lar için spot işlemler 2007'de kurulan EEX Spot piyasasında gerçekleştirilmektedir. 2008 yılında kurulan EEX Derivatives Market'de ise elektrik enerjisi, doğal gaz, EUA ve kömüre dayalı futures sözleşmeleri işlem görmektedir. EEX ve Eurex, emisyon işlemleri için 2007 sonlarında işbirliği anlaşması yapmıştır. Bu anlaşma uyarınca, CER ve EUA'ya dayalı futures sözleşmeleri ile EUA'ya dayalı futures sözleşmeleri üzerine hazırlanmış opsiyonlar da piyasada işlem görmeye başlamıştır (www.eex.com, 2010). EEX'in 2002-2007 yılları arası spot ve türev piyasa işlem hacmi Tablo 3'te verilmiştir:

Tablo 3: EEX İşlem Hacmi

	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Spot Piyasa						
EUA	-	-	-	2.748.791	8.774.846	5.006.143
Doğalgaz (TWh)	-	-	-	-	-	405.000
Elektrik (TWh)	31	49	60	86	89	124
İşl. Hacmi (Mn. €)	699	1.448	1.692	4.170	4.899	5.561
Türev Piyasa						
EUA	-	-	-	448.000	2.925.000	17.673.000
Doğalgaz (TWh)	-	-	-	-	-	3.698.000
Elektrik (TWh)	119	342	338	517	1.044	1.150
Kömür (Ton)	-	-	-	-	1.949.000	246.000
İşl. Hacmi (Mn. €)	2.882	10.653	11.929	22.030	58.750	124.429

Kaynak: Çikot, 2009.

European Climate Exchange (ECX)

ECX, Londra Borsası'nın büyüme potansiyeli olan küçük işletmeler için kurmuş olduğu Alternatif Yatırım Piyasası (Alternative Investment Market -AIM-) bölümüne kote edilmiş Climate Exchage (CLE) şirketinin bir iştirakidir. CLE, çevresel finansal araçların işlem gördüğü borsalar kurup, işletmektedir. Chicago Climate Exchange ve Chicago Climate Futures Exchange, CLE iştirakleri arasındadır.

ECX'te, EUA ve CER olmak üzere iki karbon ürünü işlem görmektedir. EUA'ya dayalı futures sözleşmeleri 2005'te, EUA'ya dayalı opsiyonlar ise 2006'da işlem görmeye başlamıştır. CER'lere dayalı futures sözleşmeleri ve opsiyonlar da 2008 yılında piyasaya sürülmüştür. 2009 yılında, EUA ve CER günlük futures sözleşmeleri iki yeni spot benzeri ürün olarak işleme başlamıştır. ECX, emisyon ürünlerinin geliştirilmesi ve pazarlanması konusunda ICE Futures Europe ile de işbirliği içerisindedir (www.ecx.eu, 2010). Tablo 4'te, 2005-2010 yılları arası işlem hacmi gösterilmiştir:

Tablo 4: ECX İşlem Hacmi (Bin Ton)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010/01
EUA Günlük Futures	-	-	-	-	60.500	10.060
CER Günlük Futures	-	-	-	-	5.239	1.276
EUA Futures	93.948	443.152	980.780	1.988.877	3.777.885	320.398
CER Futures	-	-	-	507.779	771.937	50.364
EUA Options	-	560	57.541	243.166	415.567	31.425
CER Options	-	-	-	67.800	91.130	2.900

Kaynak: ECX (www.ecx.eu, 2010).

Energy Exchange Austria (EXAA)

2001'de Viyana'da kurulan EXAA'da, elektrik enerjisi ve EUA'ların işlem gördüğü spot piyasalar bulunmaktadır. Spot elektrik enerjisi işlemleri 2002'de gerçekleştirilmeye başlamıştır. 2005 yılında ise, çevresel ürünler bölümünde EUA'lar işlem görmeye başlamıştır. Bu piyasalarda 14'ten fazla ülkeden 60'ın üzerinde elektrik ticareti yapan üye işlem yapmaktadır. EXAA'da işlem yapmak isteyen işletmeler aynı zamanda Viyana Borsası üyesi de olmak zorundadır. Borsanın ortakları arasında %25'lik payla Viyana Borsası ve çeşitli enerji şirketleri bulunmaktadır (www.en.exaa.at, 2010). Tablo 5'te, 2002-2009 yılları arası EXAA işlem hacmi gösterilmiştir:

Tablo 5: EXAA İşlem Hacmi

	2002-2004	2005	2006	2007	2008	2009
Elektrik (MWh)	3.716.649	1.541.783	1.666.646	2.274.177	2.510.375	2.827.232
EUA (Ton)	-	185.773	308.825	275.163	110.508	77.585

Kaynak: EXAA (www.en.exaa.at, 2010).

French Power Exchange (Powernext)

Elektrik enerjisi piyasası olarak 2001'de Paris'te kurulan Powernext'in başlıca hissedarları, Avrupalı elektrik ve doğalgaz dağıtım operatörleri ile enerji kuruluşlarıdır (RTE, GRTgaz, GDFSuez, Total …). Borsa, Avrupa enerji sektörü spot ve türev piyasaları için, modern elektronik ticaret platformları tasarlayıp işletmektedir. Borsada, Fransa'daki doğal gaz hacim ve fiyat riskine karşı korunma amacıyla oluşturulmuş Powernext Gas Spot ve Powernext Gas Futures ürünleri 2008'de işlem görmeye başlamıştır. Powernext ve EEX, 2007'de Fransa, Almanya, Avusturya ve İsviçre için enerji işlemlerinin gerçekleştirileceği tek bir elektrik enerjisi piyasası kurma planlarını açıklamışlardır. Buna bağlı olarak, 2008 yılında Powernext ve EEX'in eşit paya sahip olduğu ve spot işlemlerin gerçekleştiği EPEX Spot Paris'de, Powernext'in %20, EEX'in %80 paya sahip olduğu ve vadeli işlem sözleşmelerinin ticaretinin yapıldığı EEX Power Derivatives GmbH de Leipzig'de kurulmuştur (www.powernext.com, 2010). Tablo 6'da, Powernext'in 2008-2010 dönemi işlem hacmi verilmiştir:

Tablo 6: Powernext İşlem Hacmi (MWh)

	2008	2009	2010/01
Powernext Gas Spot	1.039.200	3.223.250	693.050
Powernext Gas Futures	2.448.100	15.330.700	762.800

Kaynak: Powernext (www.powernext.com, 2010).

Climex

Climex, Hollanda merkezli Rabobank ve Hollandalı elektrik enerjisi taşıma sistem operatörü TenneT tarafından 2003 yılında kurulmuştur. Climex'in halihazırda 83 üyesi bulunmaktadır. Climex, bazı çevresel ürün (nitrojen oksit ve elektrik enerjisi sözleşmeleri) işlemlerinin yapılabilmesi için 2004 yılında, CO_2 emisyon izni ticaretinin yapılabilmesi için de 2005 yılında farklı işlem platformları oluşturmuştur. Climex spot platformunda, EUA'lar 2005 yılında, CER'ler ise 2008 yılında işlem görmeye başlamıştır. Bu platformda işlemler anlık yapılırken, alıcı ve satıcı taraf açıklanmamakta ve APX merkezi karşı taraf olarak görev yapmaktadır. Climex müzayedeli satış platformunda ise, EUA, CER, ERU ve VER'ler işlem görmekte olup, müzayedeler bir ürünün en yüksek fiyattan işlem görmesi istenildiğinde yapılmaktadır. Climex, elektrik, gaz ve yenilenebilir enerji sözleşmelerini tedarik etmek isteyen işletmelere müzayedeli satış platformu da sunmakta olup, halihazırda bu platform sadece Hollanda ve Belçika ile sınırlı bulunmaktadır (www.climex.com, 2010). Tablo 7'de, Climex'in Ekim 2009 ve Ocak 2010 arası dönem işlem hacmi verilmiştir:

Tablo 7: Climex İşlem Hacmi (Bin Ton)

		2009/10	2009/11	2009/12	2010/01
EUA	Tezgahüstü	0	0	0	0
	Piyasa	740	622	401	430
CER	Tezgahüstü	0	0	0	0
	Piyasa	0	10	10	1
ERU	Tezgahüstü	0	0	0	0
	Piyasa	109	5	0	0

Kaynak: Climex (www.climex.com, 2010).

Chicago Climate Exchange (CCX)

CCX, 2003'ten buyana sera gazları için çıkarılan emisyon izinlerinin alım-satımının yapıldığı, Kuzey Amerika'nın tek faal ve gönüllü limitli alım-satım piyasasıdır. Borsanın tüm sektörlerden 300'e yakın üyesi bulunmaktadır. Bu üyeler arasında karbon gazı yayan şirketler, öğretim kurumları ile devlet kurumları bulunmaktadır. Bu üyeler, daha sonra yasal olarak bağlayıcı hale gelen CCX emisyon programına gönüllü olarak katılmıştır. Bu yönüyle CCX, emisyon ticareti aracılığıyla sera gazlarını azaltmayı amaçlayan dünyanın ilk gönüllü, çokuluslu ve çok sektörlü borsasıdır. CCX üyeleri, 2010 yılına kadar sera gazı emisyonlarını 2000 yılı ortalamalarının %6 altına çekmeyi taahhüt etmiştir. Emisyonları istenen seviyelerin altına çeken üyeler, artan emisyon izinlerini borsada satma ya da ileride kullanmak üzere biriktirme hakkına sahiptir. Borsa üyeleri azaltım hedeflerine ulaşamazlarsa, diğer CCX üyelerinden CCX elektronik ticaret platformu aracılığıyla emisyon izni satın alabilmektedir. Üyeler alternatif olarak, proje bazlı netleştirme alımları da yapabilmektedir.

CCX'te, CFI sözleşmeleri ile ABD'nin ilk zorunlu karbon emisyon azaltım programı olan RGGI ürünleri işlem görmektedir. Bu ürünlerin işlem gördüğü CCX'in ticaret sistemi üç unsurdan oluşmaktadır. CCX Registry CFI sözleşmelerinin sahiplerinin resmi kayıtlarının tutulduğu elektronik veritabanı iken, CCX Trading Platform hesap sahipleri arasında ticari işlemlerin gerçekleştirildiği piyasadır. CCX Clearing and Settlement Platform ise, piyasada gerçekleşen tüm işlem bilgilerinin resmi olarak işleme sokulduğu takas merkezidir (www.chicagoclimatex.com, 2010).

Chicago Climate Futures Exchange (CCFE)

CCFE, emisyon izinlerine dayalı opsiyon ve futures sözleşmeleri ile diğer çevresel ürünlerin işlem gördüğü bir piyasadır. CCFE, CCX'in bir yan kuruluşudur. CCFE'de işlem gören türev araçlar, piyasa katılımcılarına emisyon piyasaları, yenilenebilir enerji sertifikaları piyasaları, hisse senetleri endeks piyasaları ve kötü hava olaylarının etkilediği sigorta piyasalarında karşılaşılabilecek risklere karşı koruma sağlar (www.ccfe.com, 2010). Tablo 8'de, CCX ve CCFE'nin 2007-2010 dönemi işlem hacmi verilmiştir:

Tablo 8: CCX ve CCFE İşlem Hacmi (Sözleşme Adedi)

	2007	2008	2009	2010/01
CCX/CCFE Finansal Ürünleri				
CFI Spot	-	-	452.041	2.870
CFI Futures	-	-	13.973	192
CFI Opsiyonları	-	-	11.732	34
RGGI Futures	-	-	693.868	4.256
RGGI Opsionları	-	-	74.363	4.000
CCFE Türev Ürünleri				
CCFE Futures ve Opsiyonları	283.758	484.322	1.372.579	43.333

Kaynak: CCX (www.chicagoclimatex.com, 2010)

SONUÇ: KARBON PİYASASI VE TÜRKİYE

Karbon piyasaları, iklim değişikliğini önlemek amacıyla sera gazı emisyonlarına sınır getirilmesi düşüncesinin sonucunda oluşmuştur. Bu piyasalar, bir yandan yüksek oranda karbon kullanan sektörlere kısıtlamalar getirirken, diğer yandan karbon kullanımı verimli olan sektörlerin ve işletmelerin rekabete ayak uydurmasını sağlayacak bir fiyat göstergesinin ve karbon finansmanının gelişmesini sağlayacak koşullar oluşturmaktadır. 2008 yılı itibariyle küresel karbon piyasasının işlem hacmi toplam 126 milyar dolara ulaşmıştır. Bunun yaklaşık %75'i AB ETS kapsamında verilen izinlerin ve türevlerin uyum, risk yönetimi, arbitraj, fon toplama ve kâr etme amaçları ile alınıp satılmasından oluşmaktadır (Kadılar, 2010: 110, 182).

Karbon piyasalarındaki gelişmeler sermaye piyasaları için de farklı bir bakış açısı ortaya koymuştur. İklim değişikliğinin önlenmesine katkı sağlaması beklenen ve organize veya tezgâhüstü piyasalarda işlem gören ERUs, CERs, EUAs, CFIs, AAUs ve VERs gibi ürünler, sermaye piyasası mantığı içinde işlem görürken, bu piyasa için yeni bir enstrüman olmuştur. Ayrıca, bazı finansal borsalar bahsedilen karbon borsalarına ortak olurken, bu ürünlerin geliştirilmesine de katkı sağlamaktadır (Çikot, 2009: 24).

TÜİK'in 2009 yılı Sera Gazı Emisyon Envanterine göre, Türkiye'nin1990 yılında 180,03 milyon ton CO_2 eşdeğeri olan toplam sera gazı emisyonu, 2007 yılında 380 milyon ton, 2008 yılında 366,5 milyon

ton, 2009 yılında 369,65 milyon ton CO_2 eşdeğerine yükselmiştir. 2009 yılı itibariyle toplam sera gazı emisyonu içerisinde en büyük payı %75 ile enerji sektörü almaktadır. Dünya toplam karbon emisyonunun %0,9 gibi küçük bir kısmını oluşturmakla birlikte, Türkiye 1990-2009 yılları arasında dünyada en hızlı emisyon arttıran ülkelerden biri olmuştur. Türkiye'nin 2009 yılı toplam sera gazı emisyonu 1990 yılına göre %98 artış göstermiştir (www.tuik.gov.tr, 2011). Bu durum, ülkemizde sera gazı emisyonlarının hızla arttığını göstermektedir. Bu artışın durdurulması veya emisyon miktarında indirimler gerçekleştirilebilmesi için, acil politikalar oluşturulması gerekmektedir. Bu politikalardan biri de, emisyon ticaretinin olumlu katkılarından yararlanılmasını sağlayacak uygulamaların hayata geçirilmesidir.

Türkiye, gerek bir OECD ülkesi olduğu (gelişmiş ülkeler arasında sayıldığı ve gelişmekte olan ülkelerin karbon azatlım masraflarını karşılaması söz konusu olduğu) için, gerekse karbon salınımına konulacak bir sınırlamanın ülke ekonomisinin gelişimine engel teşkil edebileceği endişesi ile Kyoto Protokolü'nün imzalanmasından günümüze kadar, bir yükümlülük ve yaptırım altında kalmamak adına, 1992'de UNFCCC'ye imza atmamış ve UNFCCC'ye ek bir anlaşma niteliğindeki Kyoto Protokolü'nün 1997 yılındaki görüşmelerine de katılmamıştır. Dolayısıyla, hem Kyoto mekanizmaları hem de AB karbon ticareti piyasalarından faydalanamamıştır (Çetinkaya ve Sokulgan, 2009: 36; Kadılar, 2010: 183). Ancak, Kyoto Protokolü'nün AB'nin çevre müktesebatının bir parçası olması nedeniyle, AB'ye katılmak isteyen Türkiye için Protokolü kabul etmek kaçınılmaz olmuştur. Türkiye UNFCCC'yi ancak 2004'te, gelişmiş ülkeler içerisinde özel bir statü elde etmesi sonucu imzalarken, 2009 yılında da Kyoto Protokolü'nü imzalayan ülkeler arasına katılmıştır. Türkiye'nin Kyoto Protokolü'ne taraf olması ile birlikte, ülkemiz için yeni bir dönem başlamıştır. Her ne kadar 2012'ye kadar bir yükümlülüğü olmasa da, bu süreçte Türkiye'den sera gazı emisyonlarını azaltması, yenilenebilir enerji kaynakları kullanması, kamuoyunu bu konuda bilinçlendirmesi gibi çalışmalar yapması beklenmektedir (Çikot, 2009: 12, 24).

Anlaşma gereği Türkiye, halen organize piyasalarda EUA, CER, ERU üzerine emisyon ticareti işlemleri yapamazken, organize olmayan piyasalarda emisyon ticareti işlemleri yapabilmektedir. Ülkemizde işletmeler çeşitli emisyon azaltım projeleri gerçekleştirerek, yaptıkları ve "Onaylanmış Emisyon İndirimi (Verified Emission Reductions-VER)" olarak adlandırılan emisyon azaltımlarını UNFCCC tarafından akredite edilmiş kurumlara onaylatabilmekte, onaylanmış bu indirimler de gönüllü karbon azaltım birimleri olarak tezgâhüstü piyasalarda işlem görebilmektedir. Bu işlemlerin organize bir şekilde yürütülmemesi ve merkezi bir birim tarafından takip edilmemesi nedeniyle işlem büyüklükleri konusunda toplu rakamlara ulaşılması neredeyse imkansızdır (Çikot, 2009: 13). Bununla birlikte, dünya karbon piyasalarının %1'ini bile oluşturmayan bu piyasaların küresel boyutta yaklaşık 2/3'ünü ülkemizde yapılmakta olan projelerin gerçekleştirdiği tahmin edilmektedir. Dolayısıyla, Kyoto mekanizmalarının dışında kalmakla birlikte, gönüllü karbon piyasalarında önemli bir konuma gelmeyi başaran Türkiye'nin, bu küresel oyunun dışında kalması mümkün değildir.

İşletmelerin, yatırımcıların ve hükümetlerin iklim değişikliği tehdidine karşı önlem almalarını sağlayacak bilgileri toplamak ve paylaşmak amacıyla 2000 yılında Karbon Saydamlık Projesi (Carbon Disclosure Project -CDP-) başlatılmıştır. İklim değişiklikleri risklerinin işletmeler tarafından nasıl yönetildiğini küresel çapta raporlayan tek bağımsız kuruluş olan CDP, 2011 yılı itibaiyle 71 trilyon dolar değerindeki varlığı yöneten 551 kurumsal yatırımcı adına hareket etmektedir. CDP'nin bu girişimi, işletmeleri düşük karbonlu ekonomiye geçebilmeleri için teşvik ederken, kurumsal yatırımcılara da yatırım kararlarını alırken iklim değişikliğine bağlı riskleri göz önünde bulundurabilme

imkanı sağlamaktadır. Bu kapsamda, 2010 yılında İMKB-50, 2011 yılında da İMKB-100 endeksine dahil olan işletmeler, sera gazı emisyon miktarları ve iklim değişikliği ile ilgili risk yönetim politikalarını uluslararası kurumsal yatırımcıların bilgisine sunmak üzere CDP Türkiye tarafından davet almıştır. CDP tarafından davet edilen ve CDP'ye yanıt veren işletmeler uluslararası yatırımcılar ile daha yakın diyalog sağlarken, iklim değişikliğinin kurumları için yarattığı risk ve olanakları da görme şansına sahip olmaktadır. Ancak, Türkiye'de 2010 yılında davet alan işletmelerden yalnızca 10 tanesi ve 1 de gönüllü işletme karbon emisyon bilgilerini açıklamıştır (www.cdpturkey.sabanciuniv.edu.tr, 2011). Sınırlı sayıda işletme dışında, Türkiye'de işletmeler karbon emisyonlarını açıklamadıkları için, bu piyasalar aracılığıyla sağlanabilecek faydaların önemli bir kısmı kaçırılmaktadır.

Düşük karbonlu ekonomiye geçiş sürecinde, ülkemizde ekonominin gelişimine engel olmayacak bir çözüm arayışına girilirken, aynı zamanda gelişmiş ülkelerden sağlanacak finansal ve teknolojik desteğin arttırılması için de çaba harcanmalıdır. Bu nedenle, aktif bir strateji izlenerek, bu piyasalara entegre olunmalıdır. Bu kapsamda, karbon verimliliğini destekleyen bir karbon piyasası kurulmalı ya da ABD, Japonya ve Güney Kore gibi kendi ulusal karbon piyasalarını hayata geçirmeye kararlı büyük ekonomilerden CDM benzeri yeni mekanizmalarla faydalanılmalıdır. Örneğin, ABD'de yöresel "gönüllü ama bağlayıcı" karbon piyasaları ile karşılıklı pazarlık yapılıp, bu piyasalarda karbon kredisi almak durumunda olan yatırımcıların ülkemizde üretilecek karbon kredilerine yatırım yapabilmelerinin sağlanması hedeflenmelidir. Bunun, gelişmiş ülke pazarları ile son derece entegre olan ülkemiz ekonomisi için çok büyük olumlu etkileri olacağı düşünülmektedir (Kadılar, 2010: 183).

2012 sonrası yeni dönemde Türkiye'nin emisyon yükümlülükleri artarken, Kyoto Protokolü ile oluşan esneklik mekanizmalarından da yararlanması söz konusu olabilecektir. Dolayısıyla, bu piyasaların Türkiye'de de oluşması ve benzer yatırım araçlarının devreye girmesi beklenmektedir. Bu yeni döneme ilişkin yapılacak düzenlemeler ile birlikte, gerek reel sektör ve gerekse yatırımcılar açısından, karbon piyasaları ve karbon sözleşmeleri önemli bir ihtiyaç ve yatırım aracı haline gelecektir (Çetinkaya ve Sokulgan, 2009: 36-42). Ancak, aktif rol alarak bu piyasalardan beklenen faydaların elde edilebilmesi için, sera gazı emisyonlarını azaltıcı projeleri hayata geçirecek ileri teknoloji ürünü yatırımların yapılması gerekmektedir. Bu durumda, 2012 sonrası dönemde işletmelerimizin finansman ihtiyaçlarının artacağı da öngörülebilir bir gerçektir.

İşletmelerimizin kendi çabaları ve CDP Türkiye'nin yürüttüğü çalışmalar, gerek konunun taşıdığı önemin toplumun çeşitli kesimlerince anlaşılması gerekse böyle bir piyasanın oluşması ve düzenli bir şekilde işlemesi için önemli adımlar olmakla birlikte yeterli değildir. Dolayısıyla, böyle bir piyasanın oluşturulmasında ve bu piyasada işlem görecek ürünlerin geliştirilmesinde, mevzuat, işleyiş, izleme, raporlama ve denetleme açısından, başta reel sektörün ve finansal piyasaların ihtiyaç duyduğu emtia ve finansal ürünlere dayalı vadeli işlem sözleşmelerinin işlem gördüğü ülkemizin ilk ve tek özel borsası olan VOB AŞ olmak üzere, finansal sistemin önemli aktörleri olan SPK ve İMKB'ye önemli sorumluluklar düşmektedir.

Bu çalışmada, konuyu farklı boyutlardan ele alacak çalışmalara katkıda bulunmak amacıyla, pekçok kesim tarafından yabancı olunan karbon piyasalarının, iklim değişikliği sorununun çözümünde oynadığı rol, devletler, işletmeler ve yatırımcılar açısından taşıdığı önem ve finansal piyasaların gelişimi ve çeşitlenmesi üzerindeki etkisi, Türkiye'deki mevcut durum da dikkate alınarak vurgulanmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

AKSAY, C. S., KETENOĞLU, O. ve KURT, L. (2005). "Küresel Isınma ve İkim Değişikliği", Selçuk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Fen Dergisi, 25.

ALPER, D. ve ANBAR, A. (2008). "İklim Değişikliğinin Finansal Hizmet Sektörüne Etkileri", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 7, 23.

BENZ, E. ve TRÜCK, S. (2009). "Modelling the Price Dynamics of CO_2 Emission Allowance", Energy Economics, 31, 1.

BROHÉ, A., EYRE, N. ve HOWARTH, N. (2009). Carbon Futures: An International Business Guide. UK: Earthscan.

CAPOOR, K. ve AMBROSI, P. (2009). "State and Trends of the Carbon Market 2009", The World Bank, Washington, D.C.

COASE, R.H. (1960). "The Problem of Social Cost", Journal of Law and Economics, 3.

CRONSHAW, M.B. ve KRUSE, J.B. (1996). "Regulated Firms in Pollution Permit Markets with Banking", Journal of Regulatory Economics, 9, 2.

ÇETİNKAYA, E. ve SOKULGAN, K. (2009). "Kyoto Protokolü ve Karbon Emisyon Piyasası", Vobjektif, 12.

ÇİKOT, Ö. (2009). "Avrupa'da Karbon ve Enerji Borsaları", Sermaye Piyasasında Gündem, 82.

DALES, J. (1968). "Pollution, Property and Prices", University of Toronto Press: Toronto.

DASKALAKIS, G. ve MARKELLOS, R. N. (2008). "Are the European Carbon Markets Efficient?", Review of Futures Markets, 17, 2.

DASKALAKIS, G., PSYCHOYIOS, D. ve MARKELLOS, R.N. (2006). "Modelling CO_2 Emission Allowance Prices and Derivatives: Evidence from the EEX", Athens University of Economics and Business.

ELLERMAN, A.D., JOSKOW, P.L. ve HARRİSON, D.Jr., (2003). Emissions Trading in the U.S., Experience, Lessons, and Considerations for Greenhouse Gases, US: Pew Center on Global Climate Change.

ELLERMAN, D.A. (2008). "The EU Emission Trading Scheme: Prototype of a Global System?", Discussion Paper 2008-02, Cambridge, Mass.: Harward Project on International Climate Agreements.

ENGELS, A. (2009). "The European Emissions Trading Scheme: An Explaratory Study of How Companies Learn to Account for Carbon", Accounting, Organizations and Society, 34.

FEHR, M. ve HINZ, J. (2006). "A Quantitative Approach to Carbon Price Risk Modeling", Institute for Operations Research, ETH Zurich.

Hansjurgens, B. (2005). Emission Trading for Climate Policy: US and European Perspectives. Cambridge: Cambridge University Press.

HULL, J.C. (2008), Options, Futures and Other Derivatives. New Delhi: Prentice-Hall of India, Sixth Edition, New Delhi.

IMF (2008). The Fiscal Implications of Climate Change.

JAEHN, F. ve LETMATHE, P. (2010). "The Emissions Trading Paradox", European Journal of Operational Research, 202, 1.

KADILAR, R. (2010). Karbon Fırsat mı, Tehdit mi? İstanbul: Destek Yayınları.

KRUGER, J., OATES, W.E. ve PIZER, W. (2007). "Decentralization in the EU Emissions Trading Scheme and Lessons for Global Policy", Discussion Paper, Resouces for the Future.

MICLĂUŞ, P.G., LUPU, R., DUMITRESCU, S.A. ve BOBIRCĂ, A. (2008). "Testing the Efficiency of the European Carbon Futures Market using Event-Study Methodology", International Journal of Energy and Environment, 2, 2.

MONAST, J., ANDA, J. ve PROFETA, T. (2009). "U.S. Carbon Market Design: Regulating Emissions Allowances as Financial Instruments", Working Paper, Nicholas Institute for Environmental Policy Solutions, Climate Change Policy Partnership, Duke University.

MONTGOMERY, D.W. (1972). "Markets in Licenses and Efficient Poolution Control Programs", Journal of Economic Theory, 5,3.

ÖZTÜRK, K. (2002). "Küresel İklim Değişikliği ve Türkiye'ye Olası Etkileri", GÜ Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 22, 1.

PAMUKÇU, K. (2007). "Küresel Emisyon Ticareti Sistemi İçin Bir Model: Avrupa Birliği Emisyon Ticareti Programı", İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 37.

PAOLELLA, M.S. ve TASCHINI, L. (2006). "An Econometric Analysis of Emission Trading Allowances", Research Paper Series 06–26, Swiss Finance Ins.

PEACE, J. ve JULIANI, T. (2009). "The Coming Carbon Market and its Impact on the American Economy", Policy and Society, 27, 4.

PEKER, O. ve DEMİRCİ, M. (2008). "İklim Değişikliğinin Bilim ve Ekonomi Perspektifinden Analizi", SDÜ İİBF, 13, 1.

Rubin, J.D. (1996). "A model of Intertemporal Emission Trading, Banking, and Borrowing", Journal of Environmental Ecomics and Management, 31, 3.

SAĞLAM, N.E., DÜZGÜNEŞ, E. ve BALIK, İ. (2008). "Küresel Isınma ve İklim Değişikliği", EÜ Su Ürünleri Dergisi, 25, 1.

SEIFERT, J., UHRIG-HOMBURG, M. ve WAGNER, M. (2006). "Dynamic Behaviour of CO_2 Spot Prices - Theory and Empirical Evidence", Working Paper, Chair of Financial Engineering and Derivatives, University of Karlsruhe.

SHENNACH, S.M. (2000). "The Economics of Pollution Permit Bankin in the Context of Title IV of the 1990 Clean Air Act Amendments", Journal of Environmental Economics and Management, 40, 3.

STERN, N. (2007). The Economics of Climate Change: The Stern Review. Cambridge: Cambridge University Press.

TIETENBERG, T.H. (2006). "Emission Trading: Principles and Practice", USA: Resources for the Future.

TÜRKEŞ, M. (2001a). "Küresel İklimin Korunması, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Türkiye", Tesisat Mühendisliği, TMMOB Mak.MO, Sür.Tek.Yay: 61

TÜRKEŞ, M. (2001b). "Hava, İklim, Şiddetli Hava Olayları ve Küresel Isınma", DMİ Genel Müd. 2000 Yılı Seminerleri, Teknik Sunumlar, Seminerler Dizisi: 1.

TÜRKEŞ, M. (2006) "Küresel İklimin Geleceği ve Kyoto Protokolü", Jeopolitik, 29

TÜRKEŞ, M., SÜMER, U.M. ve ÇETİNER, G. (2000). "Küresel İklim Değişikliği ve Olası Etkileri", Çevre Bakanlığı, BMİDÇS Seminer Notları.

UHRİG-HOMBURG, M. ve WAGNER, M. (2007). "Futures Price Dynamics of CO_2 Emission Certificates - An Emprical Analysis", Working Paper, Chair of Financial Engineering and Derivatives, University of Karlsruhe.

VOß, J. (2007a). "Innovation Processes in Governance: The Development of 'Emissions Trading' as a New Policy Instrument", Science and Policy, 34, 5.

VOß, J. (2007b). "Design on Governance: Development of Policy Instruments and Dynamics in Governance", Dissertation, Printpartners Ipskamp, Enschede.

YAMIN, F. (2005). Climate Change and Carbon Markets: A Handbook of Emission Reduction Mechanism. UK: Earthscan.

www.ccfe.com
www.cdpturkey.sabanciuniv.edu.tr
www.chicagoclimatex.com
www.climex.com
www.ecx.eu
www.ecx.eu
www.eex.com
www.en.exaa.at
www.eur-lex.europa.eu
www.nordpool.com
www.powernext.com
www.tuik.gov.tr
www.unfccc.int

KEYNESYEN İKTİSATTA ÜCRETLERİN KATILIĞI SORUNU

Ali TARHAN
Dr. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Uzmanı

Muhammed Veysel KAYA
Yrd. Doç.Dr. Kırıkkale Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü

ÖZET: Nominal ücretlerin aşağıya doğru katılığı hem Klasik hem de günümüz iktisatçıları arasında çok eskiden beri tartışılan bir konudur. Bu konudaki görüşler başlıca iki grupta toplanmaktadır. Klasik ve Yeni Klasik iktisatçılar nominal ücretleri esnek kabul ederken Keynesyen iktisatçılar bunları aşağıya doğru katı kabul etme eğilimindedirler.İktisat biliminde kurulan teorilerde başlangıç hipotezleri veya varsayımları büyük önem taşımaktadır. Teorilerin birçoğunun sonunda ulaşılan genel denge modellerinde bu başlangıç varsayımları önemli bir rol taşımaktadırlar. Bu nedenle, her teorinin varsayımları, Friedmancı bir metodoloji ile, incelenmeye ve araştırılmaya değer bulunmaktadır. Bu çalışmada konu sadece Post-Keynesyen iktisatçıların "ücret kontratları nedeni ile nominal ücretlerin katı olduğu" görüşü çerçevesinde incelenmiştir. İlk dört bölümde konu hakkında bilgi verilmiş beşinci ve son bölüm ise konunun nominal ücretlerin esnek olduğu varsayımı ile değerlendirilmesine ayrılmıştır.

Anahtar kelimeler: Keynesyen İktisat, nominal ücretler, nominal ücretlerin katılığı, istihdam.

PROBLEM OF RIGIDITY OF WAGES IN KEYNESIAN ECONOMICS

ABSTRACT: The rigidity of nominal wages is one of the long argued subjects among the economists both classical and contemporary. The views on this subject can be grouped in two categories. While Classical and New-Classical economists accept the nominal wage flexibility, Keynesian economists accept them as downwardly rigid. Hypotheses and assumptions in Economics carry great importance in Economics in order to establish a new theory. These hypothesis and assumptions have special importance for theories that reach a general equilibrium model. Therefore, these hypotheses of each theory are considered analyzable under the light of Friedman's methodology. The framework of this study is the Post-Keynesian concept of "rigidity of nominal wages due to the wage contracts". First four chapters are restricted to the general overview of the subject, and the subject has been evaluated within the assumption of nominal wage flexibility in fifth and last chapter.

Keywords: Keynesian Economics, nominal wages, rigidity of nominal wages, employment

AMAÇ VE METODOLOJİ

Günümüz iktisatçıları arasında bazı temel konularda halen görüş birliği yoktur. Bilim dünyasındaki görüş birliklerinin çok önem taşımaması, hatta görüş ayrılıklarının bilimsel gelişmenin doğal bir başlangıç noktası olmasına karşın bu tür ayrılıkların bazen basit gözlemlerle anlaşılabilecek alanlara kadar taşınmasının bu farklı düşüncelerin bilim dünyasına yapabileceği pozitif katkılara engel olduğu, veya en azından, çalışmaların doğru yönde yapılmasını engellediği düşünülmektedir. İktisat teorilerinin ilk aşamalarındaki aksiyomatik varsayımların, kabullerin veya faraziyelerin de, yeterli testlere tabi tutulmadıkları takdirde, ileri aşamalarda teorilerin açıklama güçlerini zaafa uğrattıkları, hatta Keynes'in kendi deyişi ile "içinde yaşadığımız günlük dünya ile ilintili olmaktan çıktıkları" gözlemlenebilmektedir. Bu nedenle, varsayımları yeterli sağlamlıkta oluşmayan ya da zaman içindeki gelişmeler karşısında tutarlı bir şekilde güncellenmeyen teorilerin gerçek hayatın olguları ile bilimsel düşüncedeki kurguların giderek açılan makası arasında kalması da doğaldır. Böyle bir yaklaşım, yine doğal olarak, bir bilimsel teorinin nasıl analiz edilmesi konusundaki temel soruyu gündeme getirmesi dolayısı ile işe metodolojik bir tercih ile başlamış sayılır.

Klasik ve Keynesyen iktisatçılar arasındaki bu türdeki temel tartışmalardan biri de nominal ücretlerin katılığı sorunudur. Bu çalışmanın amacı da Post-Keynesyen (konunun Keynesyen, Ortodoks, Yeni ve Post-Keynesyen iktisattaki gelişimi dikkate alınarak) iktisatta nominal ücretlerin hangi varsayımlar altında ele alındığını incelemek ve bu varsayımların geçerli olup olmadıkları veya hangi ölçülerde geçerli olabilecekleri konusunda bir irdelemede bulunmaktır. Nominal ücretlerin katı (*rigid*) olup olmadığı sorununun-ilk paragrafta açıklanan mantık gereğince-daha sonra iktisadi denge süreci konusunda yapılan akıl yürütmeler açısından hayati bir öneme sahip olduğu düşünülmektedir. Çünkü, bu soruya verilen yanıta göre söz konusu süreçlerin farklı şekillerde işlemesi gerekmektedir. Böylece bu çalışmanın amacı da belirlenmiş olmaktadır. Çalışmanın amacı; belirli bir metodolojik yaklaşımla Post-Keynesyen iktisatçıların bir ekonomide nominal ücretlerin katı olduğu konusundaki görüşlerinin analizidir.

Daha önce belirtildiği üzere, bu çalışmanın öncelikli vurgusu metodolojidir. Bu bağlamda öncelikle Keynes metodolojisinin açıklanmasında yarar görülmektedir. Keynes'in sistematik bir metodolojisi bulunmamaktadır. Bu nedenle Keynes'in İktisada yaklaşımını metodolojik olmaktan çok felsefi olarak adlandırmanın daha doğru olacağı düşünülmektedir.

Keynes, bilimsel hipotezlerin deneylerle doğrulanması düşüncesine fazlaca taraftar değildir. Bu temel inancı nedeni ile Ekonometriye de uzak durmuştur. Keynes'e göre bir teorinin en önemli yönü verimliliği ve düşünürün sezgilerine uyumudur. Diğer yandan, rakamsal veriler de düşünürün sezgilerini şekillendirmesi açısından son derece önemlidir. İktisatçı için teorinin en önemli aşaması gözlemleridir. İstatistikler hipotezleri doğrulamak için değil, fakat sezgilerin sınırlarını belirlemek için önemlidir. Rakamların sezgilere tamamen karşı olduğu durumlarda ise sezgiler yanlış demektir (Snowdon ve Vane, 2006: 93-94).

Friedman ise daha sistematik bir metodoloji ortaya koymuştur. Friedman (Hetzel, 2007: 8)' a göre "Bir teorinin geçerliliği faraziyelerinin gerçekle ilgili olup olmadıklarına değil, hipotezlerinin yanlışlanabilir olup olmadıklarına bağlıdır" Bu hipotezlerin testleri ise "hipotezlerin ortaya attığı imaların veya ön

deyilerin gözlemlenebilir olaylar ile uyum içinde olup olmadıkları kriterine göre yapılmalıdır" (Feiedman. 1953). Bu nedenle Metodolojik açıdan M. Friedman'ın 1953 tarihli "The Methodology of Positive Economics" başlıklı makalesindeki yöntem seçilmiş ve Post-Keynesyen İktisat sadece nominal ücretlerin katılığı konusundaki kabullerinin geçerliliği açısından irdelenmiştir.

KLASİK İKTİSATTA NOMİNAL ÜCRETLER

Klasik ve Keynesyen iktisatçılar arasında ekonomilerin denge noktasından ayrılabileceği konusunda görüş ayrılığı yoktur. Bu iki okul arasındaki görüş ayrılıkları dengeden uzaklaşan ekonomilerin bu dengeye tekrar nasıl geri dönecekleri konusunda başlar. Klasik iktisat açısından dengeden sapmalar geçici ve kısa dönemlidir. Bunun nedeni piyasa mekanizmasının ekonomiyi dengeden saptıran faktörleri hızla ve etkili bir şekilde bertaraf etmesinde yatmaktadır. Yine, piyasa mekanizmasına duydukları güven nedeni ile bu iktisatçılar dengesizliğe kamu müdahalesini de gereksiz bulur, hatta bu müdahalelerin daha fazla dengesizliğe neden olacağını savunurlar. Klasik iktisatçılar toplam talebi ekonomik dengesizliklere neden olabilecek bir unsur olarak görmez ve bu nedenle de incelemezler. Tam istihdam ekonomik faaliyetin normal işleyişinin doğal bir sonucudur (Snowdon ve Vane, 2006: 38).

Klasik iktisatçılar bu iyimser görüşlere bir başlangıç hipotezi olarak değil, fakat piyasa mekanizması hakkında yürüttükleri bazı faraziyeler ve bu faraziyelerin sonucunda işlediğini düşündükleri mekanizmalar nedeni ile ulaşmışlardır. Bu faraziler kısaca şunlardır:

- Bir ekonomideki tüm iktisadi birimler (şirketler ve hane halkı) akılcıdır ve kendi karlarını ya da faydalarını maksimize etmeye çalışırlar,

- Bütün piyasalarda tam rekabet hâkimdir, öyle ki tüm ekonomik birimler neyi ne kadar alacak ya da satacaklarına tamamen esnek ve veri olan bir fiyat seti üzerinden karar verirler,

- Tüm ekonomik birimler fiyatlar ve piyasa koşulları hakkında kusursuz bilgiye sahiptirler,

- Ticaret ancak denge fiyatları tüm piyasalarda oluşunca gerçekleşir,

- Ekonomik birimlerin beklentileri kararlı bir dengededir.

Bu faraziyelere göre, emek piyasası dâhil, tüm piyasalarda şeffaflık hâkimdir. Ekonomideki makro dengelerin analizi için tüm ekonomi reel ve parasal sektör olmak üzere iki sektöre ayrılır. Reel sektörü oluşturan emek ve mal piyasalarındaki dengelerin analizi "Klasik istihdam ve çıktı belirlenmesi teorisi" ile gerçekleştirilir. Parasal, yani nominal, sektördeki denge ise "paranın miktar teorisi" aracılığı ile yapılır. Böylece bir ekonomideki reel ve parasal sektörler dikotomik olarak ayrılır olur ve para miktarındaki değişiklikler reel ekonomideki değişkenler üzerinde etkide bulunmamış olur. Böylece Klasik iktisatçılar paranın nötr olduğu yargısına da ulaşmış olurlar (Snowdon ve Vane, 2006: 38).

Neoklasik arz kuramında ücretler, çıktının daima tam istihdam düzeyinde olmasını sağlayacak şekilde anında uyarlanmaktadır. Ne var ki çıktı her zaman tam istihdam düzeyinde değildir ve Philips eğrisi, işsizlikteki değişiklik karşısında ücretlerin daha yavaş uyarlandığını ileri sürmektedir (Dornbusch ve Fischer, 1998: 218). Klasik iktisatçılara göre bir ekonomideki istihdam düzeyi ekonomideki para miktarından bağımsız olarak oluşur. Bir ekonominin kısa dönemindeki sermaye, teknoloji ve organizasyon yapısı veri olarak kabul edilirse istihdam düzeyi tamamen kullanılan emek birimlerine bağlı olacaktır. Bu nedenle istihdam ve toplam gelir arasında pozitif bir fonksiyonel ilişki olacaktır. Ancak, sadece emek miktarına bağlı bir istihdam artışı emeğin ölçeğe göre azalan getirilere tabi olmasını, yani marjinal üretim kapasitesinin giderek düşmesi sorununu da birlikte getirecektir. Bir ekonomideki emek talebi ise reel ücret ile ters orantılı olarak belirlernir, yani reel ücret ne kadar düşük ise emek talebi o kadar yüksek, veya reel ücret ne kadar yüksek ise emek talebi de o kadar düşük olacaktır (Snowdon ve Vane 2006, 42).

Klasik ekonomistlerin vardığı yargıya göre, böyle tablo sonucunda ekonomide gönüllü ve friksiyonel işsizlik olsa bile tam istihdama ulaşılabilecektir. Ancak, gönülsüz eksik istihdam mümkün değildir. Reel ücretler emek piyasasındaki arz ve talebe göre tespit edilecek ve bu ücret seviyesinde gönülsüz işsiz bulunmayacaktır. Tüm bu görüşlere karşın bir ekonomide gönülsüz eksik istihdamın bulunması da mümkündür. Bunun tek nedeni ise, sendikaların gücü veya asgari ücret konusundaki hükümet politikaları gibi nedenlerle, reel ücretlerin piyasa denge seviyesinin üzerine çıkmasıdır. Bu durumun tek çözüm yolu ise nominal ücretlerin düşürülmesi olarak görülmektedir (Snowdon ve Vane 2006: 45).

KEYNESYEN İKTİSATTA NOMİNAL ÜCRETLER

Keynes'e göre milli gelir istihdam hacmine dayanmaktadır. Ancak, fiyatların ve ücretlerin tamamen esnek olduğunu kabul eden Klasik iktisatçıların aksine Keynesyen makro dengede gönülsüz işsizlik bulunması da münkündür. Denge noktasındaki bu işsizliğin nedenlerinden biri ücretlerin katı olması, yani düşürülememesidir. Ancak Keynes dengeden olumsuz bir sapmanın, işsizliğin milli gelirin denge seviyesindeki miktarından daha fazla olması durumunda bile nominal ücretler katı olmasa da eski denge seviyesine otomatik olarak gelmenin mümkün olamayacağını savunmuştur. Keynes'e göre ekonominin eski seviyesine tekrar gelebilmesi ancak toplam talebin artışı ile mümkün olabilecektir. Yine Keynes'e göre mal fiyatlarında nominal ücretlere oranla gerçekleşecek küçük bir artış hem bu ücret seviyesinde çalışmak isteyen kişilerin sayısında hem de bu ücret seviyesindeki toplam emek talebinde mevcut istihdamdan daha fazla bir artışa neden oluyorsa ekonomide gönülsüz eksik istihdam var demektir. Kısacası, reel ücretlerin düşüşünün emek talebini artırması ve bu talebin bir arz karşılığı bulması ekonomideki gönülsüz işsizliğin varlığını göstermektedir. Reel ücretlerin düşüşü ayrıca kar maksimizasyonu peşindeki şirketlerin daha fazla emek talep etmeleri mantığı ile de tutarlıdır (Snowdon ve Vane. 2006, s. 66).

Dengeden sapan ve daha düşük bir gelir düzeyinde yeni dengeye yerleşen bir ekonomininin tekrar eski dengeye gelebilmesi için reel ücretlerin düşürülmesi bir çözüm yoludur. Reel ücretler ya doğrudan nominal ücretlerin düşürülmesi ya da genel fiyat düzeyinin yükseltilmesi ile düşürülebilir. Keynes ücretlerin toplu iş sözleşmeleri gibi kollektif pazarlıklar ile tespit edildiği bir ekonomide nominal

ücretlerin düşürülmesi çabalarınının sosyal adalet ve ekonomik gereksinimlerle izah edilemeyeck "israf ve tatsız mücadelelere" neden olacağını düşünmüş ve doğrudan nominal ücret ile oynanmasına karşı çıkmıştır. Bunun aksine, işçiler ve sendikalar reel ücretlerin düşüşüne aynı oranda karşı çıkmamaktadırlar. Reel ücretlerin fiyatlar genel seviyesindeki artış yolu ile düşürülmesinin diğer bir avantajı da bu yolla nispi fiyatlardaki mevcut dengelerin bozulmamasıdır.

Keynes temel çalışmasında (*Genel Teori*) nominal ücretteki kesintilerin hangi yolla genel tam istihdam dengesine tekrar dönüşü sağlayabileceğinin bir çerçevesini de vermiştir. Buna göre, nominal ücretlerdeki düşüşün denge seviyesine faizler yolu ile tekrar ulaşılmasını sağlayabilme olasılığı vardır. Eğer ücret kesintileri fiyatlar genel seviyesinin tekrar düşmesini sağlayabilirse bu durum para stokunun reel değerini artıracak, dolayısı ile faizleri indirecek ve yatırımları teşvik edecektir. Böylece fiyat mekanizması kamu müdahalesi olmaksızın toplam talebi yükselterek tekrar dengeye ulaşılmasını sağlayacaktır. Bununla birlikte Keynes iki neden yüzünden bu mekanizmanın çalışmayabileceğini de belirtmiştir. İlk neden, faiz oranının düşmesini engelleyen "likidite tuzağı" ikinci neden ise faizlere karşı inelastik olan ve düşen fiyatların toplam talebi faizler yoluyla artırmasını engelleyen üretim yapısıdır.

Keynes'e göre veri bir para stoğunda nominal ücretlerin düşmesine izin veren bir politika ile veri bir nominal ücret düzeyinde para stoğunun artmasına izin veren başka bir politika aynı etkilere sahiptir. Bununla birlikte, para politikaları da istihdamı artırmak için nominal ücretleri düşürmek ile aynı sınırlamalara sahiptir. Diğer yandan fiyatlardaki hızlı veya deflasyonist bir düşüş de, istihdamı artırmak şöyle dursun, iş aleminin beklentilerinin kötüleşmesine dolayısı ile yatırımların azalmasına da neden olabilmektedir.

Sonuç olarak Keynes esnek bir ücret sisteminin esnek bir para politikasına tercih edilmesini akılsızlık olarak nitelemekte, tamamen esnek ve *laissez-faire* mantığı içindeki böyle bir ücret sistemini gerçeğin tam karşıtı olarak tanımlamaktadır (Snowdon ve Vane, 2006: 68).

KEYNES'İN İZLEYİCİLERİNDE NOMİNAL ÜCRETLERİN KATILIĞI

Ortodoks Keynesyen iktisatçıların temel faraziyelerinden biri de hem fiyatların hem de nominal ücretlerin kısa dönemde esnek olmamasıdır. Bu nedenle toplam talepdeki değişiklikler kısa dönemli etkilerini nominal değişkenler yerine reel çıktılar üzerinde gösterirler (Snowdon ve Vane, 2006: 145). Diğer yandan nominal ücretler ekonomi tam istihdam düzeyine erişinceye kadar sabittir ve ancak bu düzeye erişildikten sonra artma eğilimi gösterirler. Kısacası, nominal ücretlerin aşağı doğru katılığı Ortodoks Keynesyen iktisatçılarda da kabul görmektedir ve bu bu katılık aynı zamanda kısa dönemdeki işsizliğin temel nedenidir.

Yeni Keynesyen iktisatçılar genel olarak gerçek dünyada ortaya çıkabilecek tüm piyasa olumsuzluklarını kabul ederler. Bu piyasa olumsuzluklarının başında asimetrik bilgi dağılımı, birbirine benzemeyen piyasa oyuncuları, kusurlu ve eksik piyasa yapısı sayılabilir. Buna paralel olarak Yeni Keynesyen iktisatçıların temel amacı fiyat ve ücret katılıkları rasyonelize edilerek tutarlı bir toplam talep modeli inşa etmektir. Bu çerçevede fiyat ve ücret katılıkları nominal ve reel göstergeler açılarından

ele alınmaktadır. Nominal katılık veya yapışkanlık, nominal fiyatların herhangi bir nedenle nominal talepdeki değişikliklere uyum gösterememesi nedeni ile oluşmaktadır. Reel katılıklar ise nispi olarak reel ücretlerin ile nominal ücretlere uyum gösterememesinden kaynaklanmaktadır (Snowdon ve Vane, 2006: 365-366).

Yeni Keynesyen teori temelde ücret ve fiyat katılıklarını sorgulamakta ve bunlara bir cevap aramaktadır. Ücret yapışkanlığı işgücü piyasasının dengesizliğine dayanan modellerle açıklanmaktadır. Diğer yandan fiyat yapışkanlığı fiyat ayarlamasının yüksek marjinal maliyetine dayanarak mal piyasasındaki düzensiz rekabetle açıklanmaktadır (İslatince, 2007: 212). Yeni Keynesyen iktisatçılara göre nominal ücretler uzun dönemli istihdam kontratları nedeni ile katıdır. Bu kontratlar uzun dönemli olmaları nedeni ile bir talep şoku durumunda para politikasının etkinliğini azaltırlar. Bu tür kontratların süresi ise ülkeden ülkeye değişmektedir. Bu süre Amerika Birleşik Devletleri'nde ortalama üç yıl iken İngiltere'de daha kısadır. Japonya'da ise birer yıllıktır ve aynı anda sona ermektedirler. Bu açıdan bakınca Japonya sistemi toplam talep değişmeleri konusunda daha esnek görünmektedir. Kontratların bir yıldan uzun olması durumunda nominal ücretler daha da fazla katılaşmaktadır. Kontratların uzun süreli tutulmasının birkaç nedeni bulunmaktadır. Her şeyden önce işçi ve işveren arasındaki kontrat görüşmeleri maliyetlidir. Tarafları memnun edebilecek bir kontrat oluşturmak için hem bugünün nispi fiyatları hem de verimlilik, enflasyon, talep, karlar ve fiyatların gelecekteki yapıları konusunda sağlam bir fikir oluşması gerekir ki bu araştırmalar son derece masraflıdır. Bu nedenle kontrat süresi ne kadar uzun olursa sene başına isabet eden araştırma maliyeti o denli düşük olacaktır. Bu tür görüşmelerde her zaman grev olasılığı vardır. Bu olasılık hem anlaşmada optimal bir denge kurulmasını engeller hem de işçi ve işveren açısından fazladan maliyet yaratır.

Post-Keynesyen iktisatçılar da temelde Yeni Keynesyen iktisatçılarla benzerlikler gösterirler. Yeni Keynesyen iktisatçılardan belirgin farkları para politikasının etkinliğine daha az güven duymalarında yatmaktadır. Kullandıkları önemli bir kavram ise "mark-up" fiyatlamadır. Parasal fiyatlama ara mallarının geçmiş fiyatları, ücretler ve üreticilerin bunlar üzerine koydukları mark-up'lardan oluşmaktadır. Maliyetler üzerine konulan mark-up'lar ürüne ve sektörün yapısına göre değişmektedir. Post Keynesyenlere göre fiyatlar ücret maliyetleri üzerine bir mark-up koyularak hesaplandığı için emek piyasasında nominal ücretlerin ayarlanması reel ücretler üzerinde azaltıcı bir etki yapmaz. Sonuç olarak para arzı yaratılan nominal işlem talebini karşılamak için ayarlanacaktır. Fiyatlar ücretler ile birlikte artıp azaldığından para arzındaki değişmeler sadece bir yansımadan ibaret kalacaktır (Parasız, 2006: 487).

Fiyatlar ücretler ile birlikte yükselip düştüğünden nominal ücretlerdeki değişmeler reel ücretlerde değişmeye neden olmamaktadır. Bu nedenle nominal ücretlerin esnetilmesi reel ücretleri de daha esnek yapmayacaktır ve dolayısı ile nominal ücretlerin azaltılması yoluyla eksik istihdamı azaltmak da mümkün olamayacaktır. Ayrıca çalışanların parasal ücretlerdeki düşüşlere karşı direnmeleri de söz konusudur. Sendikaların güçlü olduğu sektörlerde veya kamu kesiminde ise nominal ücret indirimi neredeyse olanaksızdır. Çalışanların ortak veya milli bir hedef uğruna nominal ücretlerinde indirime razı olmaları senaryosu da "mahkum ikilemi" nedeni ile Post-Keynesyenler tarafından kabul görmemektedir. Post-Keynesyenlere göre para otoritesi veya diğer çalışanların muhtemel davranışları hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan, hatta kötümser beklentileri olan, çalışanların böyle bir fedakarlığı başkalarına transfer etmeyi isteme olasılıkları hem yüksek hem de mantıklıdır (Parasız, 2006: 489).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Keynesyen iktisatçıların nominal ücretler konusundaki görüşleri bunların katılığı veya yapışkanlığından, değişmelerinin tam istihdama dönüş açısından etkin olup olmadıklarına kadar uzanan bir yelpazede değişmektedir. Özellikle Post-Keynesyen iktisatçılar böyle bir değişim mümkün olsa bile bir talep şoku sonucunda ulaşılan eksik istihdamın tekrar eski seviyesine gelmesi için nominal ücretlerdeki bir düşüşün etki yaratmayacağı görüşündedirler. Sonuç olarak tüm Keynesyen iktisat okulu nominal ücretlerin katılığı konusunda görüş birliği içindedir. Böyle bir katılığın zaman içinde oluşması aslında ilk bakışta mümkün görünmektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasının ekonomik "boom"ları ve sendikal hareketin güçlenme evresinde nominal ücretlerin *Genel Teori*'nin yayınlandığı 1930'lu yıllardan daha katı olması muhtemeldir.

Diğer yandan, kontratların uzun vadeli oluşunun nominal ücretlerde katılık yarattığı görüşü ise bir kaç açıdan gerçeğe tam bir uygunluk göstermemektedir. Her şeyden önce nominal ücretlerin uzun vadeli kontratlarla oluşması geleneğinin evrensel bir gerçek olmadığının göz önünde tutulması gerektiği düşünülmektedir. 4. Bölüm'de ayrıntıları verildiği gibi bu gelenek özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde yaygın görünmekte, Avrupa ülkelerinde kontrat dönemleri kısalmakta Japonya'da ise bir yıla inmektedir ki bu özellik bile kontrata dayalı bir ücret tespitini değil ulusal düzeydeki toplu iş sözleşmelerini hatırlatmaktadır. Kontratlar genel bir uygulama olsa bile bunların kapsamlarının Keynesyen teoride ihmal edildiği düşünülmektedir. Bu kapsamı şu şekilde açıklayabiliriz. Her şeyden önce kontratlar "temel ücret + prim" esasına göre düzenlenmektedir. Kontratlardaki enflasyon endeklenmesinden söz edildiği zaman bu endekslemenin sadece temel ücret için söz konusu edildiğini belirtmek gerekir. Primler ise genellikle şirket karının bir yüzdesi olarak ifade edilir ve standart bir sözleşmede nominal olarak rakamla belirtilmezler. Böyle bir sistem içinde-bir ülke veya şirket fark etmeksizin-sabit bir nominal ücretten bahsetme olanağı yoktur. Ekonomideki tüm nominal ücretler, süre kısıtı olmaksızın, kontratlarla tespit edilse bile, bunlar söz konusu primlerin şirkette şirkete veya dönemden döneme değişkenlik göstermesi nedeni ile, tamamen esnek olacaktır.

Kontrat sistemindeki bir diğer esneklik unsuru da işverenlerin kayıp veya kazanç senaryolarındaki tutumlarının asimetrik olmasından kaynaklanmaktadır. İşveren, ülkeden ülkeye veya kurumdan kuruma değişmekle beraber, standart koşullarda az kar ettiği zaman daha az prim dağıtmayı haklı olarak istemekte fakat çok kar ettiği zaman da daha az prim dağıtma endişesine düşmemektedir. Böyle bir yola saptığı takdirde çalışanlarının bağlılılıklarında önemli bir kaybı göz önüne alması gerekir. Tam tersine az kar ettiği dönemlerde az prim dağıtmasının çalışanlar üzerinde böyle bir etki yaratması daha düşük bir olasılıktır. Kurum çalışanları az prim almalarının şirketin faaliyete devam edebilmesi açısından önemli olacağını fark edeceklerdir.

Nominal ücretler ve firmalar açısından diğer önemli bir konu da dönem veya vade sorunudur. Çok büyük ölçekli şirketler dışındaki firmaların büyük bir çoğunluğu için en önemli vade "bir bilanço dönemi"dir. Her firma bilanço dönemi sonunda ya karını maksimize etmek ya da zararını minimize etmek zorundadır. Negatif bir talep şoku sonucunda satışları düşen bir firma eğer dönem sonu bilançosunda kar gösteremezse bir sonraki dönem kredi alımında zorluklar yaşayabileceği gibi alsa bile

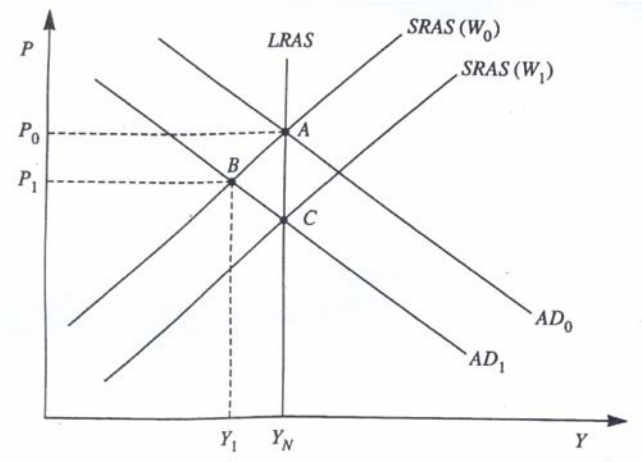
önemli bir risk primi ödemek zorunda kalacaktır. Böylesine maliyetli bir kredinin ise kredi alınan dönemdeki firma maliyet yapısını daha da olumsuz etkileme olasılığı yüksektir. Büyük şirketler açısından da aynı durum söz konusudur. Büyük şirketlerin tamamı uluslararası derecelendirme kuruluşlarından "rating" almak zorundadırlar, aksi takdirde uluslararası borsalarda kote edilme veya bu piyasalardan kredi alma olanakları bulunmamaktadır. Böylece, negatif bir talep şoku durumunda sorun maliyetlerden mi yoksa "mark-up"lardan mı fedakarlık edileceği konusunda düğümlenmektedir. Yıl sonu bilançosu kısıtı altında olan firmaların "mark-up" yerine maliyetlerden, özellikle nominal ücretlerden, tasarrufta bulunmaları akılcı bir davranış olacaktır.

Nominal ücretler ilk bakışta aşağıya doğru katı görünmelerine karşın en sıkı sosyal güvenlik rejimine sahip ülkelerde bile bunların düşürülmesi mümkündür. Personele kullandırılan ücretsiz izinler, doğrudan işten çıkarmalarla daha düşük ücrete razı insanların işe alınması, primlerin kesilmesi yöntemler bir çok ülkede yasaldır. Ayrıca holding şirketlerin fazla ücret alan şirketlerindeki karları başka şirketlerine transfer ederek bunlarda işten çıkarmalar için etik veya yasal meşruiyet zemini hazırlamaları da mümkündür. Uluslararası piyasalarda eskiden beri Türkiye'de ise özellikle 2001 krizinden sonra uygulanan bir yöntem de özellikle ilgi çekicidir. Bu yönteme göre bir firma çalışanlarını başka bir işçi bulma şirketinden, ki bu şirkette insanlar asgari ücret üzerinden kontrat yapmaktadırlar, kiralamakta ve asgari ücretten daha fazla ücret ödemesi gerektiğinde bunu kazanılmış hak teşkil etmeyecek prim ödemeleri yoluyla yapmaktadır.

Diğer yandan Mukerji ve Tallon (Mukerji ve Tallon, 2002) tarafından yapılan bir analizde ücret endekslemesinin, yüksek enflasyon yaşayan ülkeler hariç, son derece nadir olduğu bulgulanmıştır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde enflasyonun en yüksek olduğu zamanlarda bile büyük sendikaların gerçekleştirdiği kontratlardaki enflasyon klozları en fazla %60 seviyesine çıkabilmiştir. Düşük enflasyon yıllarında bu oran daha da düşmüş, küçük ve orta ölçekli sendikalar ise bu enflasyon klozlarını hiçbir kontrata koyduramamışlardır. Amerika Birleşik Devletleri genelinde enflasyon klozları olan kontratların toplamın %10'u civarında olduğu düşünülmektedir. Bu analizde, böyle bir duruma firma ve çalışanların tek bir endekse güvenerek öznel faydalarını maksimize etmeye çalışmaktan çok belirsizlikten kaçınarak fayda maksimizasyonuna ulaşmayı tercih ettikleri savlaştırılmaktadır. Belirsizlikten kaçınmak isteyen taraflar sonuçları ya da yararları hakkında belirsizlik olan riskli kararlardan kaçınacaklardır.

Çalışan açısından, eğer mevcut bilgi seti ile tutarlı olan birden fazla olasılığın gerçekleşme ihtimali varsa bu kişi bir belirsizlik içinde olacaktır. Böyle bir durumda çalışan açısından hem alacağı kararın sonucu hem de yararları kuşkulu olacaktır. Bu duruma şöyle bir örnek verilebilir. Fiyat risklerinin iki şekilde birden gelebileceği bir durum düşünelim. Ekonomide genel fiyatlar düzeyi artabilir veya bir arz veya talep şoku neticesinde sadece bir mal veya mal grubunun fiyatı artabilir. Genel fiyatlar düzeyinin arttığı bir durumda enflasyona endekslenmemiş nominal ücretler reel olarak düşecektir. Enflasyona endeksli olanlar ise fiyat artışlarından etkilenmeyecektir. Nominal ücretlerin enflasyona endeksli olması ücretlerin enflasyon sepetindeki bir mal grubu olarak ödendiği anlamına gelmektedir. Buna karşın, enflasyonu ölçmek için oluşturulan mal ve hizmet sepetinin nominal ücretini buna göre hesaplanan endeks üzerinden alan bir çalışanın gerçek tüketim kalıbı ile çakışması olasılığı çok zayıftır. Böylece enflasyona endeksli bir nominal ücretin bile tüm risklerden arınmış olma olasılığı çok zayıftır. Böyle bir durumda çalışan açısından en optimal davranışın ücretin yalnız bir bölümümün enflasyona endeksli olduğu bir kontratın tercih edilmesi olduğu belirtilmektedir (Mukerji ve Tallon, 2002: 2).

Kısaca özetlemek gerekirse Post-Keynesyen teorideki ücretlerin katılığı kavramı yukarıda açıklanan bilanço kısıtları ve ücretli çalışanlar arasında kontrat uygulamalarının yaygın olmadığı göz önünde tutulduğu zaman çok fazla gerçekçi görünmemektedir. Nominal ücretlerin katı olup olmamasının Keynesyen genel üzerinde de önemli etkileri vardır. Neredeyse tüm Keynesyen okulda genel denge analizleri nominal ücretlerin aşağıya doğru katılığı üzerine inşa edilmiştir. Keynesyen genel dengenin nominal ücretlerin kısa dönemli katılığı nedeni ile ne yönde kurulacağı aşağıdaki grafikler yardımı ile görülebilir.

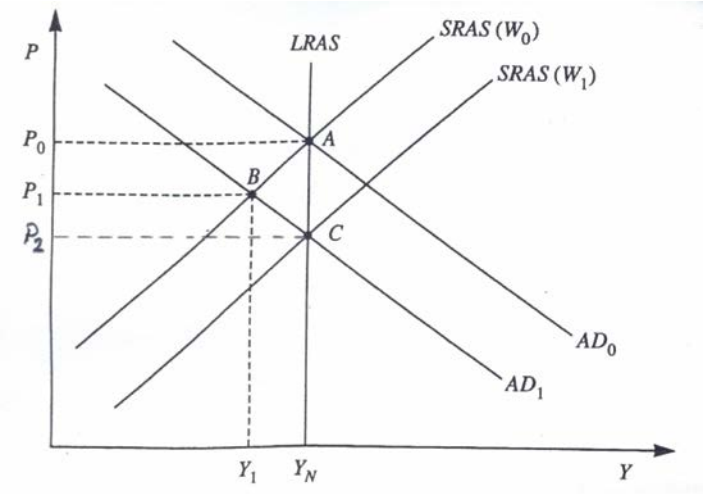

Şekil 1.1. Fischer'e Göre Nominal Ücret Katılığı Varsayımı Altında Denge (Snowdon ve Vane, 2006: 368).

Şekil 1.1 kontratlar nedeni ile katılaşan nominal ücretler nedeni ile ekonomideki genel dengenin ne yönde ilerleyeceği konusunda Fischer'in yaptığı analizi göstermektedir (Snowdon ve Vane. 2006, s. 368, 369). Ekonomi başlangıçta uzun ve kısa dönem arz eğrileri [(LRAS ve SRAS (W_0)] ile kısa dönem talep eğrisi (AD_0) nin kesiştiği A noktasında dengededir. Bir negatif talep şoku sonucunda talep eğrisinin AD_1'e kayması ile fiyatlar P_1 düzeyine ve ekonomi de B noktasına gelir. Eğer fiyatlar ve nominal ücretler esnek olsa idi ekonominin C noktasına gelmesi gerekecekti. Ancak nominal ücretlerin katılığı nedeni ile para otoritesinin ekonomiye taze para enjekte etmesi sonucunda toplam talep eğrisi AD_1'den tekrar AD_0'a çekilir ve ekonomi tekrar B noktasından A noktasındaki tam istihdam dengesine geri döner.

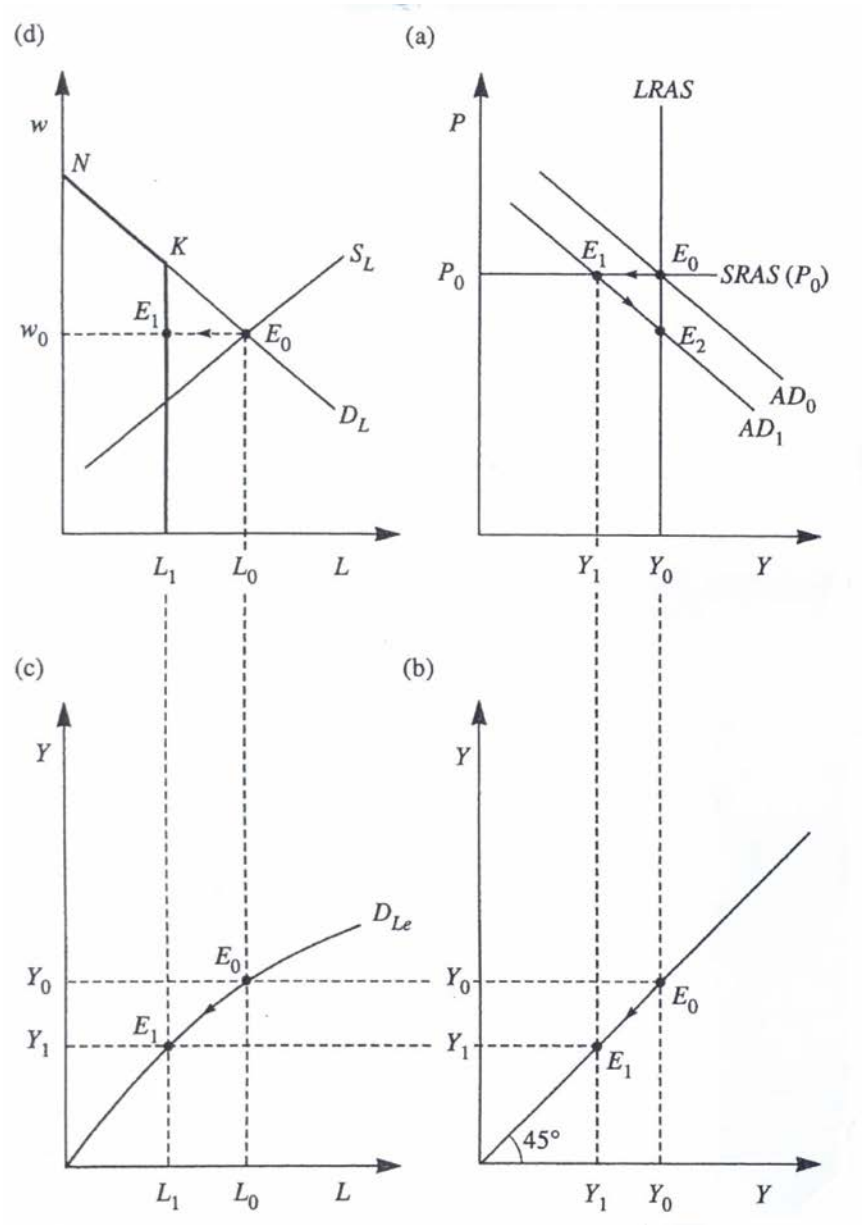
Ancak, Post-Keynesyen iktisadın ücretlerin katılığı konusundaki görüşlerine bu çalışmada getirilen iki eleştiri-bilanço kısıtı ve ücret kontratlarının yaygın olmayışı-göz önüne alınırsa Fischer'in şekli Şekil 1.2'deki hale gelecektir. Ücret kontratlarının yokluğu ya da tüm ekonomiyi etkileyecek denli yaygın olmaması ve özel sektör firmalarının bilanço dönemleri sonunda kar elde etme gereksinimleri nedeni ile ekonomi Şekil 1.1'deki B noktasına değil Şekil 1.2'de kısa dönem arz ve talep eğrileri [SRAS (W_1) ve AD_1] nin kesiştiği C noktasına doğrudan doğruya gelecektir. Böyle bir hareket sonucunda yeni fiyatlar genel düzeyi de Şekil 1.1'deki P_1 noktasında değil Şekil 1.2'deki P_2 noktasında oluşacaktır. C noktası,

Yeni-klasik iktisatçıların iddialarının tersine ücretlerin düşüşü nedeni ile ekonomiyi tekrar A noktasına taşıyacak bir nokta olmaktan çok ekonominin "kararlı bir eksik istihdam dengesi"ni temsil etmektedir.

Şekil 1.2 Nominal Ücret Esnekliği Varsayımı Altında Denge (Snowdon ve Vane, 2006: 368).

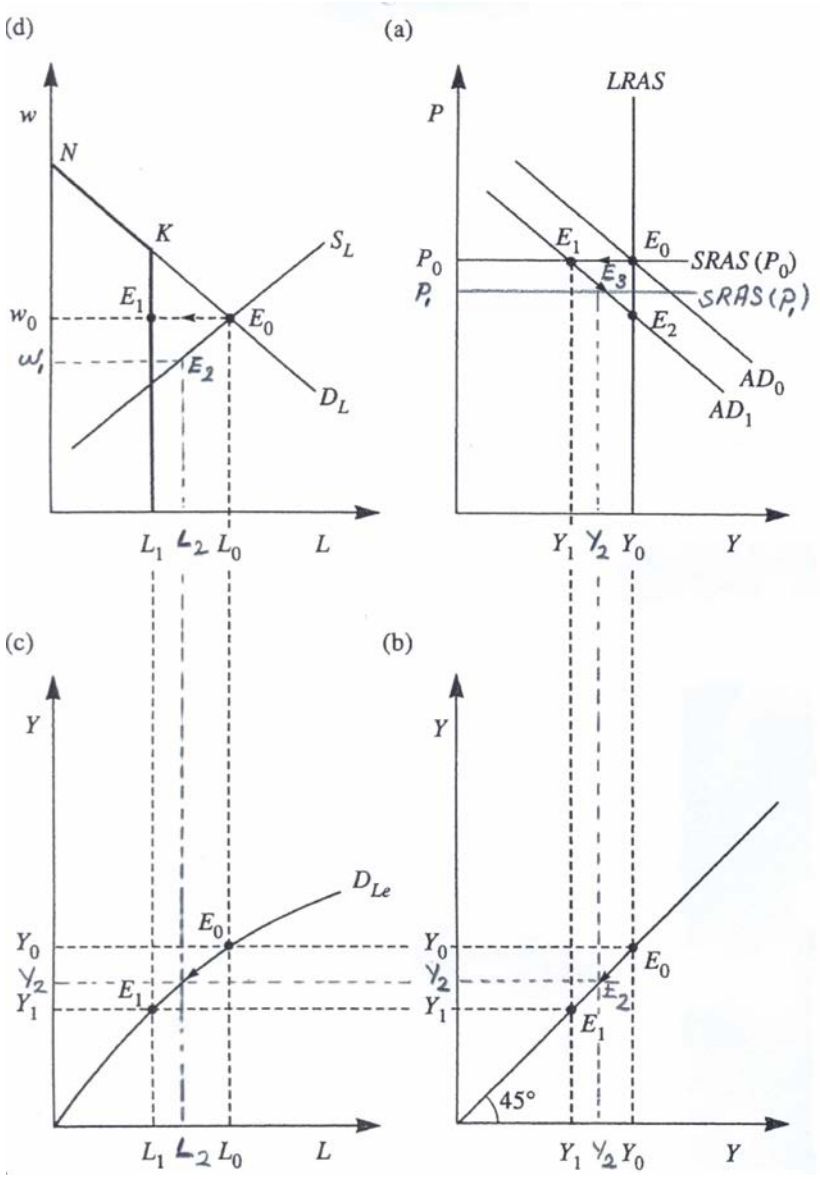
Buna ilave olarak C noktasında hem istihdam hem de fiyatlar genel düzeyi düşük olmasına karşın gelir eski Y_N düzeyindedir. Bu paradoksal durumun, C noktasında birçok firmanın faaliyeti terk etmesi ile oluşan monopol veya oligopol karları ile nominal ücretlerin düşüşü nedeniyle mark-up fiyatlamanın nispi olarak artmasından kaynaklanan firma karlarının yükselişi ile açıklanabileceği düşünülmektedir. Kısacası, bir negatif talep şoku ile oluşan eksik istihdam dengesinde milli gelir içinde karların oranı ücretler aleyhine yükselmektedir.

Şekil 1.3. Nominal Ücret Katılığı Varsayımı Altında Yeni Keynesyen Denge (Snowdon ve Vane, 2006: 397).

Aynı analiz Yeni-Keynesyen konjonktür teorisi yardımı ile de yapılabilir. Şekil 1.3.a'da ekonomi E_0 noktasında dengededir. Bir talep şoku sonucunda toplam talep eğrisinin AD_0'dan AD_1'e kaydığını düşünelim. Eğer ekonomide, nominal ücretler başta olmak üzere, nominal ve reel katılıklar varsa fiyatlar genel seviyesi P_0'da sabit kalacaktır. Dolayısı ile yeni denge kayan kısa dönem talep eğrisi AD_1'in uzun dönem arz eğrisi LRAS'yi kestiği E_2 noktasında değil E_1 noktasında oluşacaktır. Böylece gelir Şekil 5.3.b'deki Y_0'dan Y_1'e düşecektir. Bu miktar gelir için gereken emek miktarı da Şekil 1.3.c'deki L_0'dan L_1'e düşecektir. Fiyatların ve ücretlerin hala P_0'da sabit kalması nedeni ile firmaların toplam efektif talep eğrisi de Şekil 1.3.c'deki NKL_1 eğrisine dönüşecektir.

Şekil 1.4.a'da, Fischer'in analizi için getirilen varsayımlar ile, Yeni-Keynesyen konjonktür teorisi bu kez de esnek nominal ücretler varsayımı altında incelenmektedir. Şekil 5.4.a'da AD_0'dan AD_1'e kayan toplam talep eğrisine toplam arz eğrisinin de aşağıya doğru kayarak yanıt vermesi durumunda, ki bu aksiyomatik denilebilecek kadar mantıklı bir davranıştır, yeni denge noktası kısa dönem arz eğrisi [SRAS (P_1)]in AD_1'i kestiği E_3'de oluşacak ve bu noktada fiyatlar genel düzeyi de P_1 olacaktır. Yeni denge geliri ise Y_3 olacaktır. Yeni istihdam dengesi ise Şekil 1.4.c'deki L_2 düzeyinde gerçekleşecektir. Yeni ücret dengesi de Şekil 1.4.d'deki w_1 düzeyinde gerçekleşecektir. Böylece çalışanlar w_0-w_1 kadar nominal ücret kaybına uğramış olacaklardır. Sonuç olarak ekonomi eksik istihdam, düşük gelir, düşük üretim noktasında dengeye gelmiş olacaktır. Dengenin tekrar E_0 düzeyine taşınması için kamunun toplam talebi artırıcı müdahaleleri Keynesyen bir çözümdür. Öte yandan, kamunun müdahalesinin gecikmesi ve bu arada toplam emek arz eğrisinin bir yandan işsizlik diğer yandan doğal nedenler (nüfus artışı) yüzünden aşağıya kayması halinde, ekonomi özel sektör yatırımları ile yüksek bir büyüme hızına ulaşsa bile işsizlik ve nominal ücretler w_1'deki düşük seviyelerinde (özel sektörün statükoyu lehine kullanmak istemesi nedeniyle) kalabilirler. Böyle bir modelin Türkiye'de uzunca bir süredir gündemde olan "istihdam yaratmayan büyüme" sorununu da açıklık getirdiği düşünülmektedir.

Şekil 1.4. Nominal Ücret Esnekliği Varsayımı Altında Yeni Keynesyen Denge (Snowdon ve Vane, 2006: 397).

KAYNAKLAR

DORNBUSCH, R. ve FİSHER, S, (1998), Makroekonomi, Akademi Yayınları, Ankara.

FRIEDMAN, MILTON, "The Methodology of Positive Economics", 1953, http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/us/friedman.htm, 20.03.2009.

HETZEL, R.L., (2007), "The Contributions of Milton Friedman to Economics" Federal Reserve Bank Richmond Economic Quarterly, Volume 93, Number 1-Winter, Richmond.

İSLATİNCE, Hasan, (2007), "İktisatta Denge ve Dengesizlik Kavramlarına Yönelik Kuramsal Tartışmalar", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 19, Kütahya.

MUKERJI, S., TALLON, JEAN-MARC, (2002), "Ambiguity Aversion and the Absence of Wage Indexation" Department of Economics Discussion Paper Series, Sayı 111, Oxford University, Oxford.

PARASIZ, İlker, (2006), Makro Ekonomi, dokuzuncu baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa.

SNOWDON, B. ve VANE, H.R., (2006), Modern Macroeconomics, Edward Elgar, Cheltenham.